alpha

ÉMILE BENVENISTE

Probleme de lingvistică generală

volumul II

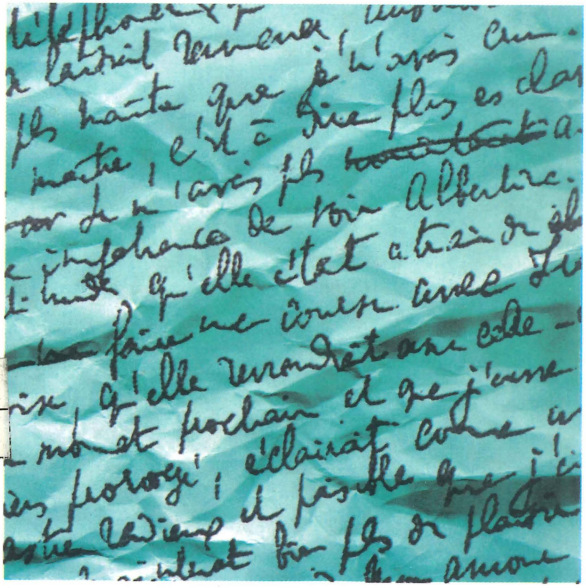

81
B45
RSITAS

Émile Benveniste

PROBLEME DE LINGVISTICĂ GENERALĂ
VOL. 2

Émile Benveniste

Probleme de lingvistică generală

Volumul 2

Traducere de Lucia Magdalena Dumitru

174.300

UNIVERSITAS

Titlul original: **Problèmes de linguistique générale 2**
Translation Copyright © 2000 **Editura Teora**
Toate drepturile asupra versiunii în limba română aparțin Editurii **Teora**.
Reproducerea integrală sau parțială a textului din această carte este posibilă numai cu acordul prealabil scris al Editurii **Teora**.
UNIVERSITAS este un imprint al Editurii **Teora**.

Copyright © Éditions Gallimard, 1974

Director departament UNIVERSITAS: Gelu Diaconu
Coperta: Gheorghe Popescu
Director editorial: Diana Rotaru

Președinte: TEODOR RĂDUCANU

NOT 1667 UMA PROBLEME DE LINGVISTICA, 2
ISBN: 973-20-0435-5
Printed in Romania

Distribuție:
București: B-dul Al. I. Cuza nr. 39; tel./fax: 222.45.33
Sibiu: Șos. Alba Iulia nr. 40; tel.: 069/21.04.72; fax: 069/23.51.27

Teora – Cartea prin poștă
CP 79-30, cod 72450 București, România
Tel./fax: 252.14.31
e-mail: cpp@teora.kappa.ro

Teora
CP 79-30, cod 72450 București, România
Fax: 210.38.28
e-mail: teora@teora.kappa.ro
Internet: www.teora.ro

Cuvânt înainte

Pentru Probleme de lingvistică generală *Émile Benveniste a ales douăzeci și opt de articole din operele sale publicate între 1939 și 1964, pe care le-a grupat în șase părți:*

I. Transformări ale lingvisticii. II. Comunicarea. III. Structuri și analize. IV. Funcții sintactice. V. Omul în limbă. VI. Lexic și cultură.

Ori, din 1964, el a mai publicat numeroase studii importante în diferite antologii și periodice, adesea greu accesibile.

Interesul enorm de care s-au bucurat Problemele de lingvistică generală, *traduse în scurt timp în engleză, italiană și spaniolă, i-a făcut pe mulți prieteni și discipoli să dorească continuarea demersului și apariția unui nou volum. Atunci când, împreună cu dl. Lejeune, i-am adus la cunoștință această dorință, Émile Benveniste a fost imediat de acord și ne-a permis să facem o selecție de articole publicate recent (între 1965 și 1972). Am reunit așadar în volumul de față douăzeci de studii (dintre care primele două în formă de interviu), alese și clasificate în șase părți principale, aceleași cu cele din primul volum, sub atenta îndrumare a lui Émile Benveniste însuși.*

Dj. Moïnfar.

I

Transformări ale lingvisticii

CAPITOLUL I

Structuralism și lingvistică*

Pierre Daix. – *Ați fost martor, în ultimii treizeci sau chiar patruzeci de ani, la transformarea lingvisticii, care a reușit să cucerească o poziție centrală printre științele umaniste, poziția de «știință pilot», cum se spune. Aș vrea să vă întreb ce vi se pare caracteristic pentru această evoluție, pentru această transformare, din punct de vedere lingvistic. La început, însă, dacă vreți, pentru a situa mai bine lucrurile, aș dori să vă pun o întrebare personală, care i-a fost adresată în revista mea și lui Jakobson la timpul respectiv. Ce v-a îndreptat spre lingvistică?*

Émile Benveniste. – Am avut șansa să-mi încep cariera științifică de foarte tânăr și în mare parte sub influența unui om care a fost un mare lingvist, care a contribuit din plin la formarea lingviștilor și la modelarea lingvisticii în primele două-trei decenii ale acestui secol, maestrul meu Antoine Meillet. Pentru că l-am întâlnit de foarte tânăr în timpul studiilor mele la Sorbona și pentru că, fără îndoială, eram înclinat mai mult spre cercetare decât spre rutina pedagogică, această întâlnire a fost decisivă pentru mine. Preda numai gramatica comparată. Trebuie să ne întoarcem puțin în timp, deoarece datorită lui a fost transmisă discipolilor lui Meillet o bună parte din învățătura lui Ferdinand de Saussure la Paris. Acest fapt are o importanță deosebită pentru oricine face într-un fel biografia intelectuală a lingvisticii franceze, deși Saussure care a predat zece ani la École des Hautes Études nu era încă cel al cărui nume se poate auzi pretutindeni în zilele noastre.

P. D. – *Este vorba, într-un fel, despre comparatist.*

E. B. – Era numai comparatistul, foarte tânăr și precoce, care, la numai 21 sau 22 de ani, a fost descoperit și adoptat de un om care se

---

* O convorbire a lui Pierre Daix cu Émile Benveniste. *Les Lettres françaises*, nr. 1242 (24-30 iulie 1968), pp. 10-13.

pricepea la oameni: Michel Bréal. Este chiar momentul în care se năștea lingvistica franceză. Bréal a intuit ce putea să devină un Saussure, ce era deja. Se afirmase cu o intervenție genială în gramatica comparată și a reînnoit procesul de reconstrucție a formelor indo-europene.

P. D. – *Când se întâmpla asta?*

E. B. – Asta se întâmpla exact în 1878. Saussure a fost numit la 24 de ani la École des Hautes Études unde a predat din '81 până în '91. După care, la 34 de ani, s-a întors de la Paris la Geneva, în parte fără voia sa, abandonând cariera strălucitoare care i se deschidea la Paris și pe care, cu siguranță, Bréal ar fi continuat să o faciliteze. Așadar, în tot acest timp, a format mai mulți oameni de frunte, din aceeași generație, și mai cu seamă pe cei mai importanți dintre ei: Antoine Meillet și Maurice Grammont. I-a format în spiritul disciplinei comparatiste, adică pentru analiza și compararea unui anumit număr de limbi cu aceeași origine, și pentru restituirea sistematică a stadiilor vechi la care se putea ajunge prin compararea limbilor istorice. Iată, în același timp, disciplina și, putem spune, orizontul în care lingvistica s-a dezvoltat ca știință istorică, ca știință comparativă și ca știință care urmărește restituirea stadiilor preistorice. Toate demersurile gramaticii comparate erau riguroase prin natura lor și încercau să atingă o încă și mai mare rigurozitate. Iată ceea ce, personal, m-a atras. Tipul de legi pe care lingvistica era deja în stare să le formuleze și în același timp orizontul pe care ele îl deschideau în ceea ce privește posibila extindere a acestei metode la alte familii de limbi. Și, într-adevăr, se poate spune că gramatica comparată, așa cum a modelat-o Saussure, așa cum a dezvoltat-o mai apoi Meillet, este modelul unor tentative paralele care se înregistrează astăzi în alte familii lingvistice. Atunci când evaluăm astăzi limbile din Oceania și când se încearcă întocmirea genealogiei lor, sau când se întreprinde același efort în imensul domeniu amerindian, modelul indo-european este întotdeauna cel care, într-o măsură mai mare sau mai mică, călăuzește aceste demersuri, cel care permite organizarea lor.

P. D. – *Adică lingvistica comparată continuă și astăzi să se dezvolte.*

E. B. – Foarte mult și cunoaște numeroase succese; în sfârșit, vom reveni asupra lor. Fără îndoială, toate lingvisticile specializate trebuie să traverseze această fază. În prezent se lucrează din plin, în Franța și în America, la stabilirea acestor familii lingvistice, la organizarea lor și la reprezentarea dezvoltării lingvistice pe diferite continente. Se înregistrează eforturi considerabile în domeniul african: mai multe școli se ocupă de acest lucru. Nu există nici o metodă, absolut nici una, demodată, sau care să aparțină exclusiv unei anumite perioade.

Cred că, dimpotrivă, lingvistica comparată va renaște complet transformată și, de altfel, ea se transformă și astăzi. Sigur, cea pe care o practicăm acum nu mai seamănă deloc cu aceeași disciplină de acum treizeci sau cincizeci de ani.

Iată, deci, esența efortului lingvistic de atunci. Exista și o lingvistică generală, însă ea nu făcea decât să transpună în trăsături generale caracteristicile descoperite cu ajutorul metodelor comparative. Datele lingvistice erau culese din texte. Și cum aceste texte aparțin, în mare parte, domeniului indo-european, texte foarte vechi, texte homerice, texte vedice – cunoașteți noua dimensiune adăugată de textele miceniene, care îmbogățesc cu cel puțin o jumătate de mileniu proto-istoria limbii elene – ele trebuiau interpretate în realitatea lor de texte vechi, legate de o cultură pe care n-o putem cunoaște. Ceea ce face ca aspectul filologico-istoric să ocupe un loc însemnat în acest studiu. Existau, așadar, anumite aspecte prealabile abordării directe a faptelor; aspecte prealabile care nu constituie, fără îndoială, un obstacol pentru cel care studiază direct franceza, engleza, limbile vii. N-aș spune că exista atunci o prejudecată împotriva limbilor vii, nicidecum. Numai că limba vie era văzută ca rezultat al evoluției istorice. Sigur, a existat înaintea noastră o personalitate marcantă, al cărei prestigiu a cam pălit astăzi, și anume Gilliéron cu școala de dialectologie franceză. Gilliéron și discipolii săi credeau că această restituire istorică nu putea accede la realitatea complexă a limbii vii și că, înainte de toate, trebuia reținută bogăția idiomurilor care trebuiau stabilite pe baza unor chestionare și înregistrate în hărți.

P. D. – *Datele vorbite.*

E. B. – Datele vorbite, orale și înregistrate în hărți; este ceea ce se numea geografia lingvistică. Iată, întrucâtva, cei doi poli ai lingvisticii în primii ani ai acestui secol. În ceea ce-l privește pe Saussure, aproape nimeni nu mai citea ceva scris de el. Se întorsese la Geneva. S-a cufundat aproape imediat în tăcere. Cunoașteți povestea, nu-i așa? Este un om care a fost activ mai ales după moarte. Ceea ce a predat ca noțiuni generale și ceea ce s-a păstrat în *Cursul de lingvistică generală* publicat de discipolii săi, a predat, trebuie să știm, împotriva voinței sale. Nu trebuie să credem că Saussure a fost împiedicat să se exprime, nici vorbă. Istoria ideilor lui Saussure abia urmează să fie scrisă. Ar trebui folosite multe documente, mai ales scrisorile care dezvăluie starea de spirit în care lucra. Saussure refuza aproape tot ceea ce se făcea în timpul său. Considera că noțiunile curente erau lipsite de orice bază, că totul se sprijinea pe presupuneri nevalidate și mai

ales că lingvistul nu știa ce face. Întregul efort al lui Saussure – și, pentru a răspunde la întrebarea pe care mi-ați pus-o, acest lucru are o importanță capitală, aici este cotitura lingvisticii, dacă putem spune așa – este exigența pe care a impus-o, de a-i arăta lingvistului *ce face*. De a-i deschide ochii asupra demersului intelectual pe care-l înfăptuiește și asupra operațiilor pe care le practică atunci când, mai mult din instinct, judecă, analizează sau compară limbile. Care este atunci realitatea lingvistică? Totul a început aici și aici se situează definițiile propuse de Saussure și devenite astăzi clasice, despre natura semnului lingvistic, despre diferitele axe după care trebuie studiată limba, modul în care limba ni se înfățișează etc. Ei bine! toate acestea au fost elaborate cu multă trudă de Saussure și fără ca nimic să transpară din învățătura sa, cu excepția ultimilor trei ani de viață, adică din 1907 până în 1911, când a fost nevoit să-și înlocuiască un coleg pensionat și să predea un curs de introducere generală studenților săi. Este cursul publicat de Bally și Sechehaye și pe care s-a construit, direct sau nu, întreaga lingvistică modernă. Câte ceva din toate acestea, câteva dintre principiile fundamentale trebuiau să se regăsească în lecțiile pe care Saussure le-a ținut, tânăr fiind, la Paris: lecții de gramatică comparată, de greacă, latină, germanică mai ales, pentru că s-a ocupat mult de limbile germanice. Și, fără îndoială, încă de pe atunci Saussure era pradă unei obsesii care l-a urmărit, în tăcere, ani în șir, această chestiune a valorii limbii și a ceea ce deosebește limba de orice alt obiect științific. Astfel încât ideile lui Saussure au fost mult mai ușor înțelese în Franța, deși nu au reușit să se impună aici mai repede decât în altă parte. În cele din urmă, alături de gramatica comparată, s-a transmis prin învățătura lui Meillet această inspirație de lingvistică generală. Din acel moment întregul peisaj a început să se schimbe, pe măsură ce noțiunile saussuriene reușeau să se impună sau erau redescoperite de alții sau pe măsură ce, în urma anumitor influențe, se produceau anumite convergențe, mai ales în America. Oameni ca Bloomfield, fapt prea puțin cunoscut, l-au descoperit pe Saussure de partea lor, deși, în general, se consideră că lingvistica americană și mai ales curentul bloomfieldian sunt rodul unei gândiri independente. Există dovezi că Bloomfield cunoștea ideile lui Saussure și că le aprecia corect importanța.

P. D. – *Toate acestea, Bloomfield, ne duc către anii '40?*

E. B. – Există o prezentare a lui Saussure, făcută de Bloomfield, care datează din 1924. Cu totul alta a fost formația lui Sapir, lingvist și antropolog american.

Cu toate acestea, și Sapir a regăsit anumite noțiuni esențiale cum ar fi deosebirea dintre foneme și sunete, care corespunde întrucâtva distincției saussuriene dintre limbă și vorbire. Vedeți dumneavoastră, curente de gândire independente au ajuns să coincidă și să producă această înflorire a unei lingvistici teoretice foarte exigente, care încerca să se definească științific și să progreseze în această arie științifică. Adică încercând să ofere un corp de definiții, să se impună ca structură organică. Toate acestea au dus la orientări foarte diferite. Pe de o parte a fost structuralismul, rezultat direct al acestui proces. Pentru un lingvist obișnuit cu cercetarea lingvistică și care a avut de timpuriu, ca în cazul meu, preocupări structuraliste, este un spectacol surprinzător să asiste la moda acestei doctrine, prost înțeleasă, târziu descoperită și într-un moment în care structuralismul în lingvistică era considerat deja depășit de unii. În lucrarea mea am refăcut, pe scurt, istoria într-o oarecare măsură lexicală a acestui termen. În anul acesta, 1968, noțiunea de structuralism lingvistic împlinește exact patruzeci de ani. E mult pentru o doctrină a unei științe care avansează rapid. Astăzi, un efort ca acela al lui Chomsky se îndreaptă împotriva structuralismului. Modul în care abordează faptele lingvistice este total opus.

P. D. – *Cu alte cuvinte, situați structuralismul în lingvistică în perioada în care se înregistrau încercări de a evidenția structurile lingvistice propriu-zise?*

E. B. – Înainte de toate, se punea problema să se deosebească în elementele materiale ale limbii și, într-o anumită măsură, mai sus, în elementele semnificante, două lucruri, cele două date fundamentale ale oricărei abordări structurale a limbii. Mai întâi, piesele jocului și, apoi, relațiile dintre aceste piese. Însă nu e deloc ușor, chiar pentru început, să se identifice piesele jocului. Să luăm elementele nesemnificante ale limbii, sunetele. Care sunt sunetele unei anumite limbi? Nu ale limbajului în general, nici nu se pune problema, ci ale unei limbi date; cu alte cuvinte, care sunt sunetele cu valoare distinctivă; care contribuie la manifestarea diferențelor de sens? Și care sunt sunetele care, deși practic existente în limbă, nu sunt distinctive, ci doar variante sau aproximări ale sunetelor fundamentale? Constatăm că sunetele fundamentale sunt întotdeauna în număr redus, niciodată mai puține de 20 și niciodată mai multe de 60. Nu sunt acestea oare variații enorme? și de ce oare? În orice caz, atunci când studiem o limbă, trebuie să-i determinăm sunetele distinctive. Astfel, în franceză, se pronunță *pauvre* sau *povre*, nu contează; este pur și simplu o chestiune de origine locală, nu-i așa? dar care nu produce diferență de sens. Există însă limbi în care această diferență sau ceva asemănător cu diferența

dintre *pauvre* și *povre* ar da două cuvinte complet diferite. Este dovada că, în acest caz, distincția între *ó* și *ò* nu este relevantă în franceză, în timp ce în alte limbi ea poate fi distinctivă.

P. D. – *Și totuși nu contează, oare, dacă, în franceză, spuneți* pôle *sau* Paul*?*

E. B. – Sigur: ca și între *saute* sau *sotte*, este o distincție fonologică, însă în anumite condiții. În franceză avem *pó*, indiferent dacă e vorba de *peau* sau de *pot*, însă nu există *po* cu *o* deschis, pur și simplu pentru că în franceză condițiile articulatorii cer ca *o* final în monosilabice să fie închis, nu deschis, în timp ce *marchai* și *marchais* au două foneme diferite pentru că disting două timpuri verbale. Vedeți cât este de complicat! Din aproape în aproape, limba trebuie studiată în întregime cu multă atenție pentru a deosebi fonemul de variantă. Iată nivelul nesemnificant, în sensul că e vorba numai de sunete. Există un nivel superior la care putem aborda aceeași problemă, sub aspecte mult mai complexe, pentru că elementele sunt semnificanți sau părți de semnificanți și așa mai departe. Iată așadar prima considerație: recunoașterea termenilor constitutivi ai jocului.

Cea de-a doua considerație esențială pentru analiza structurală constă în descoperirea relației dintre aceste elemente constitutive. Aceste relații pot fi foarte variate, însă pot fi reduse întotdeauna la un anumit număr de condiții de bază. Nu este posibil, de exemplu, ca două sunete să coexiste. Nu este posibil ca sunetele să nu fie silabice. Există limbi, ca sârbo-croata, în care *r* formează singur silabă, ca în *krk*. În franceză acest lucru nu e posibil, trebuie să avem o vocală. Iată câteva legi de structură; fiecare limbă are o mulțime de astfel de legi, pe care nu încetăm să le descoperim. Este un dispozitiv extrem de complex desprins din limba studiată ca obiect, așa cum fizicianul analizează structura atomului. Acestea ar fi, în mare și foarte pe scurt, principiile abordării structurale.

Dacă le extindem la noțiuni sociale, totul capătă un aspect mult mai masiv. În loc de *a* sau *é* avem bărbați și femei, sau regi și valeți. Datele capătă imediat o amploare și în același timp o accesibilitate pe care faptele lingvistice privite ca atare, la nivelul lor, nu le permit. De aceea, poate, asemenea noțiuni s-au degradat din momentul în care calificarea structurală a fost aplicată altor realități decât celor care au prilejuit-o. Și, totuși, dacă ne gândim bine, e vorba de același demers, în mitologie sau în matematică. Un epistemolog ar putea dovedi că aceeași considerație a fost aplicată în logică, în matematică. De fapt, există un fel de structurare a matematicii, care urmează efortului mai

mult sau mai puțin intuitiv pe care primii matematicieni îl considerau a fi singurul posibil. Toate acestea ilustrează, în mare, același curent de gândire și același mod de obiectivare a realității. Asta e important.

P. D. – *Spuneați că Chomsky s-a delimitat de acest curent de cercetare.*

E. B. – Exact, el consideră limba ca produs, este cu totul altceva. Un structuralist are nevoie, înainte de toate, de un corpus. Chiar dacă e vorba de limba pe care o vorbim amândoi, trebuie mai întâi s-o înregistrăm, să o transpunem în scris. Să spunem că este reprezentată de cutare sau cutare carte, de 200 de pagini de text convertite ulterior în material, clasificate, analizate etc. Trebuie plecat de la date. În timp ce cu Chomsky lucrurile stau exact invers, el pornește de la vorbire ca produs. Ori, cum se produce limba? Nu reproducem nimic. Se pare că dispunem de un anumit număr de modele. Ori, fiecare dintre noi își inventează propria limbă și o inventează cât trăiește. Și toți oamenii își inventează propria limbă pe loc, într-un fel propriu și de fiecare dată într-alt fel. A spune cuiva bună ziua în fiecare zi este de fiecare dată o reinventare. Cu atât mai mult, atunci când e vorba de frază, nu mai contează elementele constitutive, ci organizarea de ansamblu în întregime, aranjarea originală, al cărei model nu se poate să fi fost dat dinainte și care este deci fabricat de individ. Fiecare vorbitor își fabrică propria limbă. Cum? Iată o întrebare esențială, pentru că guvernează problema dobândirii limbajului. Dacă un copil a învățat să spună: «supa e prea caldă», va ști să zică și «supa nu e destul de caldă», sau «laptele este prea cald». Va ajunge, astfel, să construiască fraze în care să utilizeze o parte din structurile date, însă reînnoindu-le, populându-le cu alte obiecte și așa mai departe.

P. D. – *Nu credeți totuși, nu spun că asta s-a întâmplat de fapt, că un demers cum e cel al lui Chomsky trebuia într-un fel să vină după structuralism, să presupună structuralismul?*

E. B. – Foarte posibil. Mai întâi, probabil, ca o reacție împotriva unei considerații exclusiv mecaniciste, empiriste a structurii, mai ales în versiunea sa americană. În America, structuralismul interzicea orice recurs la ceea ce se numea «mentalism». Dușmanul, diavolul era mentalismul, adică tot ceea ce era legat de ceea ce noi numim gândire. Un singur lucru conta, datele înregistrate, citite sau ascultate, care puteau fi organizate material. Când, de fapt, în momentul în care e vorba de omul care vorbește, gândirea e regină, iar omul este implicat complet în voința de a vorbi, devine propria sa capacitate de a vorbi. Se poate presupune, deci, că există o organizare mentală proprie omului, care-l înzestrează cu capacitatea de a reproduce anumite

modele pe care le diversifică la nesfârșit. Cum se înlănțuie aceste modele? Care sunt legile care permit trecerea de la o structură sintactică la alta, de la un tip de enunț la altul? Cum se transformă frazele pozitive în fraze negative? Cum poate fi formulată la pasiv o expresie cu verbul la activ? Iată cu ce fel de probleme se confruntă transformaționiștii, pentru că e vorba de o transformare propriu-zisă. La acest nivel și dintr-un asemenea punct de vedere, structura fonematică a unei limbi contează prea puțin. E vorba, înainte de toate, de limbă ca organizare și de om ca ființă capabilă să-și organizeze limba. Este și ceea ce explică ciudata revenire a lui Chomsky la vechii filosofi și reinterpretarea perspectivei carteziene asupra raporturilor dintre minte și limbă. Totul este foarte incitant și tehnic, sec, algebric.

P. D. – *Am lăsat, totuși, în urmă o parte importantă a moștenirii saussuriene care cunoaște progrese considerabile, aș vrea să discutăm despre această știință a semnelor pe care a propus-o, despre semiologie.*

E. B. – Într-adevăr, este o chestiune capitală, aflată astăzi la ordinea zilei mai mult decât s-ar crede. În realitate, este ceva foarte nou. Știm că, atunci când vorbim, o facem pentru a spune ceva, pentru a transmite un mesaj. Mai știm că limba este alcătuită din elemente distincte, fiecare cu sensul său propriu și articulate în funcție de un anumit cod. Aceste elemente sunt catalogate de dicționare care dau, alăturat, definiția lor, ceea ce ele numesc sensul lor. Însă, acest simplu fapt că există dicționare antrenează în realitate un întreg univers de probleme. Ce este sensul? La o privire mai atentă, ne dăm seama că dicționarele colecționează cantități întregi de fapte disparate. Dacă vom căuta la *soleil* (= soare), vom găsi o definiție mai mult sau mai puțin dezvoltată a astrului pe care-l numim astfel. Dacă vom căuta la *faire* (= a face), vom găsi douăsprezece sau cincisprezece rubrici. În Littré sunt 80, cu tot cu subdiviziuni. Este oare vorba de același sens? Sunt oare mai multe sensuri? Nu știm.

P. D. – *Și, de fapt, suntem primii care-și pun asemenea întrebări.*

E. B. – Absolut. Și atunci se spune, de cele mai multe ori: utilizarea limbii rezolvă toate aceste probleme. Ne confruntăm atunci cu chestiuni fundamentale: cum poate admite limba astfel de «polisemii»? Cum se organizează sensul? În general, care sunt condițiile pentru care ceva este considerat semnificant? Oricine poate construi o limbă, însă ea nu există, în sensul cel mai literal, decât atunci când avem cel puțin doi indivizi care o pot folosi nativ. O limbă este, înainte de toate, un consens colectiv. Cum se ajunge la el? Copilul se naște într-o comunitate lingvistică, îi învață limba, proces care poate părea instinctual, la fel

de firesc ca dezvoltarea fizică a ființelor sau plantelor, însă ceea ce învață de fapt nu este exersarea unei facultăți «naturale», este universul uman. Adaptarea limbajului la om înseamnă adaptarea limbajului la ansamblul de date pe care trebuie să le traducă, adaptarea limbii la toate cuceririle intelectuale pe care le permite utilizarea limbii. Este un fapt fundamental: procesul dinamic al limbii, care permite inventarea de noi concepte și prin urmare refacerea limbii pornind cumva de la ea însăși. Ei bine, toate acestea țin de «sens». În plus, există clasele de sens elementare, deosebirile pe care limba le înregistrează sau nu, de exemplu distincțiile de culoare, ca să luăm un caz clasic. Nu există două limbi care să organizeze culorile în același fel. Să difere oare ochii care le privesc? Nu, limba este cea care diferă. Prin urmare, anumite culori nu au «sens» într-o anumită măsură, altele, dimpotrivă, au foarte mult sens, și așa mai departe. Sunt tentat să mă abat puțin și să introduc, este ceea ce încerc să elaborez acum, anumite distincții. S-a discutat despre noțiunea de sens ca despre o noțiune coerentă, care operează numai în interiorul limbii. Consider că, de fapt, există două domenii sau două modalități de sens, pe care le numesc semiotic, respectiv semantic. Semnul saussurian este în realitate unitatea semiotică, adică unitatea dotată cu sens. Se recunoaște tot ceea ce are sens; toate cuvintele cuprinse într-un text francez au un sens pentru cel care posedă această limbă. Contează însă prea puțin să știm care este acest sens și nu ne ocupăm de el. Nivelul semiotic înseamnă: a fi recunoscut ca având sau nu un sens. Ceea ce se definește prin da sau nu.

P. D. – *În timp ce semantica...*

E. B. – Semantica este «sensul» rezultat din înlănțuirea, din adaptarea la împrejurări și din combinarea între ele a diferitelor semne. Lucru total imprevizibil. Este deschiderea către lume. În timp ce semiotica este sensul închis asupra lui însuși și cuprins cumva în el însuși.

P. D. – *Adică, în cele din urmă, sensul semiotic este un sens imediat. Într-un fel, fără istorie sau împrejurări.*

E. B. – Da, asta e. Este determinat de unități izolate: se pune problema de a ști, de exemplu, dacă cuvântul *rôle* este acceptat ca având un sens? Da. *Rôle* da, *ril* nu.

P. D. – *În franceză, nu.*

E. B. – În franceză *ril* nu înseamnă nimic, nu este semnificant, în timp ce *rôle* este. Iată nivelul semiotic, este un alt punct de vedere când deosebim un *rôle* al științei în lume, un *rôle* al unui anumit actor. Aici se situează nivelul semantic: de data aceasta trebuie să înțelegem și să distingem. La acest nivel se situează cele 80 de sensuri ale ver-

bului *faire* sau ale verbului *prendre*. Sunt accepții semantice. Este vorba așadar de două dimensiuni complet diferite. Și dacă nu vom începe prin a recunoaște aceste distincții, tare mi-e teamă că rămânem într-o zonă vagă. Este, însă, o altă perspectivă care-mi aparține și care rămâne de demonstrat. Trebuie să elaborăm, puțin câte puțin, un corp întreg de definiții în acest domeniu imens din care nu face parte doar limba. Mă gândesc acum la cultură. Cultura este tot un sistem, care distinge ceea ce are sens de ceea ce nu are. Diferențele dintre culturi se reduc la acest aspect. Voi lua un exemplu care nu ține de lingvistică: pentru noi, culoarea albă este o culoare luminoasă, veselă, tinerească. În China, este o culoare de doliu. Iată un exemplu de interpretare a sensului în sânul culturii; articularea unei anumite culori cu un anumit comportament și, în cele din urmă, cu o valoare inerentă vieții sociale. Toate acestea se integrează într-o rețea de diferențe: albul, negrul nu au aceeași valoare în cultura occidentală și în cultura extrem-orientală. Tot ceea ce ține de domeniul culturii ține de fapt de valori, de sisteme de valori. De articularea valorilor. Ei bine, aceste valori se imprimă în limbă. Numai că este foarte greu să le punem în evidență, pentru că limba cuprinde tot felul de date moștenite; limba nu se transformă automat, o dată cu transformarea culturii. Și este tocmai ceea ce dă naștere evantaiului semantic. Să luăm cuvântul *homme* (e primul exemplu care-mi vine în minte). Avem, pe de o parte, utilizarea termenului ca desemnare; pe de altă parte, legăturile pe care le poate avea acest cuvânt *homme*, sunt foarte numeroase. De exemplu, «honnête homme», concepție veche care ne situează într-o anumită fază a vocabularului, într-un anumit aspect al culturii franceze clasice. În același timp, o locuțiune ca «je suis votre homme» se referă la epoca feudală. Vedem aici o stratificare a culturii care lasă urme în diferitele utilizări posibile. Toate acestea sunt cuprinse astăzi în definiția cuvântului, deoarece mai pot fi încă utilizate cu adevăratul lor sens la aceeași dată. Vedem aici echivalentul unei definiții cumulative a culturilor. În cultura noastră de astăzi se integrează straturile altor culturi. Din acest punct de vedere limba poate revela cultura.

P. D. – *Este o noțiune foarte importantă pe care ați insistat atunci când spuneați că omul nu se naște în natură, ci în cultură. Cred că una dintre rupturile dintre lingvistica pe care o practicați și, să spunem, originile sale din secolul al XVIII-lea este că primii lingviști plecau de la ideea că limba își are originea în natură, încercând să descopere procesele naturale de inventare a limbii de către om.*

E. B. – Da, a existat la începutul secolului al XIX-lea, mai ales în prima fază a descoperirilor prilejuite de gramatica comparată, această idee de întoarcere la originea minții omenești, de surprindere a nașterii facultății limbajului. Se punea problema, atunci, dacă verbul a fost generat cel dintâi sau dacă era vorba de nume. Se puneau probleme de geneză absolută. Astăzi ne dăm seama că o astfel de problemă nu are nicidecum realitate științifică. Ceea ce gramatica comparată, fie și varianta ei cea mai rafinată, cea care beneficia de împrejurările istorice cele mai favorabile, cum ar fi gramatica comparată a limbilor indo-europene, mai degrabă decât cea a limbilor semitice, deși sunt și ele atestate la o dată destul de veche, ceea ce ne oferă această reconstrucție se întinde pe câteva milenii. Adică o porțiune foarte mică din istoria lingvistică a umanității. Oamenii care, către al XV-lea mileniu înaintea erei noastre, decorau peșterile din Lascaux, erau oameni care vorbeau. E limpede. Nu există conviețuire fără limbă. Prin urmare, e imposibil să stabilim originile limbajului, după cum e imposibil să cunoaștem originile societății. Nu vom ști niciodată cum vorbeau. Suntem siguri că nu vom descoperi nimic foarte elementar fie și prin cea mai îndrăzneață reconstrucție. Ideea că studiul lingvistic ar revela limbajul ca produs al naturii nu mai poate fi susținută astăzi. Vedem întotdeauna limbajul în sânul unei societăți, al unei culturi. Și am spus că omul nu se naște în natură, ci în cultură, pentru că orice copil, în orice perioadă, începând cu preistoria cea mai îndepărtată și până astăzi, învață neapărat, o dată cu limba, rudimentele unei culturi. Nici o limbă nu poate fi separată de funcția sa culturală. Nu există un aparat de exprimare pe care să-l poată inventa o singură ființă umană. Povestirile despre limbajul inventat, spontan, în afara învățării umane, sunt simple fabule. Limbajul a fost întotdeauna inculcat copiilor și întotdeauna legat de ceea ce numim realități care se definesc în mod necesar ca elemente de cultură.

P. D. – *Realități definite cumva sub două aspecte, pe de o parte linia ereditară, deoarece cultura este ceva care se moștenește și care transmite cunoștințele dobândite, dar și, pe de altă parte, mediul înconjurător imediat, prezentul.*

E. B. – Absolut, și ceea ce copilul dobândește, învățând să vorbească cum se spune, este lumea în care trăiește în realitate, oferită de limbaj, pe baza căreia învață să acționeze. Învățând numele unui lucru, el dobândește mijlocul de a-l obține. Utilizând acest cuvânt, el acționează asupra lumii și își dă seama de acest lucru foarte devreme. Această putere de acțiune, de transformare, de adaptare este cheia

raportului uman dintre limbă și cultură, un raport de integrare necesară. Și în același timp răspund și la întrebarea pe care mi-ați pus-o despre rolul lingvisticii ca știință-pilot. În existența relațională există această diferență că limba este un mecanism inconștient, în vreme ce comportamentul este conștient: credem că ne purtăm într-un fel sau altul din motive pe care le alegem sau că, în orice caz, avem de ales. În realitate, nu asta e important, ci mecanismul semnificării. Numai la acest nivel studiul limbii poate deveni o știință pilot, clarificând organizarea mentală rezultată din experiența lumii sau la care se adaptează experiența lumii, nu știu care din două. Există un mod de organizare a raporturilor logice care se manifestă foarte de timpuriu la copil. Piaget a insistat foarte mult pe această capacitate de a construi scheme operatorii, proces paralel cu achiziția limbii. Această rețea complexă se regăsește la un nivel profund în demersurile intelectuale de anvergură, în structura matematică, în relațiile pe care se bazează societatea. Cred că anumite concepte marxiste ar putea intra, la rândul lor, în urma unei elaborări corespunzătoare, în cercul noțiunilor articulate de aceleași raporturi de bază pentru care limba oferă imaginea cea mai lesne de analizat. N-ar trebui însă să vorbesc despre toate acestea ca despre teorii deja prezentate, pe care le-am putea căuta într-o carte, când de fapt sunt lucruri la care încă mai reflectez, care sunt încă în curs de elaborare.

P. D. – *Istoria pe care tocmai ați trasat-o își are originile în perioada comparativismului. Atunci se încerca, de fapt, prin compararea celor mai vechi limbi disponibile, reconstituirea mecanismului uman de gândire sau cel puțin a mecanismelor sale fundamentale. Ne dăm seama că atunci, după ce s-au schimbat multe metode, direcții de cercetare, lingvistica revine în cele din urmă la obiectul său primar, însă pe căi cu totul diferite și cred că mult mai științifice.*

E. B. – Mult mai științifice, căci nu se mai pune problema originilor, ci a temeiurilor, și temelia tuturor este simbolismul limbii ca putere de semnificare.

P. D. – *Simbolizarea.*

E. B. – Simbolizarea, însuși faptul că limba este domeniul sensului. Și, de fapt, întregul mecanism al culturii este un mecanism cu caracter simbolic. Dăm un anumit sens anumitor gesturi, altora nu le dăm nici un sens în cadrul culturii noastre. Așa stau lucrurile, însă de ce? Va trebui să identificăm, să descompunem și apoi să clasificăm elementele semnificante ale culturii noastre, este o muncă încă neîncepută. Există o capacitate de obiectivare, destul de rară. Am observa,

atunci, că există un fel de semantică ce străbate toate aceste elemente de cultură organizându-le – organizându-le pe mai multe nivele. Avem apoi modul în care aceste elemente predomină în valorizarea lor, importanța acordată astăzi anumitor imagini: ierarhia stabilită între valori noi. Importanța pe care au căpătat-o astăzi anumite chestiuni de generație, de pildă; acum treizeci de ani, noțiunea de tinerețe nu avea deloc același sens pe care-l are astăzi. S-a produs o deplasare completă care afectează toate elementele culturale, materiale sau nu, începând cu costumul, ținuta, și până la scopurile ultime ale vieții. Ierarhia, acțiunea reciprocă a acestor valori, și în consecință modelele avute în vedere, obiectele dorinței, toate acestea se deplasează în cadrul culturii noastre și nu mai corespund cu ceea ce era în 1910 sau în 1930 și în 1960.

P. D. – *Cu alte cuvinte, în zilele noastre nu numai că lingvistica se situează pe această poziție centrală despre care vorbeam la început, având caracterul acesta de știință pilot, ci ea a devenit cumva nedespărțită de ansamblul științelor umaniste.*

E. B. – A devenit nedespărțită, într-adevăr, mai ales pentru că i s-au alăturat și alte științe în căutarea de modele paralele cu ale sale. Ea poate furniza științelor a căror materie nu poate fi obiectivată atât de lesne, cum ar fi culturologia, dacă acceptăm termenul, modele care nu trebuie neapărat imitate mecanic, dar care oferă o anumită reprezentare a unui sistem combinatoriu, astfel încât aceste științe ale culturii să se poată organiza, la rândul lor, să poată fi formalizate pe urmele lingvisticii. Preeminența lingvisticii este larg recunoscută în ceea ce s-a încercat deja în domeniul social. Și nu datorită unei superiorități intrinsece, ci pur și simplu pentru că, o dată cu limba, ne situăm la baza oricărei existențe relaționale.

P. D. – *Aș vrea să vă pun o întrebare care mi-a venit în minte ascultându-vă și care, de fapt, cred că se adresează în mod firesc universitarului care sunteți. Considerați că predarea lingvisticii, vreau să spun învățământul universitar curent de dinaintea evenimentelor era coerent cu ceea ce tocmai spuneați în legătură cu rolul lingvisticii, în științele umane?*

E. B. – Din păcate în Universitate avem de purtat o povară foarte grea; suntem (eram) supuși, nu știu ce se va întâmpla mai departe, unei constrângeri arhaice, cea a examenelor, programelor etc. Mulți lingviști doresc însă o reînnoire a învățământului universitar. Eu sunt, după cum știți, la Collège de France, unde avem, din acest punct de vedere, o libertate totală datorită faptului că nu suntem supuși nici unui program și că, dimpotrivă, cursurile nu trebuie să se repete, și

pentru că nu avem nici responsabilitatea examenelor, a obținerii de titluri, nu răspundem decât de știință și de noi înșine. Ori, sunt foarte surprins să văd că lingvistica e privită din mai multe părți, tinerii manifestă o curiozitate foarte vie pentru noile științe umaniste. Constatăm și în filosofie, ca și la cei care conștientizează realitatea științelor sociale, specificitatea lor, o înțelegere, fenomen cu totul nou. Astfel încât limba nu se mai înfățișează așa cum a făcut-o mult timp, ca o specialitate alături de celelalte, paralelă, dar nu mai importantă. Este ceea ce ne face să credem că lucrurile își vor găsi nivelul lor real în planurile puțin ideale care se construiesc însă...

P. D. – *Trebuie să vedem...*

E. B. – Nu știu cum vor evolua lucrurile, însă ceea ce contează este această noțiune de știință umanistă care poate deveni acum un factor organizator, care poate reuni gânduri răzlețe ale multor oameni care vor să descopere ce-i unește. E foarte important. În general, ne găsim într-o epocă de conștientizare. S-ar putea ca ceea ce caracterizează întreaga cultură modernă să fie faptul că devine tot mai conștientă. Când vedem cum gândeau, cum își imaginau și creau oamenii în secolele trecute și chiar la începutul secolului nostru, ne dăm seama că s-a schimbat ceva, iar manifestările, creațiile cele mai spontane de astăzi (nu știu dacă e bine sau rău, dumneavoastră vă puteți da seama mult mai bine ca mine) presupun o conștientizare mult mai pronunțată ca altădată.

P. D. – *Cred că aveți dreptate.*

E. B. – Chiar și artistul încearcă să înțeleagă ce face, nu mai este un simplu instrument al inspirației.

P. D. – *Cred că ați surprins o caracteristică importantă a artei moderne...*

E. B. – E un fenomen foarte nou... și nu cred că asta compromite calitățile invenției; a ști ce refuzi și de ce refuzi poate stimula conștiința a ceea ce trebuie inventat și poate ajuta la descoperirea cadrelor în care se poate inventa.

P. D. – *Exact.*

E. B. – Fiindcă cred că, de fapt, aici întâlnim problema pe care limba ne-a învățat s-o vedem. Așa cum nu vorbim la întâmplare, vreau să spun fără un cadru, așa cum nu creăm limba în afara anumitor cadre, a anumitor scheme de care dispunem, tot astfel cred că nici arta nu este creată în afara unor cadre sau scheme, diferite, dar totuși existente. Și care se schimbă sau reapar tocmai în măsura în care conștientizăm ceea ce s-a perimat. Acest proces de conștientizare reprezintă deja o cale deschisă către secolul următor. În prezent acest

lucru mă surprinde enorm, vedem secolul XX destrămându-se, destrămându-se foarte repede.

P. D. – *Da, aveți impresia că ați trecut deja dincolo...*

E. B. – Foarte clar. Ai sentimentul că ai traversat una dintre acele faze de transformare în câteva săptămâni, chiar dacă, cum se întâmplă uneori, mai sunt și reveniri de moment. Sigur, niciodată nu e ușor să treci dintr-un secol într-altul și nici de la o cultură la alta, însă cred că epoca prilejuiește aceste conștientizări începând cu repunerea în discuție a atâtor valori acceptate și până la sistemele de producție.

P. D. – *Asta mi se pare o concluzie potrivită.*

CAPITOLUL II

Acest limbaj care face istoria[1]

Guy Dumur – *Niciodată nu s-a vorbit atât de mult despre lingvistică. Și totuși puțini știu ce este.*

Émile Benveniste. – Lingvistica este încercarea de a surprinde acest obiect evanescent: limbajul, și de a-l studia așa cum studiem obiectele concrete. Trebuie să transformăm vorbele care zboară – ceea ce Homer numea «vorbe înaripate» – într-o materie concretă pe care s-o studiem, s-o disecăm, s-o împărțim în unități, în care să izolăm mai multe nivele. Este, cel puțin, una din tendințele acestei discipline, a unei lingvistici care încearcă să se constituie ca știință; deci, care încearcă mai întâi să-și stabilească un obiect, să-și definească felul în care îl examinează, și încearcă apoi să construiască metodele potrivite pentru a distinge, pentru a analiza această materie.

G. D. – *Prin ce se deosebește lingvistica de vechile științe ale limbajului cum ar fi, de exemplu, gramatica, filologia sau fonetica?*

E. B. – Lingvistica urmărește să le înglobeze și să le depășească. Tot ceea ce ține de limbaj face obiectul lingvisticii. Unele dintre disciplinele de care vorbiți, și anume filologia, nu se ocupă decât cu conținutul textelor, cu transmiterea lor în timp etc. Lingvistica se ocupă cu fenomenul reprezentat de limbaj și, desigur, fără a neglija partea de limbaj care se transformă în scris. Preocupările filologului nu sunt aceleași cu ale lingvistului, deși acesta furnizează celui dintâi un ajutor indispensabil, și anume atunci când trebuie interpretate limbi dispărute, deoarece lingvistul trebuie să cunoască un număr cât mai mare de limbi pentru a putea defini limbajul. Este una dintre direcțiile în care se angajează lingvistica. S-ar putea spune că este o direcție pozitivă – unii spun pozitivistă – cu toate implicațiile pe care le antrenează acest termen.

---

[1] Gânduri culese de Guy Dumur în *Le Nouvel Observateur*, număr literar special, nr. 210 *bis* (20 noiembrie - 20 decembrie 1968), pp. 28-34.

G. D. – *Lingvistica este o știință recentă, însă are o istorie, un început.*

E. B. – De fapt, lingvistica a avut mai multe începuturi. S-a reluat și s-a recreat pe sine de mai multe ori – nu fără a se revendica de la precursori. În absolut, pentru noi, occidentalii, lingvistica s-a născut la greci, atunci când cei mai vechi filosofi, contemporani cu trezirea gândirii filosofice, au început să reflecteze asupra instrumentului reflecției și, prin urmare, asupra minții și limbajului. A existat un al doilea început în Evul Mediu, când a fost reluată definirea bazelor limbajului din perspectiva categoriilor aristoteliciene.

Astăzi descoperim un nou început, în afară și foarte departe de lumea clasică, este teoria indiană a lui Pāṇini. Avem aici ceva extraordinar, o descriere lingvistică pur formală care datează, după estimările cele mai prudente, din secolul al IV-lea înaintea erei noastre. Pāṇini, acest gramatician indian, a luat ca obiect limba sanscrită. Nici un cuvânt de speculație filosofică, ci numai analiză formală a elementelor constitutive ale limbii (cuvinte, fraze, relații între cuvinte etc.). Textul este foarte greu, de o densitate incredibilă (în traducere sunt necesare zece cuvinte explicative pentru un cuvânt din text), însă această concizie este voită, pentru că e vorba de un ansamblu de formule de memorat, destinat unei învățături orale transmise între maeștri, fiecare dintre ei îmbogățind-o cu comentarii. Acest text este cunoscut în Occident începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, când a fost începută interpretarea lui, și astăzi reprezintă iarăși un obiect de interes. Insist mult pe el, pentru că este precursorul cercetărilor științifice de astăzi. Este vorba în special de școala structuralistă americană, care dorea înlăturarea «mentalismului» (care introduce noțiuni psihologice în studiul limbajului), limitându-se la înregistrarea și la studiul formal al unui *corpus* de texte. Unitățile disociate ale limbajului trebuiau identificate ca elemente ale unei structuri și descrise în combinarea lor: constituția vocalică și consonantică a formelor, distribuția statistică a acestor elemente, natura silabelor, lungimea cuvintelor, analiza acestor elemente, analiza tonurilor dacă e vorba de chineză, a accentuării, dacă e vorba de o limbă care cunoaște accentele etc. Iată ce înseamnă studiul limbii ca sistem formal. Și tocmai împotriva unei astfel de concepții ia atitudine un lingvist ca Chomsky. Această reacție nu mai este astăzi individuală, ci colectivă. În această căutare a originilor lingvisticii de-a lungul istoriei, el nu se revendică de la Pāṇini, ci de la Descartes. Știți că Chomsky a scris *Cartesian Linguistics*, care va fi tradusă în franceză, regăsind în considerațiile lui Descartes asupra funcționării minții omenești o justificare filosofică pentru ceea ce el numește «gramatica-generativă».

G. D. – *Pentru că vorbim de începuturi și pentru a nu părăsi cronologia obișnuită, să ne întoarcem la Saussure*[1].

E. B. – Saussure nu este un început, este altceva, sau este un alt fel de început. Contribuția sa este următoarea: «Limbajul, spune el, este formă, nu substanță.» Toate științele naturii au un obiect deja constituit. Lingvistica, și asta o deosebește de orice altă disciplină științifică, nu se ocupă de un obiect, de o substanță, ci de *o formă*. Dacă nu este nimic material în limbaj, atunci ce este? Datele limbajului nu există decât în virtutea diferențelor dintre ele, nu au valoare decât prin opozițiile lor. Putem privi o pietricică în sine, încadrând-o în clasa mineralelor. În timp ce un cuvânt, singur, nu înseamnă absolut nimic. Nu există decât prin opoziție, prin «vecinătate» sau prin diferențiere de un altul, un sunet în raport cu alt sunet, și așa mai departe.

Pentru Saussure, istoria nu este neapărat o dimensiune a limbii, ea nu este decât una din dimensiunile posibile, și nu istoria este cea care dă viață limbajului, ci mai degrabă invers. Limbajul este cel care, prin necesitatea sa, prin permanența sa, construiește istoria.

Saussure a luat atitudine împotriva istorismului prevalent în lingvistică în perioada în care a scris. Desigur, putem urmări istoria francezilor de-a lungul a mai multe secole grație textelor consemnate în scris; putem așadar să urmăm cursul a ceea ce numim istorie, o derulare de evenimente în timp, însă limbajul în funcționarea sa nu cunoaște nici o referință istorică: tot ceea ce spunem se încadrează într-un context actual și în cadrul unui discurs aflate mereu în sincronie[2]. Nici un fragment de istorie nu e implicat în utilizarea curentă a limbii. Iată ce a vrut să spună Saussure. Această afirmație nu mai surprinde astăzi pe nimeni; când a făcut-o, acum aproape șaizeci de ani, când lingvistica era marcată mai ales de o concepție istorică, diacronică a limbii – fiecare limbă era considerată ca o etapă într-un proces de devenire și descrisă ca atare – ea reprezenta o noutate importantă. Atunci când vorbim, ne referim la situații întotdeauna prezente sau aflate în legătură cu prezentul astfel încât, atunci când evocăm trecutul, o facem numai în cadrul prezentului. Putem vorbi,

---

[1] Ale cărui cursuri de lingvistică, publicate post mortem, datează din 1907-1911.

[2] «*Lingvistica sincronică* se va ocupa de raporturile logice și psihologice care leagă termenii coexistenți care alcătuiesc un sistem, așa cum sunt percepuți de aceeași conștiință colectivă. *Lingvistica diacronică* va studia, dimpotrivă, raporturile ce leagă termeni succesivi percepuți de conștiințe diferite și care se substituie unul altuia fără a forma împreună un sistem.» (Saussure).

limba noastră ne oferă mijlocul de a construi fraze pentru că alăturăm cuvinte care au valoare atât datorită sintagmelor[1], cât și opozițiilor dintre ele. Saussure a observat că există două direcții în felul de a vedea limba, pe care le-a numit *sincronică* și *diacronică*. Atunci când vorbim facem două lucruri: înlănțuim cuvinte, toate elementele acestor înlănțuiri reprezentând, fiecare, o alegere dintre mai multe posibilități; când spun «je suis» am eliminat «vous êtes», «j'étais», «je serai » etc. Așadar aleg, dintr-o serie numită *paradigmă*, o anumită formă, și la fel pentru fiecare fragment de enunț care formează o *sintagmă*. Aveți aici principiul și cheia a ceea ce se numește structură. Pentru a o putea aborda trebuie: 1. izolate toate elementele distinctive ale unui ansamblu finit; 2. stabilite legile de combinare a acestor elemente.

De fiecare dată când întâlniți asemenea posibilități, construiți o structură. Societatea este o structură: găsim elemente aranjate într-un anumit fel; avem bărbați și femei de diferite vârste, aflați în diferite situații, în diferite clase; prin urmare, dispunem deja de identități și de diferențe care permit constituirea unui joc, și prima caracteristică a unui joc este ca piesele să fie în număr limitat; apoi trebuie ca fiecare element să fie altceva decât altul: ca preot să fie altceva decât muncitor și muncitor altceva decât soldat, și așa mai departe. Putem încerca să alcătuim un fel de combinatorică a acestor elemente. Iată cum se pune problema teoretic.

G. D. – *Dar semnul, valoarea simbolică a limbajului? Sistemul pe care l-ați descris e pozitivism... Când intervine semiologia*[2]*?*

E. B. – Ne aflăm astăzi în fața unei probleme centrale, care depășește ceea ce înțelegem în mod curent prin structuralism. Ce este semnul? Este unitatea de bază a oricărui sistem semnificant. Limba este un sistem semnificant. Putem găsi și altele. Saussure a numit două sau trei: limbajul surdo-muților, de pildă, care operează cu alte unități, care sunt unitățile gestuale; a mai amintit și ritualul gesturilor de politețe, fapt destul de discutabil. Este însă un repertoriu limitat: nu putem transmite, cu ajutorul gesturilor de politețe, tot ceea ce limbajul ne permite să spunem însă, în mare, e vorba de același tip. Iată câteva sisteme semnificante. Societatea însăși nu poate fi transmisă, dacă o considerăm, global, ca sistem semnificant.

G. D. – *V-ați ocupat de limbajul albinelor, așa cum putea fi el studiat pe baza lucrărilor lui von Frisch. E de același tip?*

---

[1] Grup de cuvinte care formează o unitate în cadrul frazei.

[2] «Știința care studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale» (Saussure).

E. B. – Acest limbaj are o semnificație. Atât cât le putem înțelege, dansurile albinelor reprezintă ceva ce pot înțelege semenele lor. Acest limbaj este semnificant, deoarece dictează un comportament care verifică pertinența semnificantă a gestului. În schimb, dacă fac gestul de a deschide o carte, este un gest util care însă nu semnifică, nu are forță conceptuală.

În sens restrâns, structuralismul este un sistem formal. El nu spune nimic despre ceea ce numim semnificație. O punem între paranteze. Presupunem că toată lumea înțelege că dacă spunem: «Vous avez faim», punem *avez* din cauza lui *vous*. Există așadar o combinatorică care are anumite corelații codate, fixate de un cod convențional: *vous* merge cu *avez*, nu cu *avons*. Ce înseamnă însă «avoir»? Atunci când spun: «Vous avez raison», verbul «avoir» are aceeași semnificație ca atunci când spun: «Vous avez froid»? Aceste probleme nu interesează câtuși de puțin structuralismul: ele interesează semiologia.

G. D. – *Nu s-a confundat însă adesea semiologia cu structuralismul?*

E. B. – Am impresia că în discuțiile la care vă referiți se confundă multe lucruri. Ceea ce lipsește cel mai mult este rigurozitatea în utilizarea termenilor și cunoașterea limitelor între care acești termeni spun ceva: sunt concepte operatorii. Nu trebuie luate ca adevăruri eterne.

G. D. – *Lingvistica se hrănește din câteva științe, sau cel puțin observații, și cred că una din primele care au adus servicii lingvisticii a fost gramatica comparată, compararea limbilor între ele, inclusiv a limbilor «primitive».*

E. B. – Exact, numai că astăzi nu se mai folosește cuvântul «primitive» și nici expresia «societăți primitive»... Până spre 1900 se poate spune că a existat un primat al limbilor indo-europene. Le putem urmări istoria de-a lungul mai multor milenii; au literaturi foarte frumoase, foarte bogate, care hrănesc umanismul, și de aceea au fost privilegiate. Către 1900, oamenii, și în special americanii, au spus: «Concepțiile voastre sunt nerealiste sau, în orice caz, foarte parțiale, nu țineți seama decât de o parte a lumii lingvistice: lumea indo-europeană. Categoriile voastre exclud o mulțime de limbi.» Acest avertisment a fost deosebit de util și aceste limbi, mai ales limbile indiene din America pe care le-am studiat personal, sunt foarte folositoare, pentru că ne fac cunoștință cu tipuri de categorizări semantice și de structuri morfologice foarte diferite de cele pe care lingviștii formați în tradiția clasică le considerau a fi inerente minții umane.

G. D. – *Ținând cont de aceste diferențe fundamentale, putem vorbi de psihologii diferite? Spuneați adineaori: limbajul este un fapt în sine, nu datorează nimic istoriei.*

E. B. În exercitarea sa. Pentru că, pe de altă parte, fiecare limbă este o limbă moștenită, are în spate un trecut. Nu avem motive să credem că limbile aborigenilor din Australia au un trecut mai redus decât limbile indo-europene. Numai că nu dispunem de mărturii scrise pentru acest trecut. Iată marea prăpastie a umanității: anumite popoare au limbi scrise, iar altele nu.

G. D. – *A propos de aceste limbi care nu sunt indo-europene, care poate fi contribuția, adusă lingvisticii, de un antropolog ca Lévi-Strauss?*

E. B. – Întotdeauna e folositor să vedem modul în care un etnolog conceptualizează categoriile sociale pentru că, în cazul acestor limbi, ne aflăm mult mai aproape de reprezentarea socială decât în cazul limbilor noastre, mult mai detașate de obiectul lor. În societățile noastre întâlnim o capacitate de distanțare, de abstractizare, de îndepărtare a limbii de obiectele concrete pe care le descrie. Putem construi limbi pe baza altor limbi, ceea ce vom numi meta-limbi, limbi care servesc la descrierea unei limbi, este singura lor funcție.

G. D. – *Ne puteți da un exemplu?*

E. B. – Limba gramaticii, care descrie utilizarea formelor limbii, este o meta-limbă: a vorbi de substantiv, de adverb, de vocală, de consoană înseamnă a vorbi o meta-limbă. Întregul vocabular al meta-limbii își găsește singura aplicație în limbă. Această meta-limbă poate fi descrisă la rândul ei de o limbă «formalizată» în simboluri logice, care stabilește relațiile de implicație între ea și o anumită categorie lingvistică. De pildă, persoana este implicată în verbul francez: nu putem folosi o formă verbală (în afara infinitivului) care să nu presupună referința la persoană. Este situația francezei, nu neapărat a oricărei limbi.

Am străbătut deja două etaje. Călăuziți de o înclinație mai pronunțată pentru simbolizarea matematică, putem atinge un alt nivel de abstractizare. În timp ce limbile societăților arhaice, atâtea câte cunoaștem, sunt texte, transmise pe cale orală, de legende sau de mituri, sunt texte tradiționale, nu simple narațiuni. Ritualuri care servesc la chemarea ploii, la creșterea plantelor. În acest sens ne aflăm mult mai aproape de realitatea trăită, de experiență. Analizele etnografilor pot fi de mare ajutor în această privință.

G. D. – *Există o altă disciplină care a adus servicii lingvisticii: psihanaliza. Nu găsim oare la Freud anumite reflecții care lămuresc funcționarea limbajului?*

E. B. – Nu sunt foarte numeroase, însă sunt toate importante, sugestive, instructive, chiar dacă nu se referă decât la limbajul curent.

Există ceea ce putem numi retorica onirică a lui Freud – nu el a introdus termenul. Și-a dat seama că visele vorbesc. Însă numai psihanalistul poate înțelege acest limbaj. Freud a încercat să-i descopere rudimentele. Aici intervine, cred eu, un fel de retorică articulată de imagini foarte sugestive, care, sub aparența unei înlănțuiri incoerente, regăsește, grație lui Freud, o anumită semnificație prin referirea la lucruri de profunzime.

G. D. – *Considerați că limbajul inconștientului, nevorbit, este la fel de important ca oricare altul pentru perspectiva dumneavoastră lingvistică?*

E. B. – Am încercat să sugerez o analogie între limbajul inconștientului și ceea ce numim marile unități, un discurs întreg, un poem întreg, căruia îi putem atribui un sens adesea foarte îndepărtat de sensul literal. Puteți scrie o scrisoare al cărei sens profund să fie exact contrariul a ceea ce cuvintele par să însemne. Tot așa operează și semnificația în cazul visului. Un discurs care încearcă să vă emoționeze vă poate determina să adoptați o anumită conduită la care nu se referă în nici un fel. Aveți aici retorica, adică un sens secund, diferit de sensul literal și acționând asupra afectivității.

G. D. – *Ați pronunțat cuvântul poem. Limbajul poetic are vreun interes pentru lingvistică?*

E. B. – Imens. Însă această muncă abia a început. Nu se poate spune că obiectul de studiu, metoda de utilizat sunt deja clar definite. Există tentative interesante, care dovedesc însă dificultatea de a ieși din categoriile utilizate pentru analiza limbajului obișnuit.

G. D. – *Pornind de la lingvistică și de la structuralism, am fost martorii unor lucrări din ce în ce mai dificile, din ce în ce mai puțin accesibile publicului larg. Vi se pare fondată această obscuritate?*

E. B. – Văd aici două lucruri, însă nu știu dacă ideea pe care o am despre ele coincide cu sentimentul celor care le împlinesc. 1. O tentativă foarte recentă, curioasă, de a desprinde tot ceea ce este inerent limbajului, adică o raționalizare necesară pe care limbajul o aduce cu sine; de a o distruge în interiorul limbajului, însă cu ajutorul limbajului. Avem așadar o limbă îndreptată împotriva ei însăși, care încearcă să se reconstruiască plecând de la o explozie prealabilă. 2. Vorbeați de neînțelegere, reversul anumitor creații: mi se pare că intrăm într-o perioadă de experimentare. Nu tot ceea ce se tipărește e făcut pentru a fi citit în sens tradițional; există noi feluri de lectură, potrivite cu noile feluri de scriitură. Aceste încercări, aceste lucrări nu-i interesează deocamdată decât pe profesioniști, pe ceilalți scriitori, până în momentul în care – dacă acest moment va veni vreodată – se va

obține ceva pozitiv. Este o punere în discuție a puterii de semnificare tradiționale a limbajului. Se pune problema de a ști dacă limbajul este menit să descrie mereu aceeași lume cu aceleași mijloace, variind numai alegerea epitetelor sau a verbelor. Sau dacă se pot avea în vedere alte mijloace de expresie, non descriptive, și dacă, din această ruptură, va rezulta o altă calitate semnificantă. Este o problemă.

G. D. – *În învățătura dumneavoastră aveți impresia că prelungiți un studiu pe care l-ați început cu mult timp în urmă sau că, de fiecare dată, e vorba de un alt început?*

E. B. – Amândouă. Evident, câteva semne de întrebare te însoțesc întreaga viață însă, în cele din urmă, acest lucru este probabil inevitabil în măsura în care ai un punct de vedere propriu. Există însă o îmbogățire permanentă a lucrului, a lecturii, un stimul din partea celorlalți. Profit și de dezvoltarea tuturor științelor care urmează același curent. Multă vreme, singura însoțitoare a lingvisticii a fost filologia.

Acum toate științele umane se dezvoltă, se construiește o întreagă antropologie (în sensul de «știință generală a omului»). Și ne dăm seama că, de fapt, științele omului sunt mult mai dificile decât științele naturii și nu din întâmplare au apărut mai târziu. E nevoie de o mare capacitate de abstractizare și de generalizare pentru a începe să întrevedem dezvoltările care pornesc de la om.

G. D. – *Nu credeți că moda lingvistică începe să fie înlocuită de o altă modă, de epistemologie?*

E. B. – Sigur, dacă considerați că lingvistica e o modă! Pentru mine ea nu este o modă.

G. D. – *Desigur. Însă atunci când spuneți că toate cunoștințele umane trebuie să se reunească, știința științelor ar trebui să fie epistemologia.*

E. B. – Epistemologia este teoria cunoașterii. Cum se dobândește această cunoaștere, nu se spune dinainte. Sunt mai multe posibilități epistemologice. Lingvistica este o epistemologie, o putem considera ca atare.

G. D. – *Da, însă spuneați că toate științele vi s-au alăturat.*

E. B. – Am conștiința din ce în ce mai acută că nivelul semnificant reunește ansamblul științelor umane și că, în consecință, va veni timpul când ne vom putea pune următoarea întrebare: «Putem găsi o semnificație în noțiuni care, până în momentul de față, păreau să aparțină naturii pur și simplu?» Se descoperă acum analogii între limbă și economie.

Când vă spuneam că putem observa astăzi această convergență între mai multe științe, voiam să subliniez faptul că putem găsi ace-

leași articulații în noțiuni configurate de anumite minți care nu aveau în vedere categoriile lingvistice. Această convergență este interesantă și devine o problemă cu totul nouă pentru noi. Vedeți dumneavoastră, epistemologia se construiește și se reconstruiește continuu pe baza științei care se face.

G. D. – *V-ați dori mulți studenți în lingvistică? Este utilă lingvistica pentru alte studii sau nu este decât o specializare?*

E. B. – Trebuie făcute anumite distincții. Există mai multe tipuri de lingvistică, există mai multe feluri de a le practica. Există, în paralel, la un moment dat, studii de mai multe feluri, unele de tip tradițional, altele de tip mai avansat și apoi ceea ce se găsește între ele: studii care reprezintă conversia principiilor generale în aplicații etc. Fiecare face ce poate, însă cred că, pe de o parte, sunt multe de făcut și că, pe de altă parte, simplul fapt de a trece prin ele formează mintea într-un anume fel. Mă gândesc, firește, la cei care nu sunt interesați în mod deosebit de aceste aspecte. Pentru cei interesați, situația e alta, nu e nevoie să spun de ce. Aceste studii pot fi formatoare în sensul că distrug numeroase iluzii spontane, foarte rezistente în public, cu privire la valoarea absolută a limbii, la valorile absolute pe care fiecare le găsește în propria limbă în comparație cu altele. Aceasta îi permite minții să ia o oarecare distanță, lucru foarte util. Pornind de aici, putem generaliza aceeași atitudine și putem vedea că, de fapt, există multe feluri de a privi o operă, în domeniul literar de exemplu, și că nu există un singur fel de a înțelege un autor. Pot apărea noi puncte de vedere aplicate la opere tradiționale, care nu ajung totuși să le distrugă.

G. D. – *Sunt opere de critică literară care v-au mulțumit în mod deosebit?*

E. B. – Am remarcat încercări interesante de a studia, cu rigurozitate, opere cărora nu le erau aplicate până atunci decât calificative subiective («E frumos», «E înduioșător» etc.) sau epitete convenționale. Se încearcă acum construirea de sisteme care să permită găsirea adevăratelor dimensiuni ale expresiei literare și ale operei literare.

G. D. – *Vă gândiți la lucrările realizate cu ajutorul computerelor?*

E. B. – Nu, nu în mod deosebit. Nu cred că mașina poate interveni la acest nivel. Mă gândeam mai ales la ceea ce se numește explicație literară, analiză literară ale cărei metode se reînnoiesc datorită parametrilor[1] și care-i pot deconcerta pe adepții disciplinelor

[1] Element constant într-un calcul.

tradiționale. Însă, chiar la acest nivel, inițierea în lingvistică dă mai multă siguranță, permite manifestarea unei deschideri mai mari în ceea ce privește noțiuni sau cercetări care urmăresc coordonarea teoriei literare cu teoria limbajului. Vedeți – și asta va fi concluzia noastră – multe lucruri se plasează sau se deplasează astăzi în perspectiva limbii. Aceste schimbări ne impun readaptări continue; pentru că sunt schimbări profunde, care vor putea da naștere unor științe noi.

II

Comunicarea

CAPITOLUL III
Semiologia limbii[1]

I

Semiologia are de făcut multe, fie numai și pentru a-și delimita domeniul de studiu.

Ferdinand de Saussure[2].

De când aceste două genii antitetice, Peirce și Saussure, fără să știe unul de celălalt și aproape în aceeași perioadă[3], au avut în vedere existența unei științe a semnelor pe care au încercat să o introducă, a apărut o problemă foarte importantă care nu a primit încă un răspuns, pentru că nici nu a fost pusă foarte limpede în confuzia care domnește în acest domeniu: care este locul limbii între sistemele de semne?

Reluând sub forma *semeiotic* denumirea Σημειωτικη pe care John Locke a aplicat-o științei semnelor și semnificațiilor pe baza logicii, ea însăși văzută ca știință a limbajului, Peirce și-a dedicat întreaga viață elaborării acestui concept. O cantitate enormă de note dovedește efortul său susținut de a analiza, în cadru semiotic, noțiunile logice, matematice, fizice, dar și psihologice și religioase. Susținută de-a lungul unei vieți întregi, această reflecție și-a construit un aparat din ce în ce mai complex de definiții care urmăresc repartizarea realului, a tot ceea ce este conceput și perceput, în diferite clase de semne. Pentru a construi această «algebră universală de relații»[4], Peirce a introdus o

---

[1] *Semiotica*, Haga, Mouton & Co., I (1969), I, pp. 1-12 și II, pp. 127-135.

[2] Notă manuscrisă publicată în *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 15 (1957), p. 19.

[3] Charles S. Peirce (1839-1914); Ferdinand de Saussure (1857-1913).

[4] «My universal algebra of relations, with the subjacent indices and Σ and Π is susceptible of being enlarged so as to comprise everything and so, still beter, though

triplă diviziune a semnelor, în IMAGINI, INDICI și SIMBOLURI, aproape tot ceea ce se mai reține astăzi din imensa arhitectură logică pe care o acoperă.

În ceea ce privește limba, Peirce nu formulează nimic precis sau specific. Pentru el limba este pretutindeni și nicăieri. Nu s-a interesat niciodată de funcționarea limbii, chiar dacă i-a acordat atenție. Limba se reduce pentru el la cuvinte, care sunt tot semne, însă nu țin de o categorie aparte și nici măcar nu aparțin unei specii constante. Majoritatea cuvintelor aparțin «simbolurilor»; unele dintre ele sunt «indici», cum ar fi pronumele demonstrative, și în această calitate vor fi asociate cu gesturile corespunzătoare, de exemplu gestul de a indica. Peirce nu ține deloc seama de faptul că un anumit gest este universal, în timp ce demonstrativele sunt incluse într-un sistem special de semne orale, limba, și într-un sistem special de limbă, idiomul. Mai mult, același cuvânt poate face parte din mai multe categorii de «semne»: QUALISEMNE, SINSEMNE, LEGISEMNE[1]. Așadar nu vedem utilitatea operativă a unor astfel de distincții, și nici modul în care ele i-ar putea folosi lingvistului în construirea semiologiei limbii ca sistem. Ceea ce împiedică aplicarea conceptelor peirciene, cu excepția repartizării binecunoscute, care rămâne însă un cadru mult prea general, este faptul că semnul este pus la baza întregului univers și funcționează în același timp ca principiu definitoriu pentru fiecare element și ca principiu explicativ pentru orice ansamblu, abstract sau concret. Omul este un semn, gândirea sa este un semn[2], emoția sa este un semn[3].

---

not to ideal perfection, is the system of existential graphs» (Peirce, *Selected Writings*, ed. Philip P. Wiener (Dover Publication, 1958), p. 389).

[1] «As it is in itself, a sign is either of the nature of an appearance, when I call it a QUALISIGN; or secondly, it is an individual object or event, when I call it a SINSIGN (the syllabe *sin* being the first syllabe of *semel, simul, singular* etc.); or thirdly, it is of the nature of a general type, when I call it a LEGISIGN. As we use the term «word» in most cases, saying that «the» is one «word» and «an» is a second «word», a «word» is a legisign. But when we say of a page in a book, that it has 250 «words» upon it, of which twenty are «the's», the «word» is a sinsign. A sinsign so embodying a legisign, I term a «replica» of the legisign» (Peirce, *op. cit.*, p. 391).

[2] «... the word or sign which man uses is the man himself. For, as the fact that every thought is a sign, taken in conjunction with the fact that life is a train of thought, proves that man is a sign; so that every thought is an EXTERNAL sign proves that man is an external sign» (Peirce, *op. cit.*, p. 71).

[3] «Everything in which we take the least interest creates in us its particular emotion, however slight this emotion may be. This emotion is a sign and a predicate of the thing» (Peirce, *op. cit.*, p. 67).

Însă, în cele din urmă, aceste semne, fiind semne unele pentru altele, pot fi oare semne pentru ceva care NU ESTE SEMN? Vom găsi oare punctul fix în care să ancorăm PRIMA relație a semnului? Edificiul semiotic construit de Peirce nu se poate include pe sine în propria definiție. Pentru ca noțiunea de semn să nu fie abolită în această multiplicare la infinit, trebuie ca universul să admită undeva o DIFERENȚĂ între semn și semnificat. Trebuie, deci, ca fiecare semn să fie introdus și înțeles într-un SISTEM de semne. Aceasta este condiția SEMNIFICĂRII. Rezultă, contrar lui Peirce, că nu toate semnele pot funcționa în același fel și nici nu pot aparține unui sistem unic. Ar trebui imaginate mai multe sisteme de semne și între aceste sisteme ar trebui explicitat un raport de diferență și de analogie.

Din acest punct de vedere, Saussure apare, dintr-o dată, atât în privința metodologiei cât și a practicii, ca fiind exact opusul lui Peirce. La Saussure reflecția își are originea în limbă și consideră limba ca obiect exclusiv. Limba este luată în considerare pentru ea însăși, lingvisticii îi revine o sarcină întreită:

1) să descrie în sincronie și în diacronie toate limbile cunoscute; 2) să desprindă legile generale care funcționează în aceste limbi; 3) să se delimiteze și să se definească pe sine[1].

Este un program despre care nu s-a observat că, dincolo de veșmântul rațional, este destul de ciudat, ceea ce-i conferă forță și îndrăzneală. Așadar obiectul lingvisticii, în al treilea rând, ar fi autodefinirea. Această sarcină, dacă vrem s-o înțelegem cum se cuvine, le presupune pe celelalte două și, într-un fel, le distruge. Cum poate, oare, lingvistica să se delimiteze și să se autodefinească fără să-și delimiteze și să-și definească obiectul de studiu, limba? Însă, atunci, își poate ea, oare, îndeplini celelalte funcții, primele două, pe care trebuie să le îndeplinească, descrierea și istoria limbilor? Cum poate oare lingvistica să «caute forțele aflate în joc în mod permanent și universal în toate limbile și să desprindă legile generale la care se pot reduce toate fenomenele particulare ale istoriei», dacă nu s-a început cu definirea forțelor și resurselor lingvisticii, cu impactul pe care ele îl au asupra limbajului, deci cu natura și caracteristicile acestei entități care este limba? Totul este cuprins în această necesitate, iar lingvistul nu poate separa o sarcină de celelalte și nici nu-și poate asuma vreuna până la sfârșit, dacă nu a conștientizat mai întâi singularitatea limbii în rândul celorlalte obiecte ale științei. Acest proces de conștientizare

[1] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale* (C.L.G.), ed. a 4-a, p. 21.

reprezintă condiția prealabilă oricărui demers activ și cognitiv al lingvisticii și, departe de a se situa pe același plan cu celelalte două pe care să le presupună deja îndeplinite, această a treia sarcină: «a se delimita și a se autodefini» conferă lingvisticii misiunea de a le transcende, cu riscul de a-i reduce îndeplinirea la propria îndeplinire. Aici stă marea noutate a programului saussurian. Lectura *Cursului* confirmă cu ușurință faptul că, pentru Saussure, lingvistica nu este posibilă decât ținând cont de următoarea condiție: a se cunoaște pe sine în sfârșit, descoperindu-și propriul obiect.

În aceste condiții, totul pornește de la următoarea întrebare: «Care este obiectul integral și concret în același timp al lingvisticii?»[1] și primul demers vizează anularea tuturor răspunsurilor anterioare: «Indiferent de perspectiva din care am aborda această întrebare, nu vom găsi nicăieri obiectul integral al lingvisticii»[2]. După ce a desțelenit astfel terenul, Saussure introduce prima cerință metodologică: LIMBA trebuie separată de limbaj. De ce? Să meditǎm la cele câteva rânduri în care se strecoară conceptele esențiale:

> Luat în totalitatea sa, limbajul este multiform și heteroclit; aflat la intersecția mai multor domenii, în același timp fizic, fiziologic și psihic, el continuă să aparțină domeniului individual și domeniului social; nu se lasă clasificat în nici o categorie de fapte umane, deoarece nu știm cum să-i distingem unitatea.
>
> Limba, dimpotrivă, este un întreg în sine și un principiu de clasificare. Din momentul în care îi acordăm primul loc în rândul faptelor de limbaj, introducem o ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează nici unei alte clasificări[3].

Preocuparea lui Saussure este descoperirea principiului unității care domină multiplicitatea aspectelor sub care se manifestă limba. Numai acest principiu permite clasificarea faptelor de limbaj în rândul faptelor umane. Reducerea limbajului la limbă satisface o dublă condiție: permite considerarea limbii ca principiu de unitate și, în același timp, găsirea locului rezervat limbii între faptele umane. Principiu de unitate, principiu de clasificare, iată că am introdus cele două concepte care vor introduce, la rândul lor, semiologia.

Ambele sunt necesare pentru fondarea lingvisticii ca știință: nu putem concepe o știință cu un obiect imprecis, nesigură de apartenența sa. Însă, dincolo de această preocupare pentru rigoare, e vorba despre statutul specific al ansamblului de fapte umane.

---

[1] *C.L.G.*, p. 23.
[2] *C.L.G.*, p. 24.
[3] *C.L.G.*, p. 25.

Nici aici nu s-a insistat îndeajuns pe noutatea demersului saussurian. Nu trebuie să cercetăm dacă lingvistica e mai aproape de psihologie sau de sociologie și nici să-i găsim un loc în rândul disciplinelor existente. Problema se pune la un cu totul alt nivel și în termeni care-și conturează propriile lor concepte. Lingvistica face parte dintr-o știință care nu există încă, și care se va ocupa de alte sisteme de același ordin în ansamblul de fapte humane, SEMIOLOGIA. Trebuie să citățm aici pagina care enunță și situează această relație:

> Limba este un sistem de semne care exprimă idei, fiind prin aceasta comparabilă cu scrisul, cu alfabetul surdo-muților, cu riturile simbolice, cu formele de politețe, cu semnalele militare etc., etc. Ea reprezintă cel mai important sistem dintre aceste sisteme.
>
> Putem deci să concepem O ȘTIINȚĂ CARE STUDIAZĂ VIAȚA SEMNELOR ÎN CADRUL VIEȚII SOCIALE; ea ar fi o parte a psihologiei sociale și prin urmare a psihologiei generale; o vom numi SEMIOLOGIE (din grecul *sēmeîon* «semn»). Ea ne va arăta în ce constau semnele, ce legi le guvernează. Pentru că deocamdată nu există, nu putem spune cum va fi; însă are dreptul la viață, locul său este bine determinat dinainte. Lingvistica nu este decât o parte a acestei științe generale, legile care vor fi descoperite de semiologie vor fi aplicate în lingvistică, iar aceasta din urmă se va găsi legată de un domeniu bine definit în ansamblul faptelor umane.
>
> Psihologului îi revine sarcina de a determina locul exact al semiologiei[1]; sarcina lingvistului este de a defini ce face ca limba să fie un sistem special în ansamblul faptelor semiologice. Chestiunea va fi reluată mai jos; nu vom reține acum decât un singur lucru: dacă pentru prima oară am putut indica lingvisticii un loc printre științe, acest lucru a fost posibil numai pentru că am legat-o de semiologie[2].

Din lungul comentariu pe care îl necesită această pagină, vom indica esențialul într-o discuție pe care o vom deschide mai târziu. Deocamdată reținem și insistăm numai pe caracterele primordiale ale semiologiei așa cum o concepe Saussure, așa cum, de altfel, o recunoștea încă înainte de a o evoca în cursurile sale[3].

Limba se prezintă sub toate aceste aspecte ca dualitate: instituție socială, ea este exersată de individ; discurs continuu, ea se compune din unități fixe. Pentru că limba nu depinde de mecanismele fono-acustice ale vorbirii: ea constă într-un «sistem de semne în care nu contează decât reuniunea dintre sens și imagine acustică și în care cele două laturi ale semnului sunt entități psihice»[4]. În ce își găsește limba

---

[1] Aici Saussure trimite la Ad. Naville, *Classification des sciences*, ed. a 2-a, p. 104.

[2] *C.L.G.*, p. 33-34.

[3] Noțiunea și termenul se găseau deja într-o notă manuscrisă a lui Saussure publicată de R. Godel, *Sources manuscrites*, p. 46 și care datează din 1894 (cf. p. 37).

[4] *C.L.G.*, p. 32.

unitatea și principiul de funcționare? În caracterul său semiotic. Prin el își definește natura, prin el se integrează unui ansamblu de sisteme cu același caracter.

Spre deosebire de Peirce, pentru Saussure semnul este, înainte de toate, o noțiune lingvistică, putându-se extinde la anumite categorii de fapte umane și sociale. Acesta îi este domeniul. Însă acest domeniu cuprinde, în afară de limbă, sisteme omoloage celui lingvistic. Saussure citează câteva dintre ele. Toate sunt sisteme de SEMNE. Numai că limba «este cel mai important dintre aceste sisteme». Din ce punct de vedere cel mai important? Doar pentru că limba ocupă mai mult loc în viața socială decât orice alt sistem? Nimic nu ne poate lămuri în acest sens.

Raționamentul lui Saussure, foarte net în ceea ce privește relația limbii cu sistemele de semne, este mai puțin clar în privința relației dintre lingvistică și semiologie, știința sistemelor de semne. Destinul lingvisticii ar fi legarea sa de semiologie care va fi, ea însăși, «o parte a psihologiei sociale și, în consecință, a psihologiei generale». Trebuie însă să așteptăm ca semiologia, «știința care studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale», să se constituie pentru a ști «în ce constau semnele, care sunt legile care le guvernează». Saussure atribuie așadar viitoarei științe rolul de a defini semnul. Cu toate acestea el elaborează, pentru lingvistică, un instrument semiologic propriu, semnul lingvistic: «Pentru noi, ... problema lingvistică este înainte de toate semiologică și toate dezvoltările noastre capătă semnificație datorită acestui fapt esențial»[1].

Ceea ce leagă lingvistica de semiologie este un principiu central al lingvisticii, faptul că semnul lingvistic este «arbitrar». În general, obiectul principal al semiologiei va fi «ansamblul de sisteme bazate pe arbitrariul semnului»[2]. În consecință, limbii îi revine preeminența în ansamblul sistemelor de expresie:

> Putem... spune că semnele complet arbitrare împlinesc mai bine decât celelalte idealul procedeului semiologic; de aceea limba, cel mai complex și mai răspândit sistem de expresie, este și cel mai caracteristic; în acest sens lingvistica poate deveni patronul general al oricărei semiologii, deși limba nu este decât unul dintre sisteme[3].

---

[1] *C.L.G.*, p. 34-35.
[2] *C.L.G.*, p. 100.
[3] *C.L.G.*, p. 101.

Formulând foarte limpede ideea că lingvistica întreține un raport necesar cu semiologia, Saussure nu îndrăznește să definească natura acestui raport altfel decât ca principiu al «arbitrariului semnului» care guvernează ansamblul sistemelor de expresie și în primul rând limba. Semiologia ca știință a semnelor rămâne, la Saussure, o perspectivă de viitor, având lingvistica drept model în caracteristicile sale cele mai specifice.

În ceea ce privește sistemele care, împreună cu limba, țin de semiologie, Saussure se mulțumește să amintească rapid câteva dintre ele, fără a epuiza de altfel lista, din moment ce nu propune nici un criteriu de delimitare: «scrierea, alfabetul surdo-muților, riturile simbolice, formele de politețe, semnalele militare etc.»[1]. În altă parte, propune ca riturile, obiceiurile etc. să fie considerate ca semne[2].

Reluând această problemă fundamentală din punctul în care a lăsat-o Saussure, am vrea să insistăm întâi pe necesitatea unui efort prealabil de clasificare, dacă avem în vedere încurajarea analizei și întărirea bazelor semiologiei.

Nu vom spune nimic despre scris, rezervând această problemă dificilă unei examinări separate. Riturile simbolice, formele de politețe sunt oare sisteme autonome? Le putem oare așeza pe același plan cu limba? Ele nu întrețin o relație semiologică decât prin intermediul unui discurs: «mitul» care însoțește «ritul»; «protocolul» care organizează formele de politețe. Aceste semne, pentru a se naște și a se stabili ca sistem, presupun o limbă care să le producă și să le interpreteze. Prin urmare, se înscriu într-un alt ordin, într-o ierarhie care urmează a fi stabilită. Putem observa deja că nu numai sistemele de semne, ci și RELAȚIILE dintre aceste sisteme fac obiectul semiologiei.

E momentul să părăsim aceste generalități și să abordăm, în sfârșit, problema centrală a semiologiei, statutul limbii în rândul sistemelor de semne. Nimic nu e sigur în teorie, atâta vreme cât nu am lămurit noțiunea și valoarea semnului în ansamblurile în care îl putem studia. Ne gândim să începem această examinare cu sistemele ne-lingvistice.

II

Rolul semnului este acela de a reprezenta, de a ține locul altui lucru evocându-l în calitate de substitut. O definiție mai precisă, care

---

[1] *Ibidem*, p. 47.
[2] *C.L.G.*, p. 35.

să deosebească mai multe feluri de semne, presupune o reflecție asupra principiului unei științe a semnelor, a unei semiologii, și un efort de elaborare a acesteia. O atenție cât de mică îndreptată asupra comportamentului nostru, asupra condițiilor vieții intelectuale și sociale, ale existenței relaționale, asupra raporturilor de producție și de schimb ne arată că utilizăm în același timp și în fiecare moment mai multe sisteme de semne: mai întâi semnele limbajului, a căror dobândire începe cel mai de timpuriu, o dată cu începutul vieții conștiente; semnele scrisului; «semnele de politețe», de recunoaștere, de raliere, în toate varietățile și ierarhiile lor; semnele de circulație; «semnele exterioare» indicând condiția socială; «semnele monetare», valori și indici ai vieții economice; semnele cultelor, riturilor, credințelor; semnele artei în toate manifestările ei (muzică, imagini, reproduceri plastice); pe scurt și fără a depăși constatarea empirică, e limpede că întreaga noastră viață e prinsă în rețeaua de semne care ne condiționează în așa măsură încât nu putem suprima nici unul fără a pune în pericol echilibrul societății și al individului. Aceste semne par să fie produse și să se multiplice în virtutea unei necesități interne care răspunde, în aparență, unei necesități a organizării noastre mentale. Ce principiu putem introduce care să ordoneze raporturile și să delimiteze ansamblurile în ceea ce privește aceste feluri atât de diferite de configurare a semnelor?

Caracterul comun tuturor sistemelor și criteriul apartenenței lor la semiologie este proprietatea lor de a semnifica, sau SEMNIFICANȚA, și alcătuirea lor din unități de semnificanță, sau SEMNE. Trebuie să descriem acum caracterele lor distinctive.

Un sistem semiologic se caracterizează:

1. prin modul său de operare,
2. prin domeniul său de validitate,
3. prin natura și numărul semnelor sale,
4. prin tipul său de funcționare.

Fiecare din aceste trăsături comportă un anumit număr de varietăți.

MODUL DE OPERARE este modul în care acționează sistemul, și anume simțul (văzul, auzul etc.) căruia i se adresează.

DOMENIUL DE VALIDITATE este cel în care sistemul se impune și trebuie recunoscut sau urmat.

NATURA și NUMĂRUL DE SEMNE depind de condițiile mai sus menționate.

TIPUL DE FUNCȚIONARE este relația care unește aceste semne și le conferă o funcție distinctivă.

Să aplicăm această definiție unui sistem de nivel elementar: sistemul culorilor din traficul rutier:

– modul său de operare este vizual, în general diurn și sub cerul liber ;

– domeniul său de validitate este deplasarea vehiculelor pe străzi;

– semnele sale sunt constituite prin opoziția cromatică verde-roșu (uneori cu o fază intermediară, galben, de tranziție), deci un sistem binar;

– tipul său de funcționare este relația de alternanță (niciodată de simultaneitate) verde / roșu semnificând drum deschis / drum închis, sau sub formă prescriptivă: «go / stop».

Acest sistem poate fi extins sau transferat, însă numai într-una din cele patru condiții: domeniul de validitate. Îl putem aplica la navigația fluvială, la balizarea șenalelor, a pistelor de aterizare etc., cu condiția de a păstra aceeași opoziție cromatică, cu aceeași semnificație. Natura semnelor nu poate fi modificată decât temporar și din motive de oportunitate[1].

Caracteristicile reunite în această definiție alcătuiesc două grupe: primele două, legate de modul de operare și de domeniul de validitate, furnizează condițiile externe, empirice, ale sistemului; ultimele două, legate de semne și de tipul lor de funcționare, semnalează condițiile interne, semiotice. Primele două admit anumite variații sau adaptări, celelalte două nu. Această formă structurală configurează un model canonic de sistem binar, pe care-l regăsim de exemplu în modalitățile de vot, cu bile albe sau negre, în picioare sau așezat etc., și în toate împrejurările în care alternativa ar putea fi (dar nu este) enunțată în termeni lingvistici de felul: da/nu.

Încă de pe acum, putem desprinde două principii legate de relațiile dintre sistemele semiotice.

Primul principiu poate fi enunțat ca PRINCIPIUL DE NON-REDUNDANȚĂ între sisteme. Nu există «sinonimie» între sistemele semiotice; nu putem «spune același lucru» prin cuvinte și prin muzică, sisteme cu bază diferită.

Înseamnă că două sisteme semiotice de tip diferit nu sunt reciproc convertibile. În cazul amintit, cuvântul și muzica au această trăsătură

---

[1] Anumite constrângeri de ordin material (ceața) pot impune procedee suplimentare, de pildă semnale sonore în locul celor vizuale, însă aceste expediente temporare nu schimbă condițiile normale.

comună de a produce sunete și de a se adresa auzului; însă acest raport nu domină diferența de natură dintre unitățile lor respective și tipurile lor de funcționare, după cum vom demonstra în continuare. Non-convertibilitatea dintre sisteme cu baze diferite este motivul non-redundanței în universul sistemelor de semne. Omul nu dispune de mai multe sisteme diferite pentru ACELAȘI raport de semnificare.

În schimb, alfabetul grafic și alfabetul Braille sau Morse sau cel al surdo-muților sunt reciproc convertibile, fiind toate sisteme cu aceeași bază care urmează principiul alfabetic: o literă, un sunet.

Din acesta derivă un al doilea principiu, care-l și completează.

Două sisteme pot avea în comun același semn fără a fi vorba de sinonimie sau de redundanță, cu alte cuvinte nu contează identitatea substanțială a unui semn, ci doar diferența sa funcțională. Roșul din sistemul binar de semnalizare rutieră nu are nimic în comun cu roșul din drapelul tricolor și nici albul din același drapel cu albul de doliu din China. Valoarea unui semn nu se definește decât în cadrul sistemului care-l integrează. Nu există semn trans-sistematic.

Sistemele de semne sunt oare tot atâtea lumi închise între care nu există decât un raport de coexistență probabil întâmplător? Vom enunța o altă cerință metodologică. Trebuie ca raportul existent între sistemele semiotice să fie tot de natură semiotică. El va fi determinat înainte de toate de acțiunea aceluiași mediu cultural, care, într-un fel sau altul, produce și hrănește toate sistemele proprii. Este tot un raport extern, care nu implică neapărat o relație de coerență între sisteme. Se pune o nouă condiție: trebuie stabilit dacă un sistem semiotic dat poate fi interpretat prin el însuși sau dacă trebuie să-și primească interpretarea de la un alt sistem. Raportul semiotic dintre sisteme va fi enunțat ca raport între SISTEMUL INTERPRETANT și SISTEMUL INTERPRETAT. Este și cel pe care-l stabilim, pe scară largă, între semnele limbii și cele ale societății: semnele societății pot fi interpretate în întregime în semne lingvistice, nu invers. Limba este așadar interpretantul societății[1]. La scară redusă, am putea considera alfabetul grafic ca interpretant al celui Morse sau Braille, datorită extinderii superioare a domeniului său de validitate și în pofida faptului că toate sunt reciproc convertibile.

Putem deduce deja că sub-sistemele semiotice din interiorul societății sunt, din punct de vedere logic, interpretări ale limbii, deoarece societatea le conține, iar societatea este interpretatul limbii. Observăm, deja,

[1] Acest aspect va fi dezvoltat cu alt prilej.

în acest raport, o disimetrie fundamentală și ne putem întoarce la cauza primă a acestei non-reversibilități: faptul că limba ocupă o situație aparte în universul sistemelor de semne. Dacă vom desemna prin S ansamblul acestor sisteme și prin L limba, convertirea se face întotdeauna în sensul S → L, niciodată invers. Avem de-a face cu un principiu ierarhic general care poate fi introdus în clasificarea sistemelor semiotice și care va servi la construirea unei teorii semiologice.

Pentru a pune mai clar în evidență deosebirile dintre diferitele ordine de raporturi semiotice, vom plasa în aceeași perspectivă un cu totul alt sistem, cel al muzicii. Diferențele se vor manifesta, în esență, în ceea ce privește natura «semnelor» și în modul lor de funcționare.

Muzica este făcută din SUNETE, care au un statut muzical atunci când sunt desemnate și clasificate ca NOTE. Nu există, în muzică, unități direct comparabile cu «semnele» limbii. Aceste note au un cadru organizator, GAMA, în care intră ca unități discrete, discontinue de la una la alta, în număr fix, fiecare fiind caracterizată de același număr de vibrații într-un timp dat. Gamele cuprind aceleași note la înălțimi diferite, definite de un număr de vibrații în progresie geometrică, intervalele rămânând aceleași.

Sunetele muzicale pot fi produse în monofonie sau în polifonie; ele funcționează izolat sau simultan (acorduri), oricare ar fi intervalele care le separă în gamele din care fac parte. Nu sunt limitări în privința numărului de sunete produse simultan de un ansamblu instrumental și nici în privința ordinii, frecvenței sau duratei combinațiilor. Compozitorul organizează liber aceste sunete într-un discurs care nu se conformează nici unei convenții «gramaticale» și care ascultă de propria sa «sintaxă».

Prin urmare, observăm prin ce poate fi considerat sau nu semiotic sistemul muzical. Organizarea sa pornește de la un ansamblu reprezentat de gamă, ea însăși alcătuită din note. Notele nu au valoare diferențială decât în interiorul gamei, iar gama este ea însăși un ansamblu recurent cu mai multe înălțimi, definită de tonul care indică cheia.

Unitatea de bază va fi prin urmare nota, unitate de sunet distinctivă și opozitivă, care însă nu dobândește această valoare decât în gamă, care fixează paradigma notelor. Este oare această unitate semiotică? Putem decide că este, în cadrul propriei sale ordini, din moment ce stabilește opoziții în acest cadru. În acest caz însă, ea nu mai are nici o legătură cu semiotica semnului lingvistic și de fapt nu poate fi convertită în unități de limbă, la nici un nivel.

O altă analogie, care dezvăluie o diferență profundă, este următoarea. Muzica este un sistem care funcționează pe două axe: axa simultaneităților și axa secvențelor. Ne putem gândi la o omologie cu funcționarea limbii pe cele două axe, paradigmatică și sintagmatică. Ori axa simultaneităților în muzică contrazice însuși principiul paradigmatic al limbii, principiu de selecție care exclude orice simultaneitate intrasegmentală; și nici axa secvențelor din muzică nu coincide cu axa sintagmatică din limbă, deoarece secvența muzicală este compatibilă cu simultaneitatea de sunete și, de altfel, nu se supune nici unei constrângeri de legătură sau de excludere în privința vreunui sunet. Așadar combinatorica muzicală care ține de armonie și de contrapunct nu-și găsește echivalent în limbă, unde atât paradigma, cât și sintagma se supun unor dispoziții specifice: reguli de compatibilitate, de selecție, de recurență etc., de care depind frecvența și previzibilitatea statistice, pe de o parte, și posibilitatea de a construi enunțuri inteligibile, pe de alta. Această diferență nu depinde de un anumit sistem muzical sau de o anumită scară sonoră; atât dodecafonia serială, cât și diatonia i se supun.

În mare, se poate spune că, dacă dorim să considerăm muzica drept «limbă», ea este o limbă dotată cu o sintaxă, nu și cu o semiotică. Acest contrast prefigurează o trăsătură pozitivă și necesară a semiologiei lingvistice, demnă de reținut.

Vom trece acum la un alt domeniu, cel al artelor numite plastice, domeniu imens în care vom încerca să vedem dacă similitudinea sau opoziția pot limpezi semiologia limbii. Ne confruntăm imediat cu o dificultate de principiu: au oare toate aceste arte ceva în comun, în afara noțiunii destul de vagi de «plastic»? Regăsim oare în fiecare dintre ele, sau măcar într-una din ele, o entitate formală pe care s-o putem numi UNITATEA sistemului avut în vedere? Care poate fi unitatea picturii sau a desenului? Figura, linia, culoarea? Mai are oare sens o întrebare astfel formulată?

A venit timpul să enunțăm condițiile minimale ale unei comparații între sisteme de ordine diferite. Orice sistem semiotic bazat pe semne trebuie să comporte (1) un repertoriu finit de SEMNE, (2) reguli de dispunere care guvernează FIGURI, (3) indiferent de natura și de numărul de DISCURSURI pe care sistemul le poate produce. Nici una dintre artele plastice nu pare să reprezinte un asemenea model. Cel mult, putem găsi o aproximare în opera unui anumit artist; nu va mai fi vorba, în acest caz, de condiții generale și constante, ci de o caracteristică individuală, ceea ce ne îndepărtează din nou de limbă.

Rezultă că noțiunea de UNITATE se află în centrul problematicii care ne interesează[1] și că nu poate fi formulată nici o teorie serioasă dacă se uită sau se ocolește problema unității, fiindcă orice sistem semnificant trebuie să se definească prin modul său de semnificare. Un astfel de sistem trebuie, deci, să numească unitățile pe care le introduce în joc pentru a produce «sensul» și pentru a specifica natura «sensului» produs.

În acest caz, se pun două întrebări:

1. Putem reduce toate sistemele semiotice la unități?

2. Sunt, oare, aceste unități SEMNE în cadrul sistemelor în care există?

Unitatea și semnul trebuie considerate a fi caracteristici distincte. Semnul este în mod necesar o unitate, însă unitatea poate să nu fie semn. De un lucru cel puțin suntem siguri: limba este alcătuită din unități, iar aceste unități sunt semne. Ce se întâmplă în cazul celorlalte sisteme semiologice?

Vom analiza mai întâi funcționarea sistemelor numite artistice, cel al imaginii și al sunetului, lăsând la o parte în mod intenționat funcția lor estetică. «Limba» muzicală constă într-o combinare și succesiune de sunete felurit articulate; unitatea elementară, sunetul, nu este un semn; fiecare sunet se regăsește în structura scalară de care depinde, nici unul nu este prevăzut cu semnificanță. Iată un exemplu tipic de

---

[1] Nu ni s-a părut util și nici măcar posibil să încărcăm aceste pagini, care cuprind propriile noastre puncte de vedere, cu o discuție despre teoriile anterioare. Cititorul avizat va remarca ce anume ne separă de Louis Hjelmslev în punctele esențiale. Ceea ce el numește *semiotics* se definește ca «a hierarchy, any of whose components admits of a further analysis into classes defined by mutual relation, so that any of these classes admits of an analysis into derivates defined by mutual mutation» (*Prolegomena to a Theory of Language*, trad. Whitfield [1961], 106). O asemenea definiție nu poate fi formulată decât cu condiția unei adeziuni globale la principiile glosematicii. Considerațiile aceluiași autor cu privire la locul limbajului în cadrul structurilor semiotice, la limitele dintre semiotică și non-semiotică, dovedesc o poziție provizorie și încă imprecisă. Nu putem decât să salutăm invitația de a studia din același punct de vedere diferitele discipline semiotice: «it seems fruitful and necessary to establish a common point of view for a large number of disciplines, from the study of literature, art, and music, and general history, all the way to logistics and mathematics, so that from this common point of view these sciences are concentrated around a linguistically defined setting of problems» (*op. cit.*, p. 108). Însă acest vast program continuă să rămână o dorință pioasă, atâta vreme cât n-au fost elaborate bazele teoretice ale unei comparații între sisteme. Este ceea ce încercăm să facem aici. Mai recent, Charles Morris, *Signification and Significance* (1964), p. 62, se mulțumește să noteze că, pentru mulți lingviști dintre care citează câțiva, lingvistica face parte din semiotică, însă nu definește situația limbii din această perspectivă.

unități care nu sunt semne, care nu desemnează, fiind numai treptele unei scări ale cărei dimensiuni sunt stabilite arbitrar. Reținem aici un principiu de discriminare: sistemele bazate pe unități se împart în sisteme cu unități semnificante și sisteme cu unități nesemnificante. În prima categorie vom situa limba; în cea de-a doua muzica[1].

În artele figurative (pictura, desenul, sculptura) cu imagini fixe sau mobile, e pusă în discuție însăși existența unităților. De ce natură sunt ele? În ceea ce privește culorile, știm că și ele alcătuiesc o scară ale cărei trepte principale sunt identificate de numele lor. Ele sunt desemnate, nu desemnează; nu trimit la nimic, nu sugerează nimic în mod univoc. Artistul le alege, le combină, le dispune pe pânză după placul inimii și numai compoziția le organizează, ceea ce le conferă, tehnic vorbind, o «semnificație», datorită selecției și aranjării. Artistul își creează astfel propria semiotică: el își instituie opozițiile în trăsături pe care le face el însuși semnificante în ordinea lor. Deci el nu primește un repertoriu de semne, recunoscute ca atare, și nici nu stabilește unul. Culoarea, această materie, comportă o varietate nelimitată de nuanțe gradabile, nici una dintre ele neavând ca echivalent un «semn» lingvistic.

Cât despre artele figurative, ele țin deja de un alt nivel, cel al reprezentării, unde linia, culoarea, mișcarea se combină și se încadrează în ansambluri guvernate de necesități proprii. Sunt sisteme distincte, de o mare complexitate, pentru care definiția semnului nu va putea fi precizată decât o dată cu dezvoltarea unei semiologii, deocamdată nesigure.

Relațiile semnificante ale «limbajului» artistic pot fi descoperite ÎN INTERIORUL unei compoziții. Arta nu este niciodată aici decât o operă de artă anume, în care artistul impune opoziții și valori cu care se joacă după bunul plac, neavând de așteptat «răspunsuri» sau de eliminat contradicții, ci numai de exprimat o viziune, după criteriile, conștiente sau nu, pe care compoziția le manifestă în ansamblu.

Putem distinge, așadar, sisteme în care semnificanța este dată de autorul creator și sisteme în care semnificanța este exprimată de

---

[1] Roland Harweg, «Language and Music, an Immanent and Sign Theoretic Approach» (*Foundations of Language*, 4 [1968], 270 sq.), observă pe bună dreptate că «the sign theoretic approach is inadequate for the study of music, for the only thing it can provide with regard to it are negative statements - «negative» taken in a logical, not in an evaluative sense. All it can state may be comprised in the statement that music is NOT a significational-representational institution as is language» (p. 273). Această constatare nu este totuși susținută de o elaborare teoretică. Problema pe care o discutăm aici este tocmai cea a validității intersemiotice a noțiunii de «semn».

elemente prime izolate, independente de legăturile pe care le pot contracta. În primul caz, semnificanța se desprinde din relațiile care organizează un univers închis, în cel de-al doilea caz, ea este inerentă semnelor însele. Semnificanța artei nu trimite așadar niciodată la o convenție pe care toți partenerii o primesc la fel[1]. De fiecare dată, trebuie descoperiți termenii, în număr nelimitat, de natură imprevizibilă și, deci, de fiecare dată, inventați pentru fiecare operă în parte, pe scurt, niciodată fixați într-o instituție. Dimpotrivă, semnificanța limbii este semnificanța însăși, care face posibil orice schimb sau comunicare și, prin urmare, orice cultură.

Apelul la câteva metafore ne va permite să asimilăm execuția unei compoziții muzicale cu producerea unui enunț lingvistic; vom vorbi în acest caz de un «discurs muzical» analizabil în «fraze» separate de «pauze» sau de «tăceri», marcate de «motive» recognoscibile. Atunci și în artele figurative vom putea căuta principiile unei morfologii și ale unei sintaxe[2]. Cel puțin un lucru e sigur: nici o semiotică a sunetului, a culorii, a imaginii nu va fi formulată în sunete, culori sau imagini. Semiologia unui sistem ne-lingvistic trebuie să împrumute expresia limbii. Faptul că limba este, în acest caz, instrument și nu obiect de analiză nu schimbă cu nimic situația care guvernează toate relațiile semiotice; limba este interpretantul tuturor celorlalte sisteme, lingvistice și ne-lingvistice.

---

[1] Mieczyslaw Wallis, «Mediaeval Art as a Language», *Actes du 5e Congrès international d'esthétique* (Amsterdam, 1964), 427 n., «La notion de champ sémantique et son application à la théorie de l'Art», *Sciences de l'art*, număr special (1966), 3 sq., face unele observații utile cu privire la semnele iconice, mai ales în arta medievală: deosebește un «vocabular» și reguli de «sintaxă». Sigur, putem recunoaște în sculptura medievală un anumit repertoriu iconic corespunzător anumitor teme religioase, anumitor învățături teologice sau morale. Sunt însă niște mesaje convenționale, produse într-o topologie tot convențională în care figurile ocupă locuri simbolice, conform reprezentărilor familiare. În plus, scenele figurate reprezintă transpunerea iconică a povestirilor sau a parabolelor; ele reproduc o verbalizare inițială. Adevărata problemă semiologică, din câte știm încă neformulată, ar fi CUM se produce această transpunere a unei enunțări verbale în reprezentare iconică, care sunt posibilele corespondente de la un sistem la altul și în ce măsură această confruntare poate fi urmată până la determinarea de corespondențe între SEMNE distincte.

[2] Posibilitatea de extindere a categoriilor semiologice la tehnicile imaginii, și în special la cinema este dezbătută cu amănunte foarte interesante de Chr. Metz, *Essais sur la signification au cinéma* (Paris, 1968), pp. 66 sq.; 84 sq., 95 sq. - J. L. Scheffer, *Scénographie d'un tableau* (Paris, 1969) inaugurează o «lectură» semiologică a picturii și propune o analiză a sa analogă celei «textuale». Aceste cercetări dovedesc deja apariția unei reflecții originale despre domeniile și categoriile semiologiei ne-lingvistice.

Trebuie precizate, aici, natura și posibilitățile de existență ale relațiilor dintre diferite sisteme semiotice. Avem în vedere trei tipuri de relații.

1. Un sistem poate da naștere unui alt sistem. Limba curentă dă naștere formalizării logico-matematice; scrierea obișnuită produce scrierea stenografică; alfabetul normal produce alfabetul Braille. Această RELAȚIE DE GENERARE se manifestă între două sisteme distincte și contemporane, însă de aceeași natură, dintre care cel de-al doilea este construit pe baza celui dintâi și îndeplinește o funcție specifică. Trebuie să deosebim cu grijă acest raport de generare de raportul de derivare, care presupune evoluție și tranziție istorică. Între scrierea hieroglifică și scrierea demotică există derivare, nu generare. Istoria sistemelor de scriere ne furnizează diferite exemple de derivare.

2. Cel de-al doilea tip de relație este RELAȚIA DE OMOLOGIE care stabilește o corelație între părțile a două sisteme semiotice. Spre deosebire de precedenta, această relație nu este constatată, ci instaurată în virtutea conexiunilor descoperite sau stabilite între două sisteme distincte. Natura omologiei poate varia, poate fi intuitivă sau rațională, substanțială sau structurală, conceptuală sau poetică. «Les parfums, les couleurs et les sons se répondent.» Aceste «corespondențe» nu există doar la Baudelaire, ele organizează universul său poetic și imagistica care le reflectă. De natură mai intelectuală este omologia pe care Panofsky o vede între arhitectura gotică și gândirea scolastică[1]. S-a mai descoperit o omologie între scriere și gestul ritual în China. Două structuri lingvistice diferit structurate pot prezenta omologii parțiale sau extinse. Totul depinde de felul în care le privim, de parametrii utilizați, de domeniile în care se operează. După caz, omologia poate constitui principiul unificator între două domenii, limitându-se la acest rol funcțional, sau poate produce o nouă specie de valori semiotice. Nimic nu garantează dinainte validitatea acestei relații, nimic nu-i limitează dimensiunile.

3. Cea de-a treia relație între sistemele semiotice se va numi RELAȚIE DE INTERPRETANȚĂ. Denumim astfel relația stabilită între un sistem interpretant și un sistem interpretat. Din punctul de vedere al limbii, acesta este raportul fundamental, cel care împarte sistemele în sisteme care articulează, pentru că posedă propria lor semiotică, și sisteme articulate, a căror semiotică nu se manifestă decât prin grila unui

[1] Erwin Panofsky, *Architecture gothique et pensée scolastique*, trad. P. Bourdieu (Paris, 1967), 104 sq.; cf. P. Bourdieu, *ibid.*, 152 sq. când citează omologiile dintre scriere și arhitectura gotică observate de R. Marichal.

alt mod de expresie. Putem introduce și justifica principiul conform căruia limba este interpretantul tuturor sistemelor semiotice. Nici un alt sistem nu dispune de o «limbă» cu ajutorul căreia să poată fi clasificat și interpretat în funcție de propriile distincții semiotice, în vreme ce limba poate clasifica și interpreta în principiu totul, inclusiv pe ea însăși.

Observăm prin ce se deosebește raportul semiologic de oricare altul și, mai ales, de raportul sociologic. Dacă vom fi interesați, de pildă, de situația limbii și de cea a societății – temă de dezbateri inepuizabile – și de tipul lor de dependență reciprocă, sociologul, și probabil oricine privește această problemă în termeni dimensionali, va observa că limba funcționează în cadrul societății care o înglobează; el va decide, prin urmare, că societatea este întregul, iar limba o parte a sa. Punctul de vedere semiologic inversează însă acest raport, pentru că numai limba permite existența societății. Limba constituie ceea ce-i leagă pe oameni, baza tuturor raporturilor care, la rândul lor, fondează societatea. Putem spune așadar că limba este cea care conține societatea[1]. Prin urmare, relația de interpretanță, semiotică, se va opune relației de încastrare, sociologică. Obiectivând dependențele externe, aceasta din urmă valorizează în aceeași măsură limba și societatea, în timp ce prima le situează într-o relație de dependență reciprocă, în funcție de capacitatea lor de semiotizare.

În acest fel se verifică un criteriu pe care l-am amintit mai devreme când, pentru a determina relațiile dintre sistemele semiotice, am decis că aceste relații trebuie să fie ele însele de natură semiotică. Relația ireversibilă de interpretanță, care include în limbă celelalte sisteme, satisface această condiție.

Limba furnizează singurul model de sistem semiotic, atât ca structură formală, cât și ca funcționare:

1. se manifestă prin enunțare, care se referă la o situație dată; a vorbi înseamnă întotdeauna a vorbi despre ceva;

2. constă, din punct de vedere formal, în unități distincte, fiecare dintre ele fiind un semn;

3. este produsă și receptată cu aceleași valori de referință de către toți membrii unei comunități;

4. este singura actualizare a comunicării intersubiective.

De aceea limba reprezintă organizarea semiotică prin excelență. Ea dovedește ce înseamnă funcționarea semnului și este singura care

[1] Ne ocupăm mai pe larg de această relație într-o expunere din octombrie 1968, la Convegno Olivetti (cf. mai jos, p. 76-86).

oferă o formulă exemplară în acest sens. De aceea este și singura care conferă – și conferă efectiv – celorlalte ansambluri calitatea de sisteme semnificante, informându-le despre relația de semn. Există așadar un MODELAJ SEMIOTIC, exercitat de limbă, al cărui principiu nu poate fi conceput decât ca făcând parte din limbă. Natura limbii, funcția sa reprezentativă, puterea sa dinamică, rolul său în existența relațională fac din ea principala matrice semiotică, structura intermediară ale cărei caracteristici și mod de acțiune sunt reflectate de celelalte structuri.

Cum se explică această proprietate? Cum se face că limba este interpretantul oricărui sistem semnificant? Oare numai pentru că este sistemul cel mai des întâlnit, cu domeniul cel mai extins, cu cea mai frecventă utilizare și – în practică – cu cea mai mare eficacitate? Dimpotrivă: această situație privilegiată a limbii în ordine pragmatică este o consecință, nu o cauză, a preeminenței sale ca sistem semnificant și numai principiul semiologic este răspunzător de această preeminență. Îl vom descoperi dacă vom ține seama de faptul că limba semnifică într-un fel propriu doar ei, într-un fel pe care nu-l mai întâlnim la nici un alt sistem. Este investită cu o DUBLĂ SEMNIFICANȚĂ. Este un model fără pereche. Limba combină două moduri distincte de semnificanță, pe care le vom numi modul SEMIOTIC pe de o parte, și modul SEMANTIC pe de altă parte[1].

Semiotica indică modul de semnificanță propriu SEMNULUI lingvistic și care îl constituie ca unitate. Din considerente practice pentru analiza noastră, putem considera separat cele două fețe ale semnului; sub raportul semnificanței, semnul este însă o unitate (și o unitate va rămâne). Singura întrebare ridicată de semn pentru a fi recunoscut este cea a existenței sale și ea va fi tranșată cu un da sau nu: *arbre – chanson – laver – nerf – jaune – sur,* și nu **orbre – *vanson – *laner – *derf – *saune – *tur*. Mai departe, semnul este comparat pentru a

[1] Această distincție a fost propusă pentru prima oară în cadrul ședinței inaugurale a celui de-al XIII-lea Congrès des Sociétés de Philosophie de Langue Française, ținut la Geneva la 3 septembrie 1966. Expunerea a fost publicată în *Actele* celui de-al XIII-lea Congres, II, 29-40 (cu discuții pp. 41-47) (cf. mai jos, p. 185-204). Vom vedea rezultatul analizei prezentate anterior cu titlul *Niveaux de l'analyse linguistique* (în *Problèmes de linguistique générale*, I [1966], p. 119 sq). Am fi preferat să alegem, pentru a pune în evidență această distincție, termeni mai puțin similari decât SEMIOTIC și SEMANTIC, pentru că ambii au aici un sens tehnic. Trebuia totuși ca amândoi să evoce noțiunea de *sẽma* de care se leagă, ce-i drept fiecare în alt fel. Această problemă terminologică n-ar trebui să-i deranjeze pe cei care doresc să urmărească analiza noastră în ansamblu.

putea fi delimitat fie de semnificanți parțial similari: *sabre / sobre*, sau *sabre / sable,* sau *sabre / labre*, fie de semnificați apropiați: *sabre / fusil*, sau *sabre / épée.* Întregul studiu semiotic, în sens strict, constă în identificarea unităților, în descrierea mărcilor distinctive și în descoperirea criteriilor tot mai precise ale distinctivității. Fiecare semn va fi chemat, astfel, să-și afirme tot mai clar propria semnificanță în cadrul unei constelații sau al unui ansamblu de semne. Luat în sine, semnul este simplă identitate cu sine, pură alteritate față de oricare altul, bază semnificantă a limbii, material necesar enunțării. Există din momentul în care este recunoscut ca semnificant de către ansamblul de membri ai comunității lingvistice și trezește fiecăruia dintre ei, în mare, aceleași asociații și aceleași opoziții. Acesta este domeniul și criteriul semioticului.

O dată cu semantica, pătrundem în modul specific de semnificanță generat de DISCURS. Problemele care se pun aici depind de limbă ca sursă de mesaje. Ori, mesajul nu se reduce la o succesiune de unități identificabile separat; sensul nu este produs de suma unor semne; dimpotrivă, sensul («intentatul»), privit global, se realizează și se împarte în diferite «semne», CUVINTELE. În al doilea rând, semantica guvernează în mod necesar ansamblul de referenți, în timp ce semioticul este, în principiu, separat și independent de orice referință. Ordinea semantică se identifică cu universul enunțării și cu universul discursului.

Faptul că e vorba de două ordine diferite de noțiuni și de două universuri conceptuale poate fi dovedit și de diferența în criteriul de validitate cerut de amândouă. Semioticul (semnul) trebuie să fie RECUNOSCUT; semanticul (discursul) trebuie să fie ÎNȚELES. Diferența dintre a recunoaște și a înțelege trimite la două facultăți distincte ale minții: aceea de a percepe identitatea între anterior și actual, pe de o parte, și aceea de a percepe semnificația unei noi enunțări, pe de alta. Cele două facultăți se găsesc adesea disociate în formele patologice ale limbajului.

Limba este singurul sistem a cărui semnificanță articulează ambele dimensiuni. Celelalte sisteme au o semnificanță unidimensională: fie semiotică (gesturi de politețe; *mudrās*), fără semantică; fie semantică (expresii artistice), fără semiotică. Privilegiul limbii constă în aceea că presupune în același timp semnificanța semnelor și semnificanța enunțării. De aici, și cea mai însemnată putere a sa, aceea de a crea un al doilea nivel de enunțare, la care devine posibilă exprimarea unor considerații semnificante despre semnificanță. În această facultate

metalingvistică găsim originea relației de interpretanță prin care limba înglobează celelalte sisteme.

Atunci când Saussure a definit limba ca sistem de semne, el a pus bazele semiologiei lingvistice. Însă, observăm acum că, deși semnul corespunde unităților semnificante ale limbii, nu-l putem ridica la rangul de principiu unic al limbii în funcționarea sa discursivă. Saussure nu a ignorat fraza, însă aceasta îi crea evident serioase dificultăți și de aceea a relegat-o «vorbirii»[1], fără a rezolva nimic; problema este tocmai de a ști dacă și cum se poate trece de la semn la «vorbire». În realitate, lumea semnului este închisă. Nu există tranziție de la semn la frază, nici prin sintagmare și nici altfel. Le separă un hiatus. Trebuie să admitem, în această situație, că limba comportă două domenii distincte, fiecare cu propriul aparat conceptual. Pentru cel pe care-l numim semiotic, teoria saussuriană a semnului lingvistic va servi ca bază de cercetare. Domeniul semantic, dimpotrivă, trebuie recunoscut ca fiind distinct; necesită un nou aparat de concepte și definiții.

Semiologia limbii a fost blocată, în mod paradoxal, de chiar instrumentul care a creat-o: semnul. Nu putem îndepărta ideea de semn lingvistic fără a suprima caracterul cel mai important al limbii; nici nu îl putem extinde la întregul discurs fără a-i contrazice definiția de unitate minimală.

În concluzie, trebuie depășită noțiunea saussuriană de semn ca principiu unic, de care depind atât structura, cât și funcționarea limbii. Această depășire se va face pe două căi:

– în analiza intra-lingvistică, prin deschiderea unei noi dimensiuni de semnificanță, cea a discursului, pe care o numim semantică, distinctă de cea legată de semn, semiotică;

– în analiza trans-lingvistică a textelor, operelor, prin elaborarea unei meta-semantici care se va construi pornind de la semantica enunțării.

Va apărea o semiologie de «a doua generație», ale cărei instrumente și metodă vor putea contribui la dezvoltarea celorlalte ramuri ale semiologiei generale.

---

[1] Cf. *C.L.G.*[4], pp. 148, 172, și observațiile lui R. Godel, *Current Trends in Linguistics* III, *Theoretical Foundations* (1966), 490 sq.

CAPITOLUL IV

Limbajul și experiența umană[1]

Toate limbile împărtășesc anumite categorii de expresie, care par să corespundă aceluiași model. Formele pe care le pot împrumuta aceste categorii sunt înregistrate și inventariate în descrieri, însă funcțiile lor nu se manifestă decât prin studiul lor în exercițiul limbajului și în producerea discursului. Sunt categorii elementare, independente de orice determinare culturală, în care distingem experiența subiectivă a subiecților care intervin și se situează în și prin limbaj. Încercăm, în cele ce urmează, să lămurim două categorii fundamentale ale discursului, de altfel în mod necesar alăturate, cea a persoanei și cea a timpului.

Fiecare om se situează ca individ în același mod ca *eu* față de *tu* și *el*. Acest comportament va fi considerat «instinctiv»; considerăm că, în realitate, el oglindește o structură de opoziții lingvistice inerente discursului. Cel care vorbește se referă întotdeauna, prin același indicator *eu,* la el însuși ca vorbitor. Ori, acest act de discurs care-l enunță pe *eu* va fi considerat, de fiecare dată când se produce, ca fiind același act pentru cel care-l receptează, însă pentru cel care-l enunță va fi vorba de fiecare dată de un alt act, chiar dacă repetat de o mie de ori, deoarece realizează de fiecare dată inserția locutorului într-un alt moment în timp și într-o textură diferită de circumstanțe și de discurs. Astfel, în orice limbă și oricând, cel care vorbește și-l apropriază pe *eu*, acest *eu* care, în inventarul formelor de limbă, nu este decât un element lexical ca toate celelalte, dar care, activat în discurs, introduce prezența persoanei fără de care limbajul nu este posibil. De îndată ce pronumele *eu* apare într-un enunț în care evocă – explicit sau nu – pronumele *tu* pentru a se opune astfel, împreună, lui *el*, se instaurează o nouă experiență umană, dezvăluind instrumentul ling-

[1] *Diogène*, Paris, U.N.E.S.C.O., Gallimard, nr. 51 (iulie-septembrie 1965), p. 3-13.

vistic care o fondează. Putem măsura astfel distanța în aceeași măsură infimă și infinită dintre element și funcția sa. Aceste pronume există, consemnate și predate de gramatici, oferite ca oricare alt semn și la fel de accesibile. Este suficient ca cineva să-l pronunțe, să și-l asume, și pronumele *eu* se transformă, din element al unei paradigme, într-o desemnare unică și generată de fiecare dată de altcineva. Este actualizarea unei experiențe esențiale al cărei instrument trebuie să fie prezent negreșit în orice limbă.

Aceasta este experiența centrală, în funcție de care se definește însăși posibilitatea de existență a discursului. Neapărat identică în formă (limbajul nu ar fi posibil dacă experiența, de fiecare dată nouă, ar trebui să fie inventată de fiecare în parte ca o expresie mereu diferită), această experiență nu este descrisă, există pur și simplu, inerentă formei care o transmite, instituind persoana în discurs și în consecință orice persoană din momentul în care vorbește. În plus, acest *eu* își schimbă mereu statutul în cursul comunicării: cel care-l receptează îl raportează la *celălalt* pentru care funcționează evident ca semn; însă, atunci când ia cuvântul, și-l asumă pe *eu* pentru sine.

Mecanismul acestei subiectivități presupune o dialectică specială. Limba îi înzestrează pe vorbitori cu același sistem de referințe personale pe care fiecare și le apropriază prin actul de limbaj și care, la fiecare utilizare, din momentul în care este asumat de enunțătorul său, devine unic și nepereche, imposibil de realizat de două ori în același fel. Însă, în afara discursului efectiv, pronumele este numai o formă vidă, care nu poate fi pus în legătură cu un obiect sau cu un concept. Numai în discurs își află realitatea și substanța.

Pronumele personal nu este singura formă de această natură. Alți câțiva indicatori se găsesc în aceeași situație, și anume seria deicticelor. Arătând obiectele, demonstrativele ordonează spațiul în funcție de un punct central, reprezentat de Ego, conform anumitor categorii: obiectul este aproape sau departe de mine sau de tine, este orientat într-un anumit fel (în fața sau în spatele meu, deasupra sau dedesubt), vizibil sau invizibil, cunoscut sau necunoscut etc. Sistemul de coordonate spațiale poate localiza în acest fel orice obiect în orice domeniu, o dată ce persoana care-l ordonează s-a desemnat pe sine drept centru și reper.

Dintre formele lingvistice revelatoare ale experienței subiective, nici una nu este la fel de bogată ca acelea care exprimă *timpul*, nici una nu este atât de dificil de explorat, într-atât sunt de rezistente

prejudecățile, iluziile «bunului simț», capcanele psihologismului. Dorim să demonstrăm că acest termen *timp* se aplică unor reprezentări foarte diferite, care sunt tot atâtea feluri de a privi organizarea lucrurilor, și dorim să arătăm mai ales că limba conceptualizează timpul cu totul altfel decât gândirea.

O confuzie destul de răspândită este credința că anumite limbi nu cunosc timpul, pentru că, nefiind limbi flexionare, par să nu aibă verbe. Se presupune că numai verbul permite exprimarea timpului. Sunt aici mai multe confuzii care trebuie denunțate: categoria verbului se întâlnește chiar și în limbile neflexionare, iar exprimarea timpului este compatibilă cu toate tipurile de structuri lingvistice. Organizarea paradigmatică specifică formelor temporale din anumite limbi, și anume limbilor indo-europene, nu are, de fapt și de drept, privilegiul exclusiv de exprimare a timpului.

Mai generală și, putem spune, mai naturală este o altă confuzie care pornește de la ideea că sistemul temporal al unei limbi reproduce natura timpului «obiectiv», într-atât de puternică este tendința de a vedea, în limbă, un calc al realității. Limbile nu ne oferă de fapt decât diferite construcții ale realului și probabil că diferă cel mai mult tocmai în felul de elaborare a unui sistem temporal complex. Trebuie să ne întrebăm la ce nivel de expresie lingvistică putem avea acces la noțiunea de timp, prezentă în toate limbile, și, apoi, cum se caracterizează această noțiune.

Există, într-adevăr, un timp specific limbii, însă, înainte de a-l aborda, trebuie să depășim două etape și să deosebim succesiv – pentru a ne putea distanța de ele – două noțiuni distincte ale timpului.

Timpul fizic al lumii este un continuum uniform, infinit, linear, segmentabil după dorință. Corelativul său uman este o durată infinit variată, măsurată de fiecare individ în funcție de emoțiile sale și de ritmul vieții sale interioare. Este o opoziție binecunoscută și, fără îndoială, nu trebuie să ne oprim asupra ei.

Vom deosebi cu grijă de timpul fizic și de corelativul său psihic, durata interioară, *timpul cronic*, timpul evenimentelor, care cuprinde și propria noastră viață ca suită de evenimente. Din perspectiva pe care o avem asupra lumii, ca și din perspectiva existenței noastre personale, nu există decât un singur timp, cel despre care tocmai am vorbit. Trebuie să încercăm să-l caracterizăm din perspectiva propriei structuri și a modului nostru de a-l concepe.

Timpul pe care-l trăim este infinit și ireversibil, este experiența comună. Nu ne putem retrăi copilăria și nici măcar ziua de ieri, atât de recentă, nici măcar clipa care se scurge înaintea clipei prezente. Viața noastră posedă totuși repere pe care le putem situa cu precizie pe o scară recunoscută de toți și de care legăm trecutul nostru imediat sau îndepărtat. În această contradicție aparentă rezidă o proprietate esențială a timpului cronic pe care trebuie să-l lămurim.

Observatorul prezent în fiecare dintre noi își poate purta privirile asupra evenimentelor împlinite, le poate parcurge în două direcții, dinspre trecut spre prezent sau dinspre prezent spre trecut. Propria noastră viață este un asemenea eveniment, pe care viziunea noastră îl coboară sau îl avansează. În acest sens, timpul cronic, ancorat în istorie, admite o perspectivă bidirecțională, în timp ce viața noastră trăită se scurge (imagine preconceptă) într-un singur sens. Noțiunea de eveniment este aici esențială.

Ceea ce numim «timp», în timpul cronic, este continuitatea în care sunt dispuse în serie aceste blocuri distincte care sunt evenimentele. Pentru că evenimentele nu sunt timpul, ele sunt *în* timp. Totul este în timp, cu excepția timpului însuși. Ori timpul cronic, ca și timpul fizic, are o versiune dublă, obiectivă și subiectivă.

În toate formele culturii umane și în orice perioadă, putem observa, într-un fel sau altul, un efort de obiectivare a timpului cronic. Este o condiție necesară vieții comunităților și vieții indivizilor în societate. Acest timp socializat este timpul calendaristic.

Toate societățile umane au instituit un comput sau o diviziune a timpului cronic pe baza recurenței fenomenelor naturale: alternanța zilei cu noaptea, traiectoria vizibilă a soarelui, fazele lunii, mișcările mareelor, anotimpurile climaterice sau de vegetație etc.

Calendarele comportă trăsături comune care sugerează condițiile pe care trebuie să le îndeplinească.

Ele pornesc de la un moment axial care reprezintă punctul zero al computului: un eveniment atât de important încât să imprime lucrurilor un nou curs (nașterea lui Christos sau a lui Buddha; urcarea pe tron a unui anumit suveran etc.). Este cea dintâi condiție, pe care o vom numi *stativă*.

De aici decurge cea de-a doua condiție, *directivă*. Ea se enunță în termenii opuși «înainte.../după...» relativ la axa de referință.

Cea de-a treia condiție va fi numită *mensurativă*. Se stabilește un repertoriu de unități de măsură care să denumească intervalele constante dintre recurențele fenomenelor cosmice. Astfel, intervalul dintre apa-

riția și dispariția soarelui în două puncte diferite ale orizontului va fi «ziua»; intervalul dintre două conjuncții ale lunii și soarelui va fi «luna»; intervalul definit de o revoluție completă a soarelui și de anotimpuri va fi «anul». Se pot adăuga și alte unități, fie că e vorba despre grupuri (săptămână, chenzină, trimestru, secol), fie că e vorba de diviziuni (oră, minut...), însă nu sunt atât de des folosite.

Acestea sunt caracteristicile timpului cronic, baza vieții sociale. Pornind de la axa *statică*, evenimentele sunt dispuse în funcție de o perspectivă directivă, anterioară (înapoi) sau posterioară (înainte) față de această axă și sunt cuprinse într-o diviziune care permite *măsurarea* distanței care le separă de axă: atâția ani înainte sau după axă, apoi cutare lună și cutare zi din anul respectiv. Fiecare diviziune (an, lună, zi) se aliniază într-o serie nesfârșită de termeni identici și constanți, fără lipsuri sau inegalități, astfel încât evenimentul care trebuie situat poate fi localizat cu precizie în șirul cronic prin coincidența sa cu o anumită diviziune. Anul 12 după I.C. este singurul care urmează anului 11 și care precede lui 13; anul 12 înaintea lui I.C. urmează și el anului 11 și-l precede pe 13, însă dintr-o perspectivă direcțională diferită care, după cum se spune, urmează cursul istoriei.

Aceste repere furnizează poziția obiectivă a evenimentelor, definind și situarea *noastră* față de aceste evenimente. Ne spun pur și simplu *unde* ne aflăm în imensitatea istoriei, ce loc ocupăm în succesiunea infinită de oameni care au trăit și de întâmplări.

Sistemul este guvernat de necesități interne constrângătoare. Axa de referință nu se poate deplasa, fiind definită de un eveniment real în lume, nu de o convenție revocabilă. Intervalele sunt constante de ambele părți ale axei. În sfârșit, computul intervalelor este fix și imuabil. Dacă nu ar fi fost fix, ne-am fi trezit pierduți într-un timp rătăcitor și întregul nostru univers mental ar pluti în derivă. Dacă nu ar fi fost imuabil, anii s-ar confunda cu zilele, sau, dacă fiecare i-ar număra după cum dorește, nu s-ar putea pronunța nici un discurs rațional despre nimic și toată istoria ar vorbi un limbaj nebunesc.

Poate părea, așadar, firesc ca structura timpului cronic să fie caracterizată de permanență și fixitate. Însă trebuie să fim conștienți și de faptul că aceste caracteristici rezultă din *atemporalitatea* organizării sociale a timpului cronic. Nu am pronunțat nici un paradox.

Acest timp măsurat de calendar este atemporal în virtutea propriei sale fixități. Zilele, lunile, anii sunt cantități fixe, deduse de observații imemoriale din jocul forțelor cosmice, însă aceste cantități sunt denumiri ale timpului care nu participă cu nimic la natura

timpului, fiind astfel lipsite de orice temporalitate. Ținând cont de specificul lor lexical, le putem asimila numerelor, care nu posedă nici o proprietate a materiei pe care o denumesc. Calendarul este exterior timpului. Nu se derulează o dată cu el. Înregistrează serii de unități constante numite zile, grupate în unități superioare (luni, ani). Dar, fiindcă o zi este identică cu alta, nimic nu ne spune despre o anumită zi din calendar, luată în ea însăși, dacă e trecută, prezentă sau viitoare. Nu poate fi inclusă într-una dintre aceste categorii decât pentru cel care *trăiește* timpul. «13 februarie 1641» este o dată limpede și completă în virtutea sistemului, care nu ne sugerează însă momentul în care a fost enunțată; o putem lua deci ca fiind prospectivă, de pildă într-o clauză care garantează validitatea unui tratat încheiat cu un secol mai devreme, sau ca retrospectivă și evocată două secole mai târziu. Timpul cronic fixat de calendar este străin timpului trăit și nu poate coincide cu el; fiind obiectiv, el propune măsuri și diviziuni uniforme care organizează evenimentele, însă acestea nu coincid cu categoriile specifice experienței temporale umane.

Ce putem spune despre *timpul lingvistic*, în raport cu timpul cronic? O dată cu abordarea acestui al treilea nivel temporal, trebuie să reintroducem distincții și să separăm diferite lucruri, chiar dacă și mai ales dacă suntem nevoiți să le aplicăm aceleași nume. E cu totul altceva să situăm un eveniment în timpul cronic și altceva să-l inserăm în timpul limbii. Experiența umană a timpului se manifestă prin el, iar acest timp lingvistic ni se pare la fel de puțin reductibil la timpul cronic sau la timpul fizic.

Ceea ce deosebește timpul lingvistic este organizarea sa legată de exercițiul vorbirii, faptul că se definește și se ordonează în funcție de discurs.

Acest timp își are propriul centru – un centru generator și axial în același timp – în *prezentul* instanței discursive. De fiecare dată când un locutor utilizează forma gramaticală de «prezent» (sau un echivalent al său), el situează evenimentul ca fiind contemporan cu instanța discursivă menționată. Evident, acest prezent ca funcție a discursului nu poate fi localizat în nici o diviziune a timpului cronic, deoarece le admite pe toate și nu se referă la nici una. Locutorul situează ca «prezent» tot ceea ce el sugerează ca atare în virtutea formei lingvistice utilizate. Acest prezent este reinventat de fiecare dată când cineva ia cuvântul deoarece este, literalmente, un nou moment, încă netrăit. Iată o altă proprietate originală a limbajului, atât de specifică încât vom fi nevoiți, cu siguranță, să căutăm un termen distinct pentru a desemna

timpul lingvistic și pentru a-l deosebi de celelalte noțiuni desemnate cu același cuvânt.

Prezentul lingvistic este baza opozițiilor temporale în limbă. Acest prezent care se deplasează o dată cu discursul, continuând să rămână prezent, este linia care separă alte două momente pe care le generează, în aceeași măsură inerente exercițiului vorbirii: momentul în care evenimentul nu mai este contemporan discursului, a ieșit din prezent și trebuie să fie evocat de amintire, și momentul în care evenimentul nu este încă prezent, va fi în curând și va apărea prospectiv.

Vom remarca faptul că, în realitate, limbajul dispune de o singură expresie temporală, prezentul, care, fiind semnalat de coincidența evenimentului cu discursul, este implicit prin natura sa. Atunci când este explicitat formal, se apelează la una din acele redundanțe frecvente în utilizarea curentă. Dimpotrivă, timpurile ne-prezente, întotdeauna explicitate în limbă, și anume trecutul și viitorul, nu se află la același nivel cu prezentul. Limba nu le situează în timp în funcție de propria lor poziție, nici în virtutea raportului care ar trebui atunci să fie altul decât coincidența evenimentului cu discursul, ci numai ca puncte văzute înainte sau înapoi față de prezent. (Înainte și înapoi pentru că individul vine în întâmpinarea timpului sau timpul se îndreaptă spre el, în funcție de cum ni-l reprezentăm). Limba trebuie neapărat să ordoneze timpul pornind de la o axă, întotdeauna și negreșit o instanță discursivă. Ar fi imposibil să deplasăm această axă referențială în trecut sau în viitor; nu ne putem închipui nici cum ar arăta o limbă în care punctul de plecare în ordonarea timpului nu ar mai coincide cu prezentul lingvistic și în care axa temporală ar fi o simplă variabilă temporală.

Ajungem astfel la constatarea – surprinzătoare la prima vedere, însă perfect corespunzătoare cu adevărata natură a limbajului – că singurul timp inerent limbii este prezentul axial al discursului și că acest prezent este implicit. El determină alte două referințe temporale; acestea sunt explicitate în mod necesar de un semnificant și înfățișează prezentul ca o linie de separație între ceea ce nu mai este prezent și ceea ce urmează să fie. Aceste două referințe nu sunt legate de timp, ci de perspectivele asupra timpului, proiectate înainte și înapoi pornind de la punctul prezent. Aceasta pare a fi experiența fundamentală a timpului, pe care fiecare limbă o manifestă în felul ei. Ea lămurește sistemele temporale concrete, și anume organizarea formală a diferitelor sisteme verbale.

Fără a intra în detaliile acestor sisteme, adesea foarte complexe, vom reține un fapt semnificativ. Constatăm că, în limbi de tipuri foarte

diverse, forma de trecut nu lipsește niciodată, fiind foarte adesea dublă sau chiar triplă. Limbile indo-europene vechi dispun, pentru a o exprima, de preterit și de aorist, și chiar de perfect. În franceză mai există încă două forme distincte (numite tradițional: passé défini și indéfini), iar scriitorul poate profita instinctiv de această diferență pentru a separa planul istoriei de cel al narațiunii. După Sapir, în anumite dialecte ale limbii chinook (vorbită în regiunea fluviului Columbia) există trei forme de trecut, distinse de prefixe: *ni-* indică trecutul nedefinit; *ga-*, trecutul foarte îndepărtat al miturilor; *na-*, trecutul foarte recent, *ieri*: «il alla» se va spune, în funcție de împrejurări, *niyuya* (*ni* prefix + *y* «il» + *uya* «aller») sau *gayuya* (prefix *ga* + *y* + *uya*) sau *nayuya* (*na* + *y* + *uya*). Dimpotrivă, numeroase limbi nu au forme specifice de viitor. Prezentul însoțit de un adverb sau de o particulă poate indica un moment viitor. Tot în dialectul chinook, care posedă trei forme de trecut, nu există decât una pentru viitor, caracterizată de un morfem redundant *a*, în același timp prefix și sufix, spre deosebire de prefixele preteritului. Astfel se spune *ačimluda*, «il te le donnera», care poate fi descompus în *a-* viitor + *č* «il» + *i* «le» + *m* «toi» + *l* «à» + *ud* «donner» + *a* viitor. În limbile în care este posibilă, analiza diacronică dovedește că viitorul este un timp recent, obținut prin specializarea anumitor auxiliare, mai ales a lui «a voi».

Acest contrast între formele de trecut și cele de viitor este instructiv prin însăși generalitatea sa în lumea lingvistică. Există, desigur, o diferență de natură între această temporalitate retrospectivă, care se poate situa la distanțe diferite în trecutul experienței noastre, și temporalitatea prospectivă care nu intră în câmpul experienței noastre și care, la drept vorbind, nu se temporalizează decât ca previziune a experienței. Limba trădează aici o disimetrie în natura experienței.

Merită atenție un ultim aspect al acestei temporalități: felul în care se înscrie în procesul de comunicare.

În ceea ce privește timpul lingvistic, am semnalat emergența sa în cadrul instanței discursive care-l conține, virtual, și îl actualizează, în fapt. Însă actele lingvistice sunt neapărat individuale; instanța specifică generatoare de prezent este, de fiecare dată, alta. În consecință, temporalitatea lingvistică ar trebui să se realizeze în universul intrapersonal al locutorului ca experiență iremediabil subiectivă și netransmisibilă. Dacă povestesc ceea ce «mi s-a întâmplat», trecutul la care mă refer nu se definește decât în raport cu prezentul actului meu lingvistic, însă cum actul lingvistic este generat de mine și cum nimeni altcineva nu poate vorbi prin gura mea și nu poate vedea prin ochii mei sau

experimenta ceea ce simt eu, acest «timp» nu se va raporta decât la mine însumi și se va restrânge exclusiv la propria mea experiență. Raționamentul nu este însă complet. Se întâmplă ceva foarte ciudat, foarte simplu și deosebit de important care împlinește ceea ce părea, logic, imposibil: temporalitatea care-mi aparține atunci când îmi ordonează discursul, este acceptată dintr-o dată ca proprie de către interlocutor. «Astăzi-ul» meu devine «astăzi-ul» lui, deși nu l-a introdus el într-un discurs propriu, iar «ieri-ul» meu devine «ieri-ul» său. Reciproc, atunci când îmi va răspunde, eu voi transforma, odată devenit receptor, temporalitatea sa în propria mea temporalitate. Iată condiția de inteligibilitate a limbajului, revelată de limbaj: faptul că temporalitatea locutorului, deși literalmente străină și inaccesibilă receptorului, este identificată de acesta cu temporalitatea ce-i caracterizează propriul discurs atunci când, la rândul său, devine locutor. Amândoi se vor găsi astfel pe aceeași lungime de undă/ Timpul discursului nici nu se reduce la diviziunile timpului cronic și nici nu este închis într-o subiectivitate solipsistă. Funcționează ca factor de intersubiectivitate, ceea ce-l transformă din unipersonal, cum ar trebui să fie, în omnipersonal. Doar condiția de intersubiectivitate permite comunicarea lingvistică.

Timpul lingvistic este aparte și într-alt fel. El își are propriile diviziuni într-o ordine proprie, toate acestea fiind independente de cele ale timpului cronic. Oricine spune «acum, astăzi, în acest moment» localizează un eveniment ca fiind simultan cu propriul discurs; «astăzi» pe care-l pronunță este necesar și suficient pentru ca partenerul să i se alăture în aceeași reprezentare. Să-l separăm însă pe «astăzi» de discursul care-l conține, să-l introducem într-un text scris; «astăzi» nu mai este atunci semnul prezentului lingvistic, pentru că nu mai este pronunțat și receptat, și nici nu-l mai poate trimite pe cititor la o anumită zi din timpul cronic, din moment ce nu se identifică cu nici o dată; poate să fi fost pronunțat în orice zi calendaristică și va fi aplicat la fel de bine oricărei zile. Singurul mod de a-l utiliza și de a-l face inteligibil în afara prezentului lingvistic este adăugarea unei corespondențe explicite cu o diviziune a timpului cronic: «astăzi, 12 iunie 1924». Ne găsim în aceeași situație în cazul lui *eu* sustras discursului care-l introduce și care, putându-se referi la orice posibil vorbitor, nu-l desemnează pe locutorul său real: trebuie actualizat prin adăugarea unui nume propriu: «eu, X...»./De unde rezultă că lucrurile desemnate și ordonate de discurs (locutorul, poziția sa, timpul său) nu pot fi identificate decât de partenerii schimbului lingvistic. Altfel, pentru a clarifica aceste referințe intradiscursive, trebuie să le legăm pe fiecare de un punct determinat

într-un ansamblu de coordonate spațio-temporale. Numai atunci se va putea face joncțiunea între timpul lingvistic și timpul cronic.

Temporalitatea lingvistică este în același timp foarte bine definită de cele trei articulații distinctive și foarte limitată de fiecare dintre ele. Centrată pe «astăzi», nu poate fi decalată în trecut și în viitor decât la distanță de două zile: înapoi, «ieri» și «alaltăieri»; înainte, «mâine» și «poimâine». Atât. O a treia gradație («răsalaltăieri»; «răspoimâine») nu se face decât în mod excepțional; și nici măcar a doua nu are, de multe ori, o expresie lexicală independentă; «alaltăieri» și «poimâine» nu sunt decât «ieri» și «mâine» situate cu un grad mai departe în ordinea ce le caracterizează. Nu mai rămân așadar decât «ieri» și «mâine», separate și determinate de «astăzi», ca termeni originari care marchează distanțele temporale față de prezentul lingvistic. Anumite calificări se pot înscrie în aceeași perspectivă: «trecut» («iarna trecută; noaptea trecută») și «viitor» («săptămâna viitoare; vara viitoare») nu prezintă, mai mult ca «ieri» și «mâine», o localizare fixă și unică. Ceea ce caracterizează seriile de desemnări de ordin intersubiectiv, după cum observăm, este necesitatea existenței unei translocări spațiale și temporale care să obiectiveze semne de tipul «acest», «eu», «acum», care au de fiecare dată un referent unic în instanța discursivă și numai aici. Acest transfer pune în evidență diferența de planuri între care se situează aceleași forme lingvistice, după cum sunt considerate în exercițiul discursului sau în stadiul de elemente lexicale.

Atunci când, din rațiuni practice, vorbitorul își deplasează perspectiva temporală dincolo de limitele enunțate de «ieri» sau de «mâine», discursul iese din propriul plan și utilizează gradațiile timpului cronic, începând cu numerotarea unităților: «acum opt zile»; «peste trei luni». Și totuși, «acum...» și «peste...» rămân indicii distanțării subiective; nu pot trece într-o relație istorică fără conversie: «acum (opt zile)» devine «cu (opt zile) în urmă», iar «peste (trei luni)» devine «după (trei luni)», după cum «astăzi» trebuie să se transforme în «în ziua aceea». Acești operatori efectuează transferul timpului lingvistic în timp cronic.

Intersubiectivitatea își are deci propria temporalitate, propriii termeni, propriile dimensiuni. Vedem cum se reflectă în limbă experiența unei relații primordiale, constante, infinit reversibile, între vorbitor și interlocutor. În ultimă instanță, experiența umană înscrisă în limbaj trimite întotdeauna la actul lingvistic implicat în procesul schimbului.

CAPITOLUL V

Aparatul formal al enunțării[1]

Toate descrierile noastre lingvistice consacră adesea un loc important «utilizării formelor». Prin aceasta se înțelege un ansamblu de reguli care fixează condițiile *sintactice* în care formele pot sau trebuie să apară în mod normal, datorită faptului că aparțin unei paradigme care cuprinde toate alegerile posibile. Aceste reguli de utilizare corespund unor reguli de formare indicate în prealabil, în vederea stabilirii anumitor corelații între variațiile morfologice și latitudinile combinatorice ale semnelor (acord, selecție reciprocă, prepoziții și regimuri nominale și verbale, loc și ordine etc.). Se pare că, ținând cont de limitarea alegerii de ambele părți, se obține astfel un inventar de utilizări și de forme, teoretic exhaustiv, și în consecință o imagine cel puțin aproximativă a limbii în exercițiu.

Dorim totuși să introducem aici o distincție în ceea ce privește o funcționare care a fost privită până acum numai din perspectiva nomenclaturii morfologice și gramaticale. Condițiile de utilizare a formelor nu sunt, după părerea noastră, aceleași cu condițiile de utilizare a limbii. În realitate, sunt lumi diferite și ar fi util să insistăm pe această diferență care presupune un alt fel de a vedea aceleași lucruri, un alt fel de a le descrie și de a le interpreta.

Utilizarea formelor, parte necesară a oricărei descrieri, a generat un mare număr de modele, tot atât de diferite pe cât sunt și tipurile lingvistice în care se înscriu. Diversitatea structurilor lingvistice, atât cât le putem analiza, nu se reduce la câteva modele care cuprind mereu exclusiv elemente fundamentale. Dispunem, cel puțin, de anumite reprezentări destul de precise, construite cu ajutorul unei tehnici deja verificate.

---

[1] *Langages*, Paris, Didier-Larousse, anul 5, nr. 17 (martie 1970), pp. 12-18.

Cu totul altfel stau lucrurile cu utilizarea limbii. Întâlnim aici un mecanism total și constant care, într-un fel sau altul, afectează întreaga limbă. Dificultatea este de a sesiza acest fenomen important, atât de frecvent încât pare să se confunde cu limba însăși, atât de necesar încât se poate sustrage atenției.

Enunțarea reprezintă această punere în funcțiune a limbii printr-un act individual de utilizare.

Putem spune atunci că discursul, produs de fiecare dată când se vorbește, această manifestare a enunțării, este pur și simplu «vorbirea»? Trebuie să avem în vedere o condiție specifică enunțării: ea reprezintă actul însuși de producere a unui enunț, nu textul enunțului care face obiectul cercetării noastre. Acest act este opera locutorului care mobilizează limba pentru sine. Relația locutorului cu limba determină caracteristicile lingvistice ale enunțării. Trebuie privită ca operă a locutorului, care se folosește de limbă, și din perspectiva caracteristicilor lingvistice care marchează această relație.

Acest proces amplu trebuie studiat sub diferite aspecte. Ne vom referi în principal la trei dintre ele.

Cel mai repede perceptibil și cel mai direct – deși, în general, nu este văzut în raport cu fenomenul general al enunțării – este realizarea vocală a limbii. Sunetele emise și percepute, fie că sunt studiate în cadrul unui anumit idiom sau în manifestările lor generale, ca proces de dobândire, difuzare, alterare – sunt tot atâtea ramuri ale foneticii – au întotdeauna ca sursă acte individuale pe care lingvistul le surprinde, pe cât posibil, în producerea lor nativă, în vorbire. În practica științifică se fac eforturi pentru eliminarea sau atenuarea trăsăturilor individuale ale enunțării fonice prin recursul la diferiți subiecți și la înregistrări multiple, pentru a obține o imagine medie a sunetelor, distincte sau legate. Știm însă că, la același subiect, aceleași sunete nu sunt niciodată reproduse exact, și că noțiunea de identitate este doar aproximativă acolo unde experiența se repetă în detaliu. Aceste diferențe țin de diversitatea situațiilor în care se produce enunțarea.

Mecanismul acestei produceri este un alt aspect major al aceleiași probleme. Enunțarea presupune convertirea individuală a limbii în discurs. Problema care se pune aici – foarte dificilă și încă prea puțin studiată – este de a vedea modul în care «sensul» se formează în «cuvinte», în ce măsură putem deosebi cele două noțiuni și în ce termeni putem descrie interacțiunea lor. În centrul acestui aspect al enunțării se află semantizarea limbii, care conduce la teoria semnului

și la analiza semnificanței sale[1]. Aceluiași considerent vom supune și procedeele prin care formele lingvistice ale enunțării se diversifică și se generează. «Gramatica transformațională» urmărește codificarea și formalizarea lor în vederea construirii unui cadru permanent, propunând trecerea de la o teorie de sintaxă universală la o teorie a funcționării intelectului.

În sfârșit, putem avea în vedere o altă abordare care constă în definirea enunțării în cadrul formal al realizării sale. Este și obiectul paginilor de față. Încercăm să schițăm în interiorul limbii caracteristicile formale ale enunțării, pornind de la manifestarea individuală pe care o actualizează. Aceste caracteristici sunt, unele dintre ele, necesare și permanente, iar celelalte, incidentale și legate de particularitățile idiomului ales. Pentru comoditate, datele utilizate aici sunt culese din franceza curentă și din limba de conversație.

În cadrul enunțării vom analiza succesiv actul însuși, situațiile în care se realizează, instrumentele realizării sale.

Actul individual de utilizare a limbii introduce în primul rând locutorul ca parametru în condițiile necesare enunțării. Înaintea enunțării, limba nu este decât posibilitate. După enunțare, limba este pusă într-o instanță discursivă care emană de la un locutor ca formă sonoră care ajunge la ascultător și suscită, în schimb, o altă enunțare.

Ca realizare individuală, enunțarea se poate defini, în raport cu limba, ca un proces de *însușire*. Locutorul își însușește aparatul formal al limbii și își enunță poziția de locutor prin indici specifici, pe de o parte, și cu ajutorul unor procedee accesorii, pe de altă parte.

Însă, imediat ce se declară locutor, asumându-și limba, el va presupune un *altul*, indiferent de gradul de prezență pe care i-l atribuie. Orice enunțare este, explicit sau implicit, o alocuție, ea postulează un alocutor.

În sfârșit, în enunțare, limba exprimă un anumit raport față de lume. Condiția însăși a acestei mobilizări și a acestei însușiri a limbii este, din punctul de vedere al locutorului, nevoia de a face referire prin discurs și, din punctul de vedere al celuilalt, posibilitatea de a face aceeași co-referire, în consensul pragmatic care face din fiecare locutor un co-locutor. Referința este o parte integrantă a enunțării.

Aceste condiții inițiale vor guverna întregul mecanism de raportare în procesul enunțării, generând o situație foarte aparte, deloc conștientizată.

---

[1] Discutăm pe larg acest aspect într-un studiu publicat de revista *Semiotica*, I, 1969 (cf. mai sus pp. 39-56).

Actul individual de însușire a limbii îl introduce pe vorbitor în propria vorbire. Este un element constitutiv al enunțării. Prezența locutorului în propria enunțare face ca fiecare instanță discursivă să reprezinte un centru de referință internă. Această situație se va manifesta într-un joc de forme specifice, a căror funcție este menținerea unei legături constante și necesare între locutor și enunțarea sa.

Această descriere puțin abstractă se aplică unui fenomen lingvistic familiar în exercițiul vorbirii, însă a cărui analiză teoretică abia începe. Mai întâi, emergența indicilor de persoană (raportul *eu-tu*) nu se produce decât în și prin enunțare: termenul *eu* desemnând individul care produce enunțarea, termenul *tu*, individul prezent în ea ca alocutor.

De aceeași natură și legați de aceeași structură de enunțare sunt numeroșii indici de *desemnare* (de tipul *acesta*, *aici* etc.), termeni care implică un gest care desemnează obiectul în momentul pronunțării termenului.

Formele numite tradițional «pronume personale», «demonstrative» ne apar acum ca o clasă de «indivizi lingvistici», de forme care trimit întotdeauna exclusiv la «indivizi», fie că e vorba de persoane, de momente, de locuri, spre deosebire de termenii nominali care trimit întotdeauna exclusiv la concepte. Ori statutul acestor «indivizi lingvistici» este dat de apartenența lor la enunțare, de faptul că sunt produși de acest eveniment individual și pe care-l putem numi chiar «semel nativ». Sunt generați, din nou, de fiecare dată când este proferată o enunțare, și realizează de fiecare dată o nouă desemnare.

Cea de-a treia serie de termeni aferenți enunțării este reprezentată de întreaga paradigmă – adesea vastă și complexă – a formelor temporale, determinată de raportul față de EGO, centru al enunțării. «Timpurile» verbale a căror formă axială, «prezentul», coincide cu momentul enunțării fac parte din acest aparat formal necesar[1].

Această relație cu timpul merită atenție, trebuie adusă în discuție *necesitatea* sa și ceea ce o motivează. Am putea crede că temporalitatea este cadrul inițial al gândirii. Ea se produce, în realitate, în și prin enunțare. Enunțarea comandă instaurarea categoriei prezentului, iar categoria prezentului generează categoria timpului. Prezentul este însăși sursa timpului. Este această prezență în lume pe care numai actul enunțării o poate institui pentru că, dacă ne gândim bine, omul

[1] Faptele lingvistice formulate aici sintetic sunt expuse în detaliu în câteva capitole din *Problèmes de linguistique générale*, I (Paris, 1966) și, deci, nu vom mai insista asupra lor.

nu dispune de nici un alt mijloc de a trăi «prezentul» și de a-l actualiza în afara inserției discursului în lume. Am putea dovedi, analizând sisteme temporale din limbi diferite, poziția centrală ocupată de prezent. Prezentul formal nu face decât să expliciteze prezentul inerent enunțării, reînnoit cu fiecare producere discursivă, și pornind de la acest prezent continuu, coextensiv cu propria noastră prezență, se imprimă în conștiință sentimentul unei continuități pe care o numim «timp», continuitate și temporalitate luând naștere din prezentul continuu al enunțării care este prezentul existenței însăși și delimitându-se, prin raportare internă, de ceea ce va fi prezent și de ceea ce deja nu mai este.

Așadar, enunțarea este direct răspunzătoare de anumite clase semiotice pe care le introduce literalmente în existență. Pentru că nu ar putea lua naștere și nici nu ar putea fi folosite în utilizarea cognitivă a limbii. Trebuie să distingem prin urmare entitățile lingvistice cu statut plin și permanent de cele care, emanate de enunțare, nu există decât în raport cu rețeaua de «indivizi» creați de enunțare și cu «aici și acum» proprii locutorului. De pildă, «eu», «acesta» și «mâine» care apar în descrierea gramaticală nu sunt decât «nume» metalingvistice pentru *eu, acesta, mâine* produși în cadrul enunțării.

În afară de formele pe care le guvernează, enunțarea oferă condițiile necesare marilor funcții sintactice. Atunci când enunțătorul se servește de limbă pentru a influența cumva comportamentul alocutorului, el dispune de un aparat de funcții în acest sens. În primul rând *interogația*, enunțare construită pentru a suscita un «răspuns», printr-un proces lingvistic care este totodată și un proces de comportament dublu. Toate formele lexicale și sintactice ale interogației, particule, pronume, secvențe, intonație etc. țin de acest aspect al enunțării.

Îi vom atribui în același timp și termenii sau formele pe care le numim de *somație*: ordine, apeluri cuprinse în categorii de tipul imperativului, vocativului, implicând un raport viu și imediat între enunțător și celălalt, într-o referință necesară timpului enunțiativ.

Mai puțin evidentă probabil, însă tot atât de sigură, este apartenența *asertiunii* la acest repertoriu. Atât prin construcția sa sintactică, cât și prin intonație, asertiunea urmărește comunicarea unei certitudini, este manifestarea cea mai comună a prezenței locutorului în enunțare, dispunând chiar de instrumente specifice care o exprimă sau o sugerează; cuvintele *da* și *nu* susțin o propoziție pozitiv sau negativ. Negația ca operație logică este independentă de enunțare, are forma ei proprie, *ne... pas* (în franceză). Însă particula asertivă *non*, substitut al unei

propoziții, reprezintă, întocmai ca particula *oui* al cărei statut îl împărtășește, una din formele de enunțare.

Într-o măsură încă și mai mare, sunt incluse aici, deși mai puțin clasificabile, tot felul de modalități formale, unele dintre ele aparținând verbelor ca «moduri» (optativ, subjonctiv), enunțând atitudini ale enunțătorului față de ceea ce el enunță (așteptare, dorință, teamă), altele frazeologiei («poate», «fără îndoială», «probabil») și exprimând incertitudine, posibilitate, nehotărâre etc., sau, deliberat, refuzul aserțiunii.

Ceea ce caracterizează enunțarea în general este *accentuarea relației discursive cu partenerul*, fie el real sau imaginar, individual sau colectiv.

Această caracteristică stabilește în mod necesar ceea ce am putea numi *cadrul figurativ* al enunțării. Ca formă de discurs, enunțarea instituie două «figuri» la fel de necesare, una dintre ele sursa, cealaltă scopul enunțării. Este structura *dialogului*. Două figuri în poziție de parteneri sunt, pe rând, protagonistele enunțării. Acest cadru este conturat neapărat de definiția enunțării.

Ar putea fi ridicată obiecția că nu poate exista dialog în afara enunțării sau enunțare fără dialog. Ambele cazuri trebuie examinate.

În duelul verbal practicat de diferite popoare, și pentru care *hain-teny* al tribului Merinas reprezintă o varietate tipică, nu este vorba, de fapt, nici de realitate, nici de dialog și nici de enunțare. Nici unul dintre parteneri nu se enunță: totul constă din proverbe citate și din contra-proverbe contra-citate. Nici o referință explicită la obiectul dezbaterii. Candidatul care dispune de cea mai bogată provizie de proverbe sau care se folosește de ele cu cea mai mare iscusință, malițiozitate și o doză de neprevăzut reușește să-l reducă pe celălalt la tăcere și este proclamat învingător. Acest joc nu are decât aparențele unui dialog.

Invers, «monologul» este generat de enunțare. Trebuie considerat, în ciuda aparenței, ca fiind o varietate a dialogului, structură fundamentală. «Monologul» este un dialog interiorizat, formulat în «limbaj interior», între un eu locutor și un eu auditor. Uneori vorbește numai eul locutor; eul auditor continuă totuși să fie prezent; prezența sa este necesară și suficientă pentru a da semnificație enunțării eului locutor. Alteori, eul ascultător poate interveni cu o obiecție, o întrebare, o îndoială, o insultă. Forma lingvistică pe care o ia această intervenție diferă în funcție de idiom, însă va fi întotdeauna o formă «personală». Eul auditor se poate substitui eului locutor pentru a se enunța ca

«persoana întâi»; în franceză, de pildă, «monologul» va fi străbătut de remarci sau injoncțiuni de felul: «Non, je suis idiot, j'ai oublié de lui dire que...». Eul auditor îl poate interpela pe eul locutor «la persoana a doua»: «Non, tu n'aurais pas dû lui dire que...». S-ar putea stabili o tipologie foarte interesantă a tuturor acestor relații; în anumite limbi, putem remarca predominanța eului auditor ca substitut al locutorului, impunându-se ca *eu* (franceză, engleză) sau, în alte limbi, apărând ca partener de dialog și utilizându-l pe *tu* (germană, rusă). Această transpunere a dialogului în «monolog» în care EGO când se scindează, când își asumă ambele roluri, se pretează la reprezentații sau la transpuneri psihodramatice: conflicte între «eul profund» și «conștiință», dedublări declanșate de «inspirație» etc. Posibilitatea este oferită de aparatul lingvistic al enunțării auto-reflexive care presupune un joc de opoziții al pronumelui și antonimului (eu / pe mine / mă)[1].

Aceste situații pot avea o dublă descriere, în calitate de formă lingvistică și de condiție figurativă. Se invocă mult prea ușor frecvența și utilitatea practică a comunicării dintre indivizi, pentru a admite situația de dialog ca fiind rezultatul unei necesități și pentru a nu mai acorda atenție analizei multiplelor sale varietăți. Una dintre ele se manifestă într-o condiție socială dintre cele mai obișnuite în aparență, dintre cele mai puțin cunoscute de fapt. B. Malinowski a semnalat-o cu numele de *comuniune fatică* și a calificat-o drept fenomen social cu funcționare lingvistică. I-a schițat configurația pornind de la rolul pe care-l joacă limbajul. Este un proces în care discursul, sub forma unui dialog, fondează un aport între indivizi. Merită să citâm câteva fragmente din această analiză[2]:

> Cazul limbajului utilizat în raporturile sociale libere, fără scop, merită o considerație aparte. Atunci când sătenii se așază împreună în jurul unui foc după ce și-au terminat îndeletnicirile zilnice, sau atunci când discută pentru a se odihni după muncă, sau atunci când, în timp ce lucrează, vorbesc despre altceva decât munca pe care o fac, este evident că avem de-a face cu un alt tip de funcție discursivă. În acest caz limba nu depinde de ceea ce se întâmplă în acel moment, ea pare chiar să fie lipsită de orice context de situație. Sensul enunțurilor nu poate fi legat de comportamentul locutorului sau de cel al auditorului, de intenția a ceea ce fac.
>
> O simplă frază politicoasă, care-și găsește locul în triburile sălbatice la fel de bine ca într-un salon european, îndeplinește o funcție față de care sensul cuvintelor care o

[1] A se vedea un articol din BSL (1965), fasc. 1, p. 71 sqq.

[2] Traducem aici câteva pasaje din articolul lui B. Malinowski publicat la Ogden & Richards, *The meaning of meaning*, 1923, p. 313 sq.

alcătuiesc devine cu totul indiferent. Întrebări de sănătate, observații despre vreme, afirmarea unei anumite stări de lucruri absolut evidente, toate acestea sunt schimbate nu în scopul de a informa, nu pentru a-i uni pe oameni în acțiune, cu siguranță nu pentru a exprima o idee...

Nu ne putem îndoi că ne aflăm aici în fața unui nou tip de utilizare a limbii – pe care, împins de demonul invenției terminologice, sunt înclinat să-l numesc *comuniune fatică*, un tip de discurs în care legăturile sunt create printr-un simplu schimb de cuvinte... Sunt, oare, utilizate cuvintele comuniunii fatice în primul rând pentru a transmite o semnificație, semnificația lor proprie din punct de vedere simbolic? Nu, fără îndoială. Încă o dată, putem spune că limba nu funcționează aici ca un mijloc de transmitere a gândirii.

O putem considera atunci ca fiind un mod de acțiune? Și, atunci, în ce raporturi se va găsi cu conceptul nostru crucial de context situațional? Evident, situația exterioară nu intră direct în tehnica vorbirii. Însă ce putem considera ca *situație* atunci când mai mulți oameni vorbesc fără un scop anume? Ea constă, pur și simplu, în această atmosferă de sociabilitate și în faptul comunicării personale a acestor oameni. Însă, de fapt, aceasta este îndeplinită prin vorbire, iar situația este creată, în orice caz, de schimbul de cuvinte, de sentimente specifice care formează gregaritatea convivială, de acel du-te vino de intervenții care alcătuiesc vorbăria obișnuită. Întreaga situație constă în evenimente lingvistice. Fiecare enunțare este un act care urmărește să-l lege pe auditor de locutor prin intermediul unui sentiment, social sau de altă natură. Încă o dată, limbajul în această funcție nu ni se pare a fi un instrument de reflecție, ci un mod de acțiune.

Ne aflăm la limita «dialogului». O relație personală creată, întreținută de o formă convențională de enunțare auto-referențială, este satisfăcută de îndeplinirea sa și nu comportă nici obiect, nici scop, nici un mesaj, pură enunțare de vorbe convenționale, repetată de fiecare enunțător. Analiza formală a acestei forme de schimb lingvistic urmează abia să fie întreprinsă[1].

În contextul enunțării ar mai fi de studiat și alte dezvoltări. Ar trebui avute în vedere modificările lexicale determinate de enunțare, frazeologia care reprezintă o marcă frecventă, poate chiar necesară, a «oralității». Ar trebui să distingem și enunțarea vorbită de enunțarea scrisă. Aceasta din urmă ocupă două planuri: scriitorul se enunță ca scriitor și, în interiorul scriiturii sale, face ca alți indivizi să se enunțe pe ei înșiși. Se deschid largi perspective analizei de forme discursive complexe, pornind de la cadrul formal pe care l-am conturat.

[1] Până acum a făcut numai obiectul câtorva referiri, de pildă la Grace de Laguna, *Speech, its function and development*, 1927, p. 244 n.; R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, trad. N. Ruwet, 1963, p. 217.

III

Structuri și analize

CAPITOLUL VI

Structura limbii și structura societății[1]

Doamnelor și domnilor, voi vorbi despre un subiect care ne conduce când la apariția evidenței, când la apariția unei contradicții. Într-adevăr, trebuie să examinăm relațiile dintre două mari entități, limba și societatea.

Limbajul reprezintă, pentru om, un mijloc, de fapt singurul mijloc de a accede la celălalt. În consecință, limbajul îl introduce și îl presupune pe celălalt. Imediat, societatea este dată împreună cu limbajul. La rândul său, societatea nu se menține decât prin utilizarea comună de semne de comunicare. Imediat, limbajul este dat împreună cu societatea. În acest fel, fiecare dintre cele două entități, limbaj și societate, o implică pe cealaltă. Se pare că putem și, chiar, că trebuie să le studiem împreună, să le descoperim împreună, pentru că s-au născut împreună. Se pare și că trebuie să găsim, de la una la alta, de la limbă la societate, corelații precise și constante, din moment ce amândouă au fost generate de aceeași necesitate.

Ori, toți cei care, în mai multe rânduri și chiar recent, s-au ocupat de aceste raporturi au ajuns la concluzia că între limbă și societate, nu există nici o relație care să dovedească o analogie structurală. Acest fapt este binecunoscut și imediat evident. Într-adevăr, la prima vedere constatăm că limbi de structuri comparabile servesc unor societăți foarte diferite între ele. Acest fapt rezultă din ceea ce se numește extinderea limbilor comune, din faptul că o limbă este adoptată de societăți de structuri diferite care nu sunt distruse sau modificate în urma acestui proces. Mai observăm în istorie și că limbi foarte îndepărtate una de alta prin tipul pe care-l reprezintă supraviețuiesc și se dezvoltă în societăți care împărtășesc același regim

---

[1] *Linguaggi nella società e nella tecnica* (= Convegno internazionale Olivetti, Milano 14-17 octombrie 1968), Milano, Edizioni di Comunità, 1970, pp. 459-460.

social. Dacă privim numai în jurul nostru, vom vedea, de pildă, raportul care există între asemenea limbi în jumătatea orientală a Europei, unde limbi slave, fino-ugrice, germanice sau romanice sunt organele unor societăți care au, în esență, aceeași structură.

Dacă avem în vedere evoluția istorică, putem observa că limba și societatea evoluează separat. Aceeași limbă rămâne stabilă în urma celor mai profunde tulburări sociale. Din 1917, structura societății ruse a fost modificată profund, ca să folosim un eufemism, însă nimic asemănător nu s-a petrecut cu structura limbii ruse.

Din aceste observații repetate se desprinde sentimentul adesea exprimat, de lingviști și de antropologi deopotrivă, că societatea și cultura inerentă societății sunt independente de limbă.

Un om care cunoștea cele două aspecte ale acestor realități, Sapir, a afirmat că nenumărate varietăți de tipuri lingvistice, simple și complexe, pot apărea la orice nivel cultural și că, din acest punct de vedere, nu există diferențe între Platon și un păzitor de porci macedonean, vorbitori ai aceleiași limbi. Ar trebui așadar să ajungem la concluzia că limba și societatea nu sunt izomorfe, că structura lor nu coincide, că variațiile lor sunt independente, mulțumindu-ne să constatăm numai această discordanță.

Alți autori afirmă însă, și este tot o evidență, faptul că limba reprezintă, cum spun ei, o oglindă a societății, că ea reflectă structura societății cu toate particularitățile și variațiile sale, constituind indiciul prin excelență al transformărilor petrecute în societate și în această expresie privilegiată a societății numită cultură. Nu putem reconcilia în nici un fel aceste două perspective. În orice caz, ele sugerează faptul că problema este departe de a fi simplă, reprezentând de fapt esența situării limbii în societate; ele mai demonstrează și că felul în care problema a fost dezbătută până acum nu poate duce la găsirea unei soluții.

În realitate, avem de-a face cu noțiuni imense, a căror complexitate încă nu a fost explorată în întregime: limba și societatea. Ideea de a căuta relații univoce între aceste două entități, care să stabilească o corespondență între o anumită structură socială și o anumită structură lingvistică, trădează o viziune prea simplistă a lucrurilor. Firește, sunt mărimi ne-izomorfe, după cum o dovedește diferența care le separă în ceea ce privește organizarea lor structurală.

Baza structurii lingvistice este compusă din unități distinctive, care se definesc prin patru caracteristici: sunt unități discrete, sunt în număr finit, sunt pasibile de combinații și sunt ierarhizate. Structura societății nu se poate reduce la această schemă, ea are o natură dublă.

Pe de o parte, există un sistem relațional, numit sistem de înrudire; pe de altă parte, există un alt sistem de relație, de diviziune, este sistemul claselor sociale, organizat de funcții de producere. Ori, nici indivizii și nici diferitele grupuri de indivizi nu pot fi transpuși în unități sau în grupuri de unități comparabile cu cele lingvistice. Se spune adesea că familia este celula societății. Iată o metaforă care nu trebuie să ne înșele cu privire la esența lucrurilor. Societatea nu constă într-un agregat de astfel de celule, un agregat de familii; familii întregi nu prezintă nici cea mai mică analogie cu grupările de unități semnificante din limbă.

Trebuie să constatăm prin urmare că nu există corespondență de natură sau de structură între elementele constitutive ale limbii și elementele constitutive ale societății. În realitate însă, acesta este un punct de vedere cam sumar, care trebuie depășit. Trebuie să conștientizăm implicațiile pe care le au noțiunile de limbă și de societate atunci când le comparăm. Trebuie să semnalăm și să corectăm confuzia făcută între două accepții ale termenului limbă și, respectiv, ale termenului societate.

Pe de o parte, avem societatea ca dat empiric, istoric. Se vorbește despre societatea chineză, despre societatea franceză, despre societatea asiriană; pe de altă parte, există societatea în calitatea ei de colectivitate umană, bază și condiție fundamentală a existenței omului. Tot astfel, există limba ca idiom empiric, istoric, limba chineză, limba franceză, limba asiriană; și există limba ca sistem de forme semnificante, condiție fundamentală a comunicării.

Operând această primă distincție, separăm în fiecare dintre cele două entități două niveluri, unul istoric, celălalt fundamental. Ne dăm seama atunci că problema unor posibile relații între limbă și societate se pune la fiecare dintre aceste două niveluri, și că putem admite atunci două răspunsuri diferite. Am văzut că între o limbă istorică și o societatea istorică nu putem stabili o corelație cu un semn de necesitate; dar că la nivelul fundamental se pot observa imediat anumite omologii. Câteva caracteristici îi sunt comune și uneia și celeilalte, limbii și societății – repet – la acest nivel. Limba și societatea sunt, pentru oameni, realități inconștiente, ambele reprezintă natura, dacă putem spune așa, mediul natural și expresia naturală, entități care nu pot fi imaginate altfel decât sunt și a căror lipsă nu poate fi concepută. Ambele se moștenesc întotdeauna și nu ne putem închipui, în exercițiul limbii și în practica socială, la acest nivel fundamental, că au avut cândva un început. Nici una dintre ele nu se poate

schimba prin simpla voință a oamenilor. Ceea ce oamenii văd că se schimbă, ceea ce ei pot schimba, ceea ce ei schimbă efectiv în cursul istoriei, sunt instituțiile, uneori întreaga formă a unei anumite societăți, însă niciodată principiul societății care reprezintă suportul și condiția vieții colective și individuale. Tot astfel, ceea ce se schimbă în limbă, ceea ce oamenii pot schimba, sunt desemnările, care continuă să se înmulțească, să se substituie unele altora și care sunt întotdeauna conștiente, însă niciodată sistemul fundamental al limbii. Pentru că diversificarea constantă, crescândă a activităților sociale, a nevoilor, a noțiunilor necesită mereu desemnări noi; trebuie să existe, în schimb, o forță unificatoare care să asigure echilibrul. Mai presus de clase, mai presus de grupuri și de activități, guvernează o putere coezivă care face o comunitate dintr-un agregat de indivizi și care face posibilă însăși producția și subzistența colectivă. Această putere este limba, și numai limba. De aceea limba reprezintă o permanență în sânul societății care se schimbă, o constanță care leagă activități tot mai diverse. Este o identitate printre atâtea diversități individuale. Și de aici dubla natură, profund paradoxală a limbii, în același timp imanentă individului și transcendentă societății. Această dualitate se regăsește în toate proprietățile limbajului.

Cum putem situa atunci raportul dintre limbă și societate, pentru a lămuri, prin analiza uneia dintre ele (limba), analiza celeilalte (societatea)? Acest raport nu va fi o corelație structurală; am văzut că organizarea oamenilor nu poate fi comparată cu cea a limbii. Nu va fi tipologică; tipul lingvistic, monosilabic, polisilabic, tonal sau morfologic nu influențează în nici un fel natura specifică a societății. Nu va fi nici istorică sau genetică, deoarece nu facem ca nașterea uneia dintre ele să depindă de nașterea celeilalte. Limba se naște și se dezvoltă în sânul comunității umane, se elaborează prin același proces ca și societatea, prin efortul de a produce mijloacele de subzistență, de a transforma natura și de a multiplica instrumentele.

În și prin acest efort colectiv limba se diferențiază, își sporește eficacitatea, așa cum societatea se diferențiază în activitățile sale materiale și intelectuale. Avem în vedere aici limba exclusiv ca mijloc de analiză a societății. În acest scop, le vom considera într-un raport de sincronie și într-un raport semiologic, raportul dintre interpretant și interpretat. Și vom formula împreună următoarele două propoziții: prima, că limba este interpretantul societății; a doua, că limba conține societatea.

Justificarea primei propoziții: limba ca interpretant al societății, este dată de cea de a doua: limba conține societatea. Acest fapt se

verifică în două feluri: mai întâi empiric, prin faptul că putem izola limba, o putem studia și o putem descrie în ea însăși, fără referință la utilizarea sa în societate sau la raporturile pe care le întreține cu normele și cu reprezentările sociale care formează cultura. Este însă imposibil să descriem societatea, să descriem cultura, dincolo de expresia lor lingvistică. În acest sens, limba include societatea, însă nu este inclusă de aceasta din urmă.

În al doilea rând, și voi reveni imediat asupra acestui punct, limba reprezintă baza constantă și necesară pentru diferențierea individului de societate. Și spun limba însăși, întotdeauna și în mod necesar.

Am stabilit deci că limba interpretează societatea. Societatea devine semnificantă în și prin limbă, societatea este interpretatul limbii prin excelență.

Pentru ca limba să poată îndeplini acest rol de interpretant, ceea ce înseamnă, înainte de toate și din punct de vedere literal, introducerea unui interpretat și transformarea sa într-o noțiune inteligibilă, ea trebuie să îndeplinească două condiții față de societate. Având în vedere că această societate este natura umană fixată în instituții și modele prin tehnică, prin condițiile de producție, societatea se poate diferența și poate evolua continuu, fie lent, fie foarte rapid. Însă interpretantul nu trebuie să se modifice, rămânând totuși capabil să înregistreze, să desemneze și chiar să orienteze schimbările suferite de interpretat. Este o condiție de semiologie generală. Un principiu semiologic pe care aș vrea să-l menționez este faptul că două sisteme semiotice nu pot coexista în condiții de omologie dacă sunt de naturi diferite; nu pot fi interpretanți reciproci, fiecare pentru celălalt, și nici nu pot fi convertiți unul într-altul. Aceasta este situația limbii față de societate; limba poate culege și denumi toate noutățile generate de viața socială și de condițiile tehnice, însă nici una dintre aceste schimbări nu-i afectează direct structura. Dincolo de schimbările violente, produse de războaie, de cuceriri, sistemul limbii nu se schimbă decât foarte lent și sub presiunea unor necesități interne, astfel încât – condiție care trebuie subliniată – în condițiile unei vieți normale, oamenii care vorbesc nu sunt niciodată martorii unei schimbări lingvistice. Nu o putem percepe decât retrospectiv, după mai multe generații, și, în consecință, numai în societățile care păstrează mărturii ale unor stadii lingvistice mai vechi, societăți care cunosc scrisul.

Acum, ce conferă limbii această poziție de interpretant? Faptul că limba – după cum știm – este instrumentul de comunicare care este și trebuie să fie comun tuturor membrilor societății. Limba este un

instrument de comunicare sau instrumentul însuși al comunicării pentru că este investită cu proprietăți semantice și pentru că funcționează ca o mașină de generare a sensului, în virtutea structurii sale. Ne aflăm acum în miezul problemei. Limba permite producerea nesfârșită de mesaje, în varietăți nelimitate. Această proprietate unică ține de structura limbii, alcătuită din semne, din unități de sens, numeroase, însă întotdeauna în număr finit, care intră în combinații guvernate de un cod și care prilejuiesc un număr de enunțări care depășește orice calcul, neapărat din ce în ce mai mult, având în vedere că efectivul semnelor sporește neîncetat și că, în consecință, posibilitățile de utilizare a semnelor și a combinațiilor acestor semne crește.

Există deci două proprietăți inerente limbii, la nivelul său cel mai profund: proprietatea constitutivă a naturii sale de a fi alcătuită din unități semnificante, și proprietatea constitutivă a utilizării sale de a putea combina aceste semne pentru a produce sensul. Iată două proprietăți care trebuie să fie distincte, care guvernează două analize diferite și care se organizează în două structuri. Legătura dintre aceste două proprietăți este stabilită de o a treia proprietate. Am spus că există, în primul rând, unități semnificante, în al doilea rând capacitatea de a combina aceste semne pentru a produce sens și în al treilea rând, am spune, proprietatea *sintagmatică* de a le combina conform unor reguli de consecuție, și nu altfel. Nimic nu poate fi înțeles, trebuie să admitem, dacă nu se reduce la limbă. Prin urmare, limba este, în mod necesar, instrumentul potrivit pentru a descrie, pentru a conceptualiza și a interpreta natura și experiența numită societate. Grație acestei puteri de transmutare a experienței în semne și de reducere categorială, limba poate avea ca obiect orice ordin de date, inclusiv propria sa natură. Există o meta-limbă; nu există o meta-societate.

Limba înconjoară societatea din toate părțile și o conține în aparatul său conceptual, însă, în același timp, în virtutea unei alte capacități, ea configurează societatea instaurând ceea ce am putea numi semantismul social. Acest segment al limbii a fost studiat cel mai des. El constă, ce-i drept, mai ales, însă nu exclusiv, din desemnări, din fapte de vocabular. Vocabularul furnizează un material bogat, exploatat din plin de istoricii societății și ai culturii. Vocabularul păstrează mărturii de neînlocuit privitoare la formele și fazele organizării sociale, cu privire la regimurile politice, la mijloacele de producție utilizate succesiv sau simultan etc. Fiind aspectul cel mai intens explorat al relației dintre limbă și societate, al limbii ca ansamblu și ca

sistem de desemnări, în consecință constantă, mereu reînnoită, lărgită, nu vom mai insista asupra lui. Ne vom mulțumi să descoperim câteva trăsături ale acestei facultăți semantice.

Mărturiile oferite de limbă din acest punct de vedere nu-și vădesc valoarea decât dacă sunt corelate și coordonate cu referința lor. Avem de-a face cu un mecanism complex, ale cărui date trebuie interpretate cu prudență. Starea unei societăți la un moment dat nu se reflectă întotdeauna în desemnările pe care le utilizează, pentru că desemnările pot subzista, în timp ce referenții, realitățile desemnate, se schimbă. Este o experiență frecventă care se verifică în mod constant și cele mai bune exemple sunt tocmai termenul «limbă» și termenul «societate» pe care le utilizăm în acest moment și în fiecare clipă. Diversitatea referințelor care se pot da acestor termeni este tocmai dovada și condiția de utilizare a formelor. Ceea ce numim polisemie rezultă din această capacitate a limbii de a *subsuma* într-un termen constant o mare varietate de tipuri, și prin urmare de a admite variația referinței în stabilirea semnificației.

În al treilea rând, pentru a trece la o perspectivă puțin diferită, însă pe care trebuie să insistăm în mod deosebit astăzi, fiecare vorbește din punctul său de vedere. Pentru fiecare vorbitor, vorbirea emană de la el și revine la el însuși, fiecare se determină ca subiect față de celălalt sau de ceilalți. Și totuși, și poate tocmai de aceea, limba care reprezintă emanația ireductibilă a sinelui cel mai profund în fiecare individ este în același timp o realitate supraindividuală și coextensivă a întregii colectivități. Această coincidență între limbă ca realitate obiectivabilă, supraindividuală, și producția individuală a vorbirii fundamentează situația paradoxală a limbii față de societate. Într-adevăr, limba furnizează vorbirii structura formală de bază, care permite exercițiul vorbirii. Ea furnizează instrumentul lingvistic care asigură dubla funcționare, subiectivă și referențială, a discursului: este distincția indispensabilă, întotdeauna prezentă în orice limbă, în orice societate sau epocă, între sine și non-sine, operată de indici speciali, constanți în limbă și care nu servesc decât acestei utilizări, formele numite în gramatică pronume, care realizează o dublă opoziție, opoziția dintre «eu» și «tu» și opoziția sistemului «eu/tu» și «el».

Prima dintre ele, opoziția «eu-tu», este o structură de alocuție personală exclusiv interumană. Numai un cod special, religios sau politic, autorizează utilizarea acestei opoziții în afara mediului uman.

Cea de-a doua opoziție, cea dintre «eu-tu» / «el», opunând persoana non-persoanei, efectuează operația de referință și fondează posibilitatea

discursului despre ceva, despre lume, despre ceea ce nu este alocuție. Iată temelia pe care se sprijină dublul sistem relațional al limbii.

Apare aici o nouă configurație a limbii, care se adaugă celorlalte două pe care tocmai le-am analizat pe scurt; este includerea vorbitorului în propriul discurs, considerația pragmatică care situează persoana în societate în calitate de participant și care desfășoară o rețea complexă de relații spațio-temporale care determină modurile de enunțare.

De această dată, omul se situează și se include în societate și în natură și se situează neapărat într-o clasă, fie ea clasă de autoritate sau clasă de producție. Limba este considerată aici, într-adevăr, ca practică umană, ea dezvăluie utilizarea concretă pe care grupurile sau clasele umane o dau limbii și diferențele rezultate în interiorul limbii comune.

Aș putea descrie acest fenomen ca o însușire, de către grupuri sau clase, a aparatului de denotație comun tuturor. Fiecare clasă socială își însușește termenii generali, le atribuie referințe specifice, adaptându-i propriei sfere de interes și adesea constituindu-i în baze pentru o nouă derivare. La rândul lor, acești termeni înzestrați cu valori noi intră în limba comună, în care generează diferențieri lexicale. Am putea studia acest proces examinând un anumit număr de vocabulare specializate, care poartă în ele însele propria referință, care constituie un univers relativ coordonat. Ar putea fi, de pildă – însă nu am destul timp să dezvolt acest exemplu – analiza anumitor vocabulare specifice anumitor clase, cum ar fi vocabularul sacru în limba pontifilor romani. Am ales intenționat o limbă ușor de analizat și un vocabular destul de bogat, în care putem găsi nu numai un întreg repertoriu de termeni specifici, ci și moduri specifice de combinare, un stil anume, pe scurt, caracteristicile unei însușiri a limbii comune, realizate prin încărcarea sa cu noțiuni, cu valori noi. În acest fel am putea verifica, cu ajutorul unui model redus, rolul limbii în interiorul societății, în măsura în care această limbă este expresia anumitor grupuri profesionale specializate, pentru care universul lor este universul prin excelență. Distingând, așa cum am încercat să facem, diferitele tipuri de raporturi care leagă limba de societate, capabile să se clarifice una cu ajutorul celeilalte, am avut de-a face mai ales cu mecanismul care permite limbii să devină denominatorul, interpretantul funcțiilor și structurilor sociale. Însă, dincolo de ele, putem întrevedea anumite analogii mai puțin evidente între structurile profunde, funcționarea însăși a limbii și principiile fundamentale ale activității sociale. Nu sunt decât comparații sumare, omologii cuprinzătoare a căror teorie ar trebui mult aprofundată pentru

a-i culege roadele, însă le consider pe deplin necesare și fondate. Nu pot să dau aici decât o primă aproximare, indicând trei noțiuni esențiale.

Limba poate fi privită în interiorul societății ca sistem productiv: ea produce sens, prin alcătuirea sa pe de-a-ntregul semnificantă și grație codului care condiționează această combinare. Ea mai produce un număr nedefinit de enunțări prin aplicarea anumitor reguli de transformare și de expansiune formală; ea creează deci forme, scheme de formare; ea creează obiecte lingvistice introduse apoi în circuitul comunicării. «Comunicarea» ar trebui înțeleasă în expresia sa literală de punere în comun și de traiect circulatoriu.

Ne aflăm în domeniul economiei . Saussure a remarcat deja o analogie între anumite noțiuni specifice economiei și cele pe care le fonda, pe care le enunța, le organiza pentru prima oară în procesul comunicării lingvistice. A semnalat faptul că economia, ca și limba, este un sistem de *valori*: iată un alt termen fundamental. Este o analogie care poate trezi numeroase reflecții, însă o putem prelungi într-o a treia noțiune legată de valoare, noțiunea de *schimb*, pe care o putem asimila schimbului paradigmatic. Știm că axa paradigmatică a limbii este caracterizată, în raport cu axa sintagmatică, prin posibilitatea de a înlocui un termen cu altul, o funcție cu alta, în măsura în care are o valoare de utilizare sintagmatică. Ne-am apropiat de caracteristicile valorii în economie. Saussure comparase raportul salariu-muncă cu raportul semnificant-semnificat, deoarece în ambele cazuri este în joc o valoare și pentru că cei doi membri ai acestui binom sunt de natură complet diferită și asociați într-o relație arbitrară. Nu sunt foarte sigur că este cel mai bun exemplu, sau că raportul salariu-preț / salariu-muncă este foarte riguros omolog cu cel de semnificant-semnificat, însă nu e vorba în acest caz atât de exemplul în sine, cât de principiul alăturării și de perspectiva care rezultă de aici, în ceea ce privește modul de a aplica anumite criterii, anumite noțiuni comune limbii și societății.

Este suficient deocamdată să reținem, în vederea unei elaborări viitoare, aceste trei noțiuni de bază care furnizează deja gândirii mijlocul de a depăși cadrul tradițional care asociază limba și societatea.

Am încercat, foarte pe scurt, să evidențiez necesitatea și posibilitatea de a introduce, în discuția acestui subiect amplu, distincții esențiale și, de asemenea, să stabilesc între limbă și societate atât raporturi logice, cât și funcționale: logice ținând cont de proprietățile și raporturile lor semnificante, funcționale având în vedere faptul că ambele pot fi considerate ca sisteme productive în funcție de natura lor specifică.

Pot rezulta astfel analogii profunde, dincolo de anumite discordanțe superficiale. Trăsăturile comune funcționării lor vor trebui descoperite în practica socială și în exercițiul limbii, în această relație de comunicare interumană, pentru că omul continuă să fie, și este din ce în ce mai mult, un obiect care urmează a fi descoperit în dubla natură pe care limbajul o fondează și o instaurează în el.

CAPITOLUL VII
Convergențe tipologice[1]

Prin tipologie înțelegem, în general, studiul tipurilor lingvistice definite prin structura lor generală. Această noțiune destul de sumară a dat clasificarea tradițională a limbilor în flexionare, izolante etc., odinioară aflată la loc de cinste. Ar fi poate mai util să caracterizăm drept «tipuri» ansambluri mai limitate, însă mai bine definite, de natură destul de variată de altfel, care prezintă totuși o particularitate importantă într-o limbă dată. Dacă observația inițială este corectă și dacă reușește să delimiteze condițiile fenomenului, ea conduce uneori la recunoașterea aceluiași tip într-o limbă cu o structură total diferită, generată în aceleași condiții. Iată un exemplu de asemenea convergențe între limbi diferite.

Franceza, a cărei slabă afinitate combinatorică este adesea subliniată, posedă totuși două tipuri de compuși verbali, care se deosebesc foarte bine unul de celălalt și care merită, din partea noastră, o atenție egală.

Unul dintre ei, cel mai frecvent, este tipul *porte-monnaie, taille-crayon, garde-chasse,* caracterizat de secvența regent + subordonat sau determinat + determinant. El subsumează o construcție verbală tranzitivă cu obiect direct. Primul membru, termenul verbal, rămâne invariabil; numai cel de-al doilea, termenul nominal, suferă o variație în număr, ce caracterizează de fapt ansamblul compusului în calitatea sa de entitate nominală[2].

Această categorie de compuși ridică o problemă formală, adesea dezbătută: care este natura formei verbale în primul membru? Aparent, părerile sunt împărțite între două posibilități: *porte-, taille-*,... sunt fie

---

[1] *L'Homme*, Haga, Mouton & Co., VI (1966), caietul nr. 2, p. 5-12.

[2] Nu vom ține seama în nici un fel de capriciile de ortografie care prescriu că *porte-monnaie* este invariabil, că *garde-barrière* face la plural *gardes-barrière* , și că pluralul lui *garde-côte*, atunci când denumește un soldat, este *gardes-côtes*, însă *garde-côtes* dacă denumește un vapor.

imperative, fie prezente. Prima interpretare se sprijină, în principal, pe un argument istoric și comparativ rezultat din formarea, în perioada romană, a numelor proprii de tipul *Boileau* (fr.), *Bevilacqua* (ital.). Faptul nu este deloc probant în cazul compușilor ne-onomastici. Oricum, considerațiile de ordin istoric nu ne ajută cu nimic în acest caz; trebuie definit în cadrul structurii actuale a limbii franceze, unde se opune altor tipuri de compuși.

Într-o perspectivă sincronică asupra acestui tip de compus, primul membru apare nu ca o formă a paradigmei flexionare, ci ca o temă verbală, redând noțiunea în afara oricărei actualizări temporale sau modale. Această noțiune se află într-un stadiu virtual, ceea ce corespunde naturii compușilor: în general, funcția unui compus este de a suspenda actualizarea inerentă fiecăruia dintre cei doi termeni luați în exercițiul lor propriu și de a o transfera compusului în ansamblu. Astfel, tipul *garde-chasse* transpune în substantiv sau în adjectiv o sintagmă verb + nume[1]. Pornind de la funcția predicativă a sintagmei **il garde la chasse* putem forma compusul *garde-chasse*, unde *il garde* și *la chasse* sunt reduși la forma lor virtuală *garde* și *chasse*. Aceasta este condiția pentru ca sintagma verbală cu funcție predicativă să poată deveni un compus nominal cu funcție denotativă. Trebuie subliniat rolul pe care-l are funcția predicativă în geneza acestei clase de compuși. Aceeași funcție este subiacentă unei părți importante din derivare. Vom reveni în altă parte asupra acestui aspect.

*

Al doilea tip de compuși verbali este cel al lui *maintenir*. El se deosebește din toate punctele de vedere de precedentul: reprezentat destul de slab, neproductiv, alcătuit în mare parte din relicve, în ciuda faptului că anumiți reprezentanți sunt utilizați în mod curent. Este însă foarte interesant de studiat, deoarece perpetuează în limbă – fie și ca relicvă – nu numai un compus verbal, cum se întâmpla și în primul caz, ci un adevărat *verb compus*, cu flexiune completă: *maintenir* prezintă flexiunea completă a lui *tenir* sau *soutenir*. Ori, un verb compus este în general o raritate. Nu întâlnim nici un exemplu în tipul lingvistic indo-european. Acolo unde apare, are rol de for-

[1] Recțiunea tranzitivă a primului membru la cel de-al doilea este comună aproape tuturor acestor compuși. Foarte rari și de factură literară sunt cei în care tema unui verb intranzitiv este conjunctă unui adverb: *gagne-petit, lève-tôt, trotte-menu*.

mațiune secundară sau de derivat de la un compus nominal: astfel, grec. *oikodomeîn, -nomeîn, -phoreîn* sunt în realitate denominative de la *oikodómos, -nomós, -phorós*: tot astfel, *gonupeteîn, -klineîn* au la bază *gonupetês, -klinês*. Odată constituit, prezentul grec *gonuklinein* «a îngenunchia» a servit drept model tardivului *genuflectere* din latina Bisericii, dacă nu suntem de părere că acesta din urmă provine direct din *genuflexio* (imitat după gr. *gonuklisía*), după cum, în franceză, Alfred Jarry[1] l-a derivat pe *génufléchir* de la *génuflexion*. Prin urmare, nu putem găsi un precedent sau o paralelă cu formarea unui compus în care verbul să fie determinat de un substantiv precedent. Numai preverbul este admis înaintea verbului. Înseamnă, așadar, că franceza nu cunoaște verbe compuse, deci compuși de forma: substantiv subordonat + verb regent și flexionat. După cum am observat, ea admite numai un compus nominal de ordine inversă: temă verbală regentă + substantiv subordonat.

Cum vom caracteriza atunci tipul *maintenir*, alcătuit din verbul *tenir* și substantivul *main*? În acest caz, relația sintactică dintre cei doi membri este specifică și distinctivă. Constatăm că un substantiv, *main*, determină și precede verbul *tenir*, însă nu în calitate de obiect direct. *Maintenir* nu înseamnă «tenir la main», ceea ce e lipsit de sens și contrazice chiar recțiunea tranzitivă a verbului *maintenir*, ci «tenir *avec* la main» (de unde «a consolida un obiect pe poziția pe care o ocupă»). Substantivul întreține o relație de instrument cu verbul. Iată trăsătura distinctivă a acestei clase de verbe compuse, care se verifică în cazul tuturor verbelor de tipul *maintenir* aflate încă în uz. Le vom enumera aici pe toate[2]: *bouleverser, chavirer, chantourner, colporter, culbuter, maintenir, manoeuvrer, morfondre, saupoudrer*; în plus, mai găsim ca derivate nominale: *vermoulu, saugrenu, saupiquet*.

În total, o duzină de reprezentanți pe care îi vom relua acum separat pentru o traducere analitică a componentelor respective:

Bouleverser înseamnă literalmente «retourner (primul sens al lui *verser)* en boule»;

Chavirer (cf. provensal *capvirar*) «virer sur le chef; se retourner tête en bas»;

Chantourner «tourner de chant» (scris greșit «de champ»);

---

[1] *Gestes et opinions du Docteur Faustroll*, p. 95: «Découvre-toi devant le Pauvre Pêcheur, t'incline devant les Monet, génufléchis devant les Degas et Whistler...»

[2] Cf. *Dictionnaire Général*, I, p. 86, § 203, la care adăugăm câteva date. Formarea este privită numai din punctul de vedere al antecedentelor latinești.

Colporter «porter (suspendu) au cou»; cf. Pasquier[1]: «les revendeurs de livres, qui les portent à leur col par la ville, sont appelez... colporteurs»;

Culbuter, lit. «buter sur le cul»;

Maintenir «tenir avec la main» (pentru prevenirea căderii și păstrarea poziției);

Manoeuvrer «faire fonctionner (*-oeuvrer*) avec la main»;

Morfondre, lit. «fondre de morve» (se spune despre calul răpciugos; termen veterinar);

Saupoudrer «poudrer de sel (*sau-*);

**Saupiquer* (provensal *salpicar*) «piquer de sel», nu s-a păstrat decât în derivatul nominal *saupiquet* «ragoût piquant»; același *sau-* în adjectivul *saugrenu*, vechi *saugreneux* «greneux (= *grenu*?) de sel»;

Vermoulu, lit. «moulu de vers», «reduit en poudre par l'action des vers».

Vom adăuga acestui inventar[2] câteva mărturii ale unui stadiu de formare mai vechi, din perioada când aceasta era încă productivă:

Billebarrer «barrer (un tissu) avec des billes (= *raies*)», «le marquer de raies»;

Blanc-poudré «poudré de blanc»;

Chanfraindre «tailler en biseau», lit. «abattre (*fraindre*) de chant», cf. *chantourner*;

Cloufichier «fixer avec des clous (= crucifier)»;

Ferarmer, ferlier, fervestir «armer, lier, vêtir de fer»;

Pelleverser «verser (= retourner) à la pelle, labourer à la bêche».

Trecerea în revistă a acestor verbe dovedește că:

1. Termenul nominal nu are niciodată funcția de regim direct sau indirect; este întotdeauna un instrumental care precizează modalitatea de îndeplinire a noțiunii verbale.

2. Substantivul, ca prim membru, poate avea o formă puțin diferită de cea specifică vocabulei libere: *man-* pentru «main»; *sau-* pentru «sel», tinzând spre stadiul de adevărate *prefixe*.

3. Substantivele sunt termeni generali – părți ale corpului, substanțe, unelte – care se pot asocia unor verbe variate: alături de *saupoudrer, saupiquer* putem presupune **saugarnir*, **saupiler* («garnir, piler avec du sel»); seria *fer- -armer -lier -vêtir* ar putea fi continuată de **fer-cercler*

---

[1] Citat de *Littré*, s.v. *colporteur*.

[2] Lăsăm deoparte câteva verbe care aparțin probabil aceleiași clase, dar al căror sens și uneori forma primului termen nu mai pot fi determinate: *boursoufler, cailleboter, houspiller*. E suficient să trimitem la dicționarele etimologice.

-barder etc., din momentul în care acești termeni de compunere au devenit *prefixe instrumentale*.

Acest tip de compunere pare foarte ciudat. Chiar dacă este familiar și altor limbi romanice (cf. ital. *mantenere, calpestare, capovoltare*, sp. *mantener*)[1], el reprezintă, la orice nivel sincronic, o anomalie structurală în raport cu modelul indo-european. Acest model admite compunerea unui substantiv instrumental numai cu participiul pasiv; exemplele sunt notorii, fie ele vechi, ca skr. *deva-datta-*, got. *handu-waurhts*, fie moderne, ca germanul *Gottgesandt*, englezescul *man-made*[2]. Instrumentalul se justifică, sintactic, prin alăturarea unui participiu trecut. Însă, pe cât de regulat este un compus participial englezesc *hand-woven* «țesut de mână», pe atât de puțin admisibil ar fi un verb de genul **to handweave*. Nu există verbe compuse în indo-europeană, în care doar preverbul să poată fi prefixat verbului. Prin urmare, s-ar părea că tipul francez *maintenir* realizează, în structura generală a limbii franceze, un model străin indo-europenei.

De fapt, oricât de surprinzător ar putea să pară, îi putem găsi o paralelă în afara indo-europenei, în grupul lingvistic cel mai îndepărtat din toate punctele de vedere, cel al limbilor amerindiene.

Ne gândim, mai precis, la una dintre limbile marii familii numite uto-aztecă: limba paiută meridională (vorbită în sud-estul statului Utah și în nord-vestul Arizonei) pentru care Edward Sapir a dat o descriere magistrală[3].

Paiuta dispune de o ușurință combinatorică nemaipomenită. Pot fi alăturate verb cu verb, substantiv cu substantiv sau substantiv cu verb. Iată un procedeu de compunere tipic și foarte productiv: el constă din prefixarea anumitor substantive cu frecvență ridicată și diversitate de utilizare, precum «mână, picior, foc...» etc., la verbe de sens diferit, cu care alcătuiesc verbe compuse. Caracteristica acestei clase de compuși este faptul că primul membru determină verbul nu ca obiect gramatical, ci ca indice de modalitate sau de instrument. Sapir numește aceste forme nominale «instrumental prefixes»[4]. Într-adevăr,

---

[1] Ar merita să fie studiat temeinic și în celelalte limbi romanice și confruntat cu cel din franceză, singurul studiat aici.

[2] A se vedea, pentru engleză, H. Marchand, *Categories and Types of Present Day English Word-Formation*, p. 52 sqq.; pentru germană, Henzen, *Deutsche Wortbildung*, ed. a 2-a, p. 66.

[3] Edward Sapir, *Southern Paiute, a Shoshonean Language*, Boston, 1930.

[4] Sapir, *op. cit.*, § 21, p. 101: «... they are on the whole specialized forms of incorporated nouns with instrumental function».

aceste substantive din compuși se prezintă adesea sub formă redusă și tind către stadiul de prefixe, rămânând totuși identificabile ca lexeme: *mɔ'ɔ-* «mână» devine în compunere *ma(n)-; – muv"i-* «nas» devine *mu(n)-; – qun'a-* «foc» devine *qu-* etc[1].

Cu ajutorul prefixului instrumental *ma-* «mână» se pot construi, de pildă, următorii compuși[2]:

Ma-xwivu- «a apăsa cu mâna» (*ma* + *qwivï-*, cf. *taqwivu-* «a apăsa cu piciorul»);

Ma-riŋqa- «a modela cu mâna» (*ma* + *tiŋqa-* «a crea»);

Ma-vitc'a- «a strivi cu mâna» (*ma* + *pitc'a-*);

Ma-yuwai- «a freca cu mâna» (*ma* + *yuwai-*, cf. *ta-yuwai-* «a freca cu piciorul»[3]);

M(a)-ain'i- «a atinge cu mâna» (cf. *t(a)-ain'i-* «a atinge cu piciorul»);

Ma-ntcavai- «a face un semn cu mâna»;

Ma-'nik'i- «to stick one's hand in (water)» (Sapir) nu este tranzitiv decât în următoarea traducere: tema *'niɣi- 'nik'i-* înseamnă «to stick, be stuck in»[4], iar exemplele sunt cele ale unui verb tranzitiv. Ar trebui tradus mai degrabă prin «to be stuck with one's hand in (water)».

Sensul anumitor verbe le dă acestora posibilitatea să se înzestreze cu o paradigmă abundentă în prefixe instrumentale. Astfel, de la *pantu-* «a scutura»[5] avem: *qï-pantu-* «a scutura cu dinții»;

Tca'-pantu- «a scutura cu mâinile»[6];

Ta'-pantu- «a scutura cu picioarele»;

Tcɔ'-pantu- «a scutura cu capul»[7];

Pï'-pantu-ï' «shakes, moves about (his) buttocks».

De la *paq'a-* «a suferi, a-l durea ceva»[8] se compun: *Taŋwa-mpaqa-* «a-l durea dinții» (*taŋwa-*);

Tɔ' tsi-ɸaqa- «a-l durea capul» (*tɔtsi-*);

Mov"i-p'axa- «a-l durea nasul» (*mov"i-*);

---

[1] A se vedea detaliile la Sapir, *op. cit.*, § 21.

[2] Toate formele din paiută sunt citate în transcripțiile lui Sapir, pe care am fost nevoiți să le simplificăm puțin din motive tipografice.

[3] Sapir, *op. cit.*, p. 544-545.

[4] Sapir, *op. cit.*, p. 584.

[5] Sapir, *op. cit.*, p. 602.

[6] Sensul acestui prefix nu este definit exact; Sapir, *op. cit.*, p. 106-107 îi dă sensul de «mână» într-un exemplu de acest tip.

[7] Cf. mai jos, p. 94.

[8] Sapir, *op. cit.*, p. 603.

Saxwia-ɸaqa- «a-l durea burta» (*saɣwia-*);

Taɣu-p'aqa- «a suferi de sete» (*taɣu-*)[1].

Acest tip nu s-a dezvoltat în aceeași măsură în toate limbile grupului shoshon; există destul de puține exemple în tübatulabal[2]. Este însă specific limbii aztece, unde a fost semnalat în repetate rânduri. Se vorbește de «încorporare» în nahuatl, ca echivalent al construirii verbului cu un obiect direct[3]. Această definiție ar trebui însă mai bine precizată. Construcția sintactică și compunerea sunt, oare, echivalente și interșanjabile în aztecă? Problema merită să fie studiată în continuare cu mai multă atenție.

Am avea numai de profitat de pe urma descrierii făcute de Whorf pentru acest tip de compunere din aztecă (dialectul din Milpa Ata)[4]. Este vorba despre compușii substantiv + verb:

> The first term of a compound is usually a bare noun stem, contracted if the noun is of the contract class, or it may be a noun with absolutive suffix in form -ti- (this type is associated today with derived verbal nouns, also found in old petrified compounds), or an adjective, usually in adverbial form with suffix -ka-. If the final is a transitive verb the antecedent may refer to its object ('incorporated object') in which case the verb is inflected like an intransitive, without pronominal object, e.g., *mepam-po'powa 'weeds agave-row(s)', < mepami'-λ < me-λ 'agave', pami'-λ 'row'*. But the antecedent is basically a modifier, and its equivalence to an object is conditioned by grammatical logic; e.g., *λe. -k^{w} epo' ni* (intransitive verb, no object) 'bursts *from the action of* fire (*λe' λ*)'. Cl *λa-šočí'-i'k^{w}ilowa* (transitive with transitive inflection) 'paints or engraves something (*λa-*) *with* flowers, floral designs (*šočiλ* 'flower')[5].

Fără a intra în discuția problemei generale pe care o pune aici noțiunea de «obiect», trebuie să subliniem, în analiza lui Whorf, un punct important pentru demonstrația noastră. Whorf însuși insistă (și atragem atenția asupra termenilor în italice din traducerile sale) pe faptul că obiectul nominal încorporat trebuie interpretat ca un modificator («a modifier») «a cărui echivalență cu un obiect este condiționată de logica gramaticală», de fapt, am spune noi, ca determinant instrumental al verbului. Este ceea ce dovedește flexiunea verbelor

---

[1] Sapir, *op. cit.*, p. 84 și 670.

[2] De exemplu *hani-* «casă» + *hal-* «a se așeza» dau tema *hanihal-* «a vizita» («to house-sit»): Voegelin, *Tübatulabal Grammar*, 1935, p. 89.

[3] Cf. Bloomfield, *Language*, p. 241. Despre această problemă generală, cf. Sapir, *Amer. Anthrop.*, 1911, p. 250 sq.

[4] B. L. Whorf, *The Milpa Ata Dialect of Aztec,* ap. Hoijer, ed., *Linguistic Structures of Native America*, 1946, p. 367 sq.

[5] *Op. cit.*, p. 378, § 5.

compuse. Traducerea lui *mepam-po'powa* cu «plivește (*-po'powa*) straturile de agave (*mepamí'-λ*)» ne sugerează o recțiune tranzitivă. Însă acest verb este flexionat ca un intranzitiv; prin urmare, are aceeași construcție ca următorul: *λé'–k*^{w}*epó'ni* «foc-se sparge», adică «se sparge în urma focului (*λeʼλ*)». La fel *λa-šočí'-i'k*^{w}*ilowa* «ceva (*λa-*) floare-pictează», adică « pictează ceva cu flori = împodobește ceva cu un motiv floral». În acest ultim exemplu, verbul este clar tranzitiv prin flexiune, însă tranzitivitatea se aplică pronumelui obiect nedefinit *λa-* «ceva», nu lui *šočiλ* «floare», cu funcție de instrumental.

Toate aceste exemple din aztecă reproduc fidel același model pe care l-am întâlnit în paiută. Unitatea tipologică a acestei clase de verbe se verifică în cazul a două limbi diferite ale aceleiași familii[1].

Ne putem întoarce acum la verbele compuse din franceză, pentru a vedea dacă răspund acelorași criterii descriptive, în aceleași distincții categoriale.

Faptul că acest tip de compuși este viu și productiv în paiută și numai rezidual în franceză nu influențează cu nimic principiul acestei comparații și nu îi alterează legitimitatea. Este vorba, în principal, de aceeași structură formală și funcțională: un substantiv se combină cu un verb pe care-l precede în calitate de determinant instrumental. Exemplele citate din franceză și paiută dovedesc o asemănare uluitoare.

În plus, morfologia compunerii prezintă o analogie interesantă. În ambele limbi, substantivul, primul membru al compusului, poate avea formă redusă sau simplificată față de lexemul liber:

Francezul *main*, compus *man-*;

Sel, compus *sau-*;

Morve, compus *mor-*;

ca paiutul *mɔ'ɔ-* «mână», compus *ma(n)-*;

Quna- «foc», compus *qu-*.

Nu se întâmplă însă întotdeauna așa: francezul *boule, ver, fer* păstrează aceeași formă liberă și în compuși, ca paiutul *ta-* «picior», *pa-* «apă».

Mai mult, anumiți compuși tradiționali pot păstra o formă sau un sens fosil al substantivului: francezul *boule-, bille-, chan-*; paiutul *tcɔ-* «cap» numai în compunere, față de *tɔtsi-* «cap», formă liberă.

---

[1] O analiză mai detaliată a problemei ar trebui să ia în calcul și alte familii de limbi americane, irocheza de pildă, sau takelma (despre care cf. Sapir, *Handbook of the American Indian Languages*, II, p. 66 și 68 sq.)

Este util să reținem asemenea corelații. Ele ne ajută să înțelegem faptul că tipologia este independentă de tipologia lingvistică. Convergențele tipologice pot apărea în afara oricărei filiații genetice. Este necesar totuși un minim de analogie în structura formală a limbilor comparate. În cazul de față, putem observa că paiuta deosebește net substantivul de verb, că utilizează pe scară largă compunerea temelor nominale și verbale[1], că posedă prefixe și sufixe. Toate aceste trăsături se regăsesc în franceză, însă cu diferența că domeniul de compunere este redus. Franceza nu a ajuns să dezvolte cu adevărat compunerea mixtă (temă verbală + temă nominală) decât în tipul *porte-monnaie*, care este nominal. Acest fapt nu a împiedicat crearea, în franceză, a unui tip de *verb compus* în care primul element este un nominal instrumental, realizând, ce-i drept într-o mai mică măsură, o formulă de compoziție care prezintă analogii cu o limbă atât de diferită ca paiuta. Limbi ca engleza sau germana, mult mai înclinate spre compunere decât franceza, nu au ajuns atât de departe. Deși s-a epuizat destul de curând, această creație romană pe care o studiem în franceză rămâne mărturia unei inovații tipologice cu consecințe importante de ordin general.

[1] Sapir, *op. cit.*, § 47, p. 213.

CAPITOLUL VIII

Mecanisme de transpunere[1]

Rolul considerabil al transpunerii ar putea fi ilustrat în toate capitolele unei descrieri funcționale. Nu este studiat însă în anumite părți ale morfologiei nominale unde este nu mai puțin esențial, și anume în derivare.

Vom încerca în cele ce urmează să lămurim funcționarea și importanța transpunerii, analizând derivatele în *-eur*, care în franceza modernă se cheamă nume de agent. Avem avantajul de a studia o categorie intermediară între nume și verb, unde mecanismul de transpunere antrenează două clase de forme distincte. Vom arăta că sintaxa și sensul derivatelor în *-eur* sunt strâns legate de transpunerea care le determină.

*

Adjectivul în *-eur* constituie o clasă distinctă. Statutul său îl separă de numele de agent. Deși anumite forme ca *travailleur, joueur* sunt comune celor două categorii, ele nu au totuși același sens și nici aceeași construcție. Ca toate adjectivele, ele pot avea grade de comparație, pot fi calificate sau cuantificate de un adverb. Este ceea ce le deosebește de substantivele în *eur-*. Deși putem spune la fel de bine *il est travailleur* sau *il est paveur*, vom spune:

il est très travailleur
il est plus travailleur (que son frère)

însă niciodată:

**il est très paveur*
**il est plus paveur* (que son frère).

---

[1] *Cahiers Ferdinand de Saussure*, Geneva, Droz, 25 (1969) (= *Mélanges H. Frei*), p. 47-59.

Ca sens, aceste adjective indică o înclinație morală, o trăsătură de caracter dominantă și permanentă: *travailleur* «înclinat spre muncă», *joueur* «înclinat spre joc», *rieur, moqueur, querrelleur, farceur, menteur, jouisseur, rageur*. Pot primi determinări adverbiale destul de variate: «il est *foncièrement* joueur»; «il est joueur *dans l'âme*». Unele dintre ele pot deveni substantive, atunci când trăsăturile pe care le denotă se ridică la rangul de tip. *Le Menteur, le Joueur* sunt titluri ale unor comedii de moravuri. Dimpotrivă, nici un adjectiv în *-eur* nu indică vreodată o ocupație, o meserie sau o capacitate fizică, spre deosebire de substantivele în *-eur* și în special de numele de agent propriu-zise.

Se poate întâmpla ca unele nume să ezite între adjectiv și nume de agent. Este mai ales cazul lui *travailleur*. Ca adjectiv, *travailleur* «care iubește munca» este atestat încă din franceza veche. Pe de altă parte, sensul de clasă profesională (*Les travailleurs de la mer; les travailleurs du bâtiment*) cunoaște astăzi o largă răspândire, ca urmare însă a unei evoluții destul de recente. În tot cursul epocii clasice, *travailleur* este numai adjectiv. Abia în secolul al XIX-lea, *travailleur* capătă un sens social, o dată cu trezirea conștiinței maselor, sugerată de opoziția *capitaliste / travailleur*, corespunzătoare cu cea dintre *capital* și *travail*[1]. O condiție specială îl separă însă de numele de meserii, și anume caracterul colectiv și vag al termenului, care interzice practic utilizarea sa la singular («un travailleur» este de fapt un singulativ care vrea să spună «un membru al clasei muncitorilor»). Aceasta ține de natura socială, profesională, de această desemnare «les travailleurs». Munca nu este o meserie. De aceea *travailleur* nu admite construcția predicativă: «il est travailleur» se spune doar despre cel care «iubește munca». Adjectivul și substantivul de agent pot fi delimitate în acest fel.

Astăzi, *travailleur,* ca substantiv, face parte din două clase de utilizare:

1. *Travailleur* «care muncește», apare exclusiv însoțit de determinant: *travailleur de nuit, à domicile, à plein temps*; numai această determinare îi dă statutul de substantiv;

2. *Travailleur*, termen de clasă, care nu se întâlnește practic decât la plural, derivă de fapt nu de la *travailler*, ci de la *travail*. S-a format în cadrul doctrinelor socialiste care, la mijlocul secolului al XIX-lea, îl

[1] În lucrarea lui Jean Dubois, *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*, Paris, 1962, p. 37-46, putem găsi o descriere bine documentată a utilizărilor lui *travailleur* în cursul acestei perioade în care s-a format și s-a fixat cu valoarea sa socială. Numeroasele exemple citate îl dau aproape întotdeauna la plural.

opuneau pe *travail* lui *capital* și pe *travailleurs* lui *capitalistes*. Pentru că entitatea *travail* a căpătat un sens social, devenind emblema unei clase întregi, *travailleur* a fost de fapt recreat pentru a-i denumi pe membrii acestei clase. S-ar fi putut construi **travailliste*, după modelul *capitaliste*, anticipând inovația survenită ulterior pentru a-l traduce pe englezescul *labouriste*, însă, pentru ideologie și propagandă, *travailleur* avea avantajul de a fi legat de opozițiile *travailleur / oisif* și *travailleur / bourgeois*.

*

Din clasa foarte bogată și în continuă extindere reprezentată de «numele de agent» în *-eur*[1], nu vom trata decât în trecere contingentul important de nume care respectă întru totul această definiție, desemnându-i pe cei care îndeplinesc o activitate profesională: *tourneur, balayeur, imprimeur*. Majoritatea se leagă de verbe, însă constatăm de multe ori că derivă de la un nume cu valoarea de «care face...»: *chroniqueur* de la *chronique* («qui *fait* des chroniques»); *parfumeur* de la *parfum*: cel care face și vinde parfumuri, nu parfumează; de altfel, *parfumeur* nu admite un subiect personal. La fel *mineur* derivă de la *mine*, mai degrabă decât de la *miner*. De unde și creații de tipul *phraseur* «qui fait des phrases», *gaffeur* «qui fait des gaffes» (mai degrabă decât «qui gaffe»).

Valoarea de activitate profesională care marchează profund această clasă de nume îi facilitează expansiunea, care urmează îndeaproape creația de meserii sau de tehnici. Chiar și de la verbul *penser*, cel mai puțin susceptibil de specializare, a fost derivat *penseur*, ca și cum gândirea ar fi o meserie.

Este, însă, această funcție de sens și singura posibilă? Vom introduce, în masa de nume în *-eur* clasificată invariabil ca nume de agent, o distincție profundă care repartizează aceste nume în două categorii, în funcție de mecanismul de transpunere din care provin și în virtutea unor criterii sintactice și semantice[2].

---

[1] Ne interesează aici numai mecanismul de transpuneri sintactice de la verb la nume. Nu ne vom ocupa nici de distincția dintre nume de agent și nume de instrument în *-eur* și nici de extinderea acestei clase lexicale în franceza modernă. Acest aspect al problemei este tratat în detaliu de Jean Dubois, *Étude sur la dérivation suffixale en français moderne*, Paris, 1962, p. 40 sq.

[2] Această distincție, pe care am stabilit-o în sincronia francezei moderne și în funcție de criterii explicite, este independentă de cea pe care am introdus-o între

Numele de agent în *-eur* transpun verbul în substantiv cu sensul de «care face...». Însă ele o fac în două moduri diferite. În sens strict, un nume de agent ca *danseur* îl desemnează pe «celui qui danse», însă cunoaște două utilizări: una profesională «danseur de ballet», cealaltă utilizată ocazional «celui qui est occupé à danser» la un moment dat: «de nombreux danseurs tournaient dans la salle». Cele două utilizări se disting atât prin sens, cât și prin sintaxă: primul se poate construi predicativ «il est danseur (à l'Opéra)», cel de-al doilea nu.

Ori, ambele sunt transpuneri nominale ale aceluiași predicat verbal «il danse». Trebuie să credem atunci că aici se află originea distincției, în sânul aceluiași predicat. Cele două sensuri ale lui *danseur* pun în lumină două linii diferite de transpunere și acestea presupun, într-adevăr, două accepții diferite ale lui «il danse». Una servește de definiție «il danse (par métier)», cealaltă este descriptivă: «il danse (sous mes yeux)». De aici, două transpuneri nominale care se deosebesc nu prin formă, ci prin construcție: *danseur 1* «qui fait métier de danseur» și *danseur 2* «qui est en train de danser». În franceză, aceste două funcții sunt reprezentate de o formă verbală unică, așa cum se întâmplă și cu transpunerea nominală. Alte limbi le deosebesc prin diferite mijloace: spaniola mexicană, de pildă, îl opune pe *Maria canta* «Maria este cântăreață» lui *canta Maria* «Maria cântă acum»[1].

Criteriul indicat se confirmă în toate cazurile în care numele în *-eur* poate primi două accepții: *voyageur* (de commerce) și *voyageur* «qui se trouve en voyage», de exemplu «les voyageurs à destination de Bordeaux; avis aux voyageurs». Primul este predicativ: «Pierre est voyageur», cel de-al doilea nu, trebuie să spunem «Pierre est en voyage».

Mai apar și alte diferențe care separă cele două categorii. *-eur* «ocazional», dacă putem spune așa, se referă la o situație incidentă, desemnează un rol asumat în anumite împrejurări, un comportament fortuit. Este rareori faptul unui individ izolat. Cel mai adesea, aceste nume în *-eur* se găsesc la plural: «les *spectateurs* ont applaudi les *joueurs*; les *dîneurs* n'étaient pas nombreux; une foule *de baigneurs, de promeneurs, de flâneurs*» etc. Orice activitate de circumstanță poate prilejui o asemenea denumire: «mettre les *rieurs* de son côté; les *conseilleurs* ne sont pas les *payeurs*». Baza acestor derivări este cel mai

---

două tipuri de nume de agent și de nume de acțiune în indo-europeană și în alte familii lingvistice (*Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1948).

[1] Cf. Kahane, *Language*, 26 (1950).

adesea un verb care indică un comportament psihic într-o împrejurare publică, în care poate fi observat; niciodată o activitate mentală sau o stare afectivă. Substantivul transpus în *-eur* indică performanța actuală, momentană, observabilă, colectivă, nu capacitatea sau practica individuală a unei meserii, a unei ocupații permanente. Această distincție de sens și de funcție sintactică realizează, prin intermediul transpoziției, o distincție latentă în predicația verbală.

*

Un tip de conversie care se pare că nu a fost studiat și nici măcar semnalat cum se cuvine ca făcând parte din această categorie este cel al substantivului în *-eur* însoțit de adjectiv: *un bon marcheur; un gros mangeur*. Am dori să arătăm că relația dintre cei doi termeni ai sintagmei nu este așa de simplă pe cât pare și că nu se reduce la o relație de calificare.

La prima vedere, l-am putea asimila pe *un bon marcheur* oricărei expresii cu construcție similară, ca de pildă *un célèbre écrivain*. Ar fi o gravă confuzie, logică și sintactică în același timp, și trebuie să dăm și motivele.

Să comparăm două propoziții:

Pierre est un bon marcheur;

Pierre est un célèbre écrivain.

Un «célèbre écrivain» conjugă două calități: este celebru și este scriitor. Deci putem spune despre el: «cet écrivain est célèbre». Însă nu putem spune despre «un bon marcheur» că este «bon» și că este «marcheur», iar enunțul «*ce marcheur est bon» este imposibil. Identitatea de structură formală ascunde o disparitate în structura profundă.

O altă diferență apare în ordinea secvențială: «bon marcheur» respectă o ordine fixă; adjectivul este întotdeauna antepus. Însă ordinea inversă «un écrivain célèbre» este admisă alături de «un célèbre écrivain»: diferența dintre cele două construcții rezultă numai din poziția adjectivului, însă nu interesează raportul de calificare dintre adjectiv și nume.

Aceste disimetrii au un motiv principal, natura substantivului calificat: «un célèbre écrivain» este «un écrivain», în timp ce «un bon marcheur» nu este «un marcheur»: termenul nu poate fi utilizat singur. Așadar, adjectivul nu are același statut în ambele cazuri: este

diferit în «un bon marcheur» și în «un célèbre écrivain». Totul pornește, de fapt, de la substantivul «marcheur», inseparabil aici de epitetul său «bon». Se definește ca fiind conversia nominală a unui predicat «qui marche...» aici inseparabilă de un calificativ, «bien». Îl vom explica așadar pe *un bon marcheur* ca fiind transpoziția lui «qui marche bien». Grupul nominal își găsește în această relație un temei logic și o definiție sintactică. Adjectivul *bon* este în cazul de față un adverb transpus, nu un adjectiv cu funcție primară, iar «marcheur» este aici un predicat verbal transpus, nu un substantiv cu funcție primară. Diferența dintre «un bon marcheur» și «un célèbre écrivain» devine abia acum manifestă: «un célèbre écrivain» nu reprezintă transpunerea unui predicat verbal, pentru că *écrivain* nu poate fi redus la «qui écrit». Dispunem deci de un criteriu de distincție între cele două enunțuri, aparent atât de asemănătoare.

Rezultă că definiția lui *marcheur* ca nume de agent de la *marcher* nu este suficientă pentru caracterizarea acestei funcții, deși este exactă din punct de vedere formal. Trebuie să explicăm crearea lui *marcheur* pornind de la o expresie predicativă în care forma nominală este însoțită de o calificare numită adverb: de exemplu «il marche bien». Dispunem atunci de condiția de transpunere a lui «il marche...» în «il est... marcheur», ceea ce antrenează necesitatea de a transpune și calificarea adverbială *bien* într-o formă nominală, de unde *bon*. Însă acest adjectiv nu califică un substantiv, în ciuda aparenței, ci îndeplinirea unui act deghizat în nume: «Pierre est un *bon marcheur*» înseamnă «Pierre a la propriété de bien marcher». Nucleul generator al sintagmei nominale (*un bon marcheur*) și, deci, al categoriei numelor în *-eur* care-și are originea în această sintagmă se găsește într-un predicat verbal însoțit de un calificativ «il marche bien».

Mecanismul acestei transpuneri depinde de raportul specific dintre adjectiv și adverb. Nu ajunge să stabilim între ele o simetrie funcțională și să spunem că adverbul este pentru verb ceea ce este adjectivul pentru substantiv. Trebuie să observăm că, în realitate, adjectivul și adverbul aparțin unor nivele logice distincte, unite printr-o corelație specifică. Acest fapt trebuie evidențiat în mod explicit.

Fie cele două propoziții: *Pierre est un bon garçon* (1)
Pierre est un bon marcheur (2).

Propoziția (1) poate fi redată prin conjuncția a două propoziții: *Pierre est garçon* + *Pierre est bon*. Însă nu-l putem descompune pe (2) în **Pierre est un marcheur* + *Pierre est bon*, pentru că nu ne permite nici sensul și nici sintaxa.

Din aceste motive, *Pierre est un bon marcheur* atribuie un predicat «bien marcher» ca fiind o proprietate a lui Pierre, însă transpune calitatea mersului lui Pierre în calitatea de Pierre-marchant.

În acest fel, *bon* îndeplinește două funcții sintactice distincte. În (1) *bon garçon*, el denotă proprietatea unui substantiv; în (2) *bon marcheur*, el denotă proprietatea proprietății *marcheur*. L-am putea defini în (1) ca adjectiv cu funcție primară, iar în (2) ca adjectiv cu funcție secundară.

Transformarea lui *Pierre marche bien* în *Pierre est un bon marcheur* nu afectează doar natura formelor, funcția lor sintagmatică; ea antrenează o delimitare de sens. Propoziția *Pierre marche bien* poate fi înțeleasă diferit, după cum Pierre este un copil mic care face primii pași, spre satisfacția părinților, sau a depășit dificultățile pe care le avea la mers, sau participă la o defilare etc. Însă transpunerea *Pierre est un bon marcheur* blochează orice utilizare circumstanțială: este predicată ca o proprietate a lui Pierre, în afara oricărui context situațional, capacitatea de a merge timp îndelungat fără să obosească. Trebuie să notăm că *(bon) marcheur, (gros) mangeur* și toate substantivele din aceeași serie pleacă de la o formă verbală cu utilizare absolută și neactualizată, prezentând noțiunea în stare virtuală. De aici și valoarea de capacitate atașată transpușilor *marcheur, mangeur* care predică această proprietate în afara cadrului temporal, spre deosebire de categoria *promeneur, baigneur,* determinată temporal.

Concluzia este că transpunerea efectuată cu ajutorul substantivului în *-eur* în *un bon marcheur* creează o clasă de nume care pun în evidență capacitatea constatată, nu practica obișnuită sau profesională a unei activități.

În cazul acestui mecanism de transpunere a adverbului în adjectiv, un rol determinant este jucat de o condiție morfologică ce ține de structura francezei. În franceză nu se realizează prea des transpunerea unui adverb în adjectiv; în mod normal, conversia se face în sens invers: adjectivul este cel care furnizează radicalul adverbial, fie prin transpunere directă («parler *bas*, marcher *droit*, boire *sec*»), fie împrumutându-i forma de feminin, pe care adăugarea lui *-ment* o convertește în adverb: *lentement, sèchement, cruellement*. Cazul nostru este invers. Atunci când transpunem un verb în nume de agent, este necesar ca și calificativul verbal (adverbul) să poată fi transpus în calificativ nominal (adjectiv), ceea ce creează o problemă dificilă într-o limbă în care adverbul nu produce niciodată derivate. De aceea au

fost alese adjective deja existente, cărora le-au fost atribuite funcții noi. Alegerea acestor adjective a fost îndrumată de rațiuni de sens, pe care ar fi interesant să le deosebim. Am putea vedea atunci că unul și același adverb poate fi transpus în mai multe adjective.

I. Să luăm, mai întâi, cuantificatorul verbal *beaucoup*. I-am putea găsi echivalente adjectivale, ca *nombreux* sau *maint*. Nici unul nu a fost practic utilizat. Limba l-a ales pe *gros*, ca de pildă în «un *gros* mangeur» pentru a-l transpune pe «il mange *beaucoup*». Tocmai pentru că alegerea lui «gros» nu se justifică imediat («un *gros* mangeur» nu este neapărat «gros»), el trebuie să fie pus în legătură cu una dintre valorile semantice ale lui *beaucoup*, destul de numeroase, și anume cu cea realizată în «il mange *beaucoup*». O vom defini ca «grande quantité (de volum sau de greutate) de matière consommable», de bani sau de hrană. Într-adevăr, îl întâlnim pe *gros* drept calificativ în mai multe expresii legate de bani, ca echivalent al lui *beaucoup*: «perdre une *grosse* somme» înseamnă «perdre *beaucoup* d'argent». La fel: «posseder une *grosse* fortune, avoir de *gros* moyens, de *gros* besoins, faire de *gros* bénéfices, de *grosses* pertes, de *grosses* dépenses, prendre de *gros* risques». În «jouer *gros* jeu», echivalența *gros* = «beaucoup (d'argent)» este implicită, permițând transpunerea lui *gros* în adverb: «gagner *gros*, parier *gros*, il y a *gros* à parier». Adverbul *gros* deja fixat trimite la condiția de adjectiv pentru a efectua transpunerea nominală a acestor locuțiuni: «il parie *gros*», «il joue *gros*» devine «un *gros* parieur, un *gros* joueur». Între adverbul *beaucoup* (în «*beaucoup* d'argent») și adjectivul *gros* se stabilește astfel o relație de transpunere. Ea se realizează și atunci când *beaucoup* cuantifică un verb de consumare de tipul *manger*: «manger *beaucoup*» înseamnă a mânca «une masse de nourriture»; în consecință «il mange *beaucoup*» se transpune în «un *gros* mangeur». Acest raport este valabil și la figurat: de la «consommer *beaucoup* d'électricité» derivă «un *gros* consommateur d'électricité». Prin analogie, în cazul lui *travailler*, pentru că *beaucoup* subliniază mai ales cantitatea de muncă furnizată, «il travaille *beaucoup*» va fi transpus în «un *gros* travailleur». *Beaucoup* este transpus prin *gros* în calitate de cuantificator al achiziției, al cheltuielii, al consumului, în termeni de volum și de greutate.

Cu această funcție, *gros* îl are ca antonim pe *petit*, transpunere a lui *peu*: «un *petit* mangeur» < «il mange *peu*».

Atunci când *beaucoup* însoțește verbe de mișcare care indică frecvența exercițiului, adjectivul de transpunere este cel mai adesea *grand*:

«il voyage *beaucoup*»/«un *grand* voyageur»

«il chasse *beaucoup*»/«un *grand* chasseur»[1]

«il court *beaucoup* (les femmes)»/«un *grand* coureur»

prin extensie, și pentru îndeplinirea altor activități:

«il lit *beaucoup*»/«un *grand* liseur»

«il ment, hâble *beaucoup*»/«un *grand* menteur, hâbleur»

«il discourt *beaucoup*»/«un *grand* discoureur».

Relația opusă nu generează transpuneri: «voyage *peu*» nu este o caracteristică pentru care avem nevoie de predicație nominală.

Adverbul *beaucoup* poate avea însă și o altă valoare, mai abstractă, redată de aceeași construcție: cea de înalt grad de cunoaștere, de gust, cu verbe de tipul *aimer, (s'y) connaître*. Pentru a-l transpune, se utilizează tot *grand*, iar adjectivul poate însoți derivatele *amateur, connaisseur*:

«il aime *beaucoup* la musique» > «il est *grand* amateur de musique»

«je ne m'y connais pas *beaucoup*» > «je ne suis pas *grand* connaisseur».

Această valoare presupune evaluare și apreciere. La nevoie, poate fi pusă în legătură cu un termen contrar, de tipul *piètre*: «un *piètre* connaisseur» < «il s'y connaît *peu, mal*».

II. Celălalt adverb frecvent utilizat este calificativul *bien*. Transpusul său este adjectivul *bon*:

«il conduit *bien*/un *bon* conducteur».

Simetric, calificativul *mal* cunoaște ca transpus adjectivul *mauvais*:

«il conduit *mal*/un *mauvais* conducteur».

Alături de *mauvais*, și ca o variantă, îl citățm pe *piètre, pauvre*:

«il cause *mal*/un *pauvre* causeur».

Cele două calificative, *bien* și *bon*, se raportează la activități fizice: «un *bon* marcheur, un *bon* grimpeur, un *bon* nageur», uneori și la alte performanțe: *bon entendeur* în «à bon entendeur, salut» = «qui entend (comprend) bien».

---

[1] Expresia devenită stereotipă «grand chasseur devant l'Éternel» provine din Vechiul Testament, unde îl caracterizează pe Nemrod. Atenție totuși: «*grand* (chasseur)» este doar traducerea ebraicului *gibbor* «viguros, puternic». Grecul din Septuaginta l-a redat prin *gigas (kunēgós)* «uriaș, puternic», Vulgata prin *robustus (venator)*, Biblia de la Ierusalim prin «vaillant (chasseur)». Bossuet scria însă: «Nemrod, le premier guerrier et le premier conquérant, est appelé dans l'Écriture un fort chasseur». De la *fort* la *grand*, statutul adjectivului se schimbă. Deși întâlnim uneori expresia «un *fort* mangeur», adjectivul *fort* este ambiguu, cel puțin în privința relației sale sintactice cu «chasseur».

Invers, anumite calificări nu se prezintă decât negativ: adjectivul său tipic și, ca să spunem așa, unic este *mauvais*. Mai ales în unele locuțiuni tradiționale: «un *mauvais* payeur; un *mauvais* coucheur»[1]; însă și în alte asocieri: «un *mauvais* conducteur» < «qui conduit *mal*». Utilizările sunt totuși limitate; nu avem prea des ocazia sau intenția de a categorisi defavorabil o activitate și de altfel *mauvais* poate fi uneori ambiguu: «*mauvais* joueur» se poate opune lui «*bon* joueur», dar și lui «*beau* joueur» (comentat în continuare).

Mecanismul opoziției devine acum evident. Calificarea adverbială *bien* transpusă în adjectivul *bon* este complementară cuantificării adverbiale *beaucoup*, transpusă în adjectivul *grand* sau *gros*. Acest sistem asigură funcționarea și distribuția adjectivelor *bon* (op. *mauvais*) și *grand, gros* (op. *petit*) în relația lor cu un substantiv în *-eur*, după cum sensul acestuia este comparabil cu o determinare de calitate sau de cantitate.

Anumite substantive de acest fel admit unul sau două alte adjective, cu nuanțe speciale și situate în afara sistemului. De pildă *beau,* în «*beau* parleur», transpune un adverb teoretic *bellement*, diferit de *bellement* istoric care semnifică «doucement» (cf. *tout beau!*), mai apropiat de adverbul *beau* în locuțiunea *porter beau.* În utilizarea curentă, «*beau* parleur» echivalează cu «qui parle avec élégance, d'une manière séduisante (adesea cu intenția de a seduce)»: nu poate fi transpus perfect în «qui parle *bien*». Aceeași disimetrie se extinde și la «*beau* diseur» pentru «qui dit (les vers) avec élégance» (și «*fin* diseur) și la «*beau* joueur» pentru «qui joue (și care știe să piardă) avec élégance», ceea ce diferă complet de «*bon* joueur» = «qui joue *bien*». Și totuși, cele două calificative «*bon* joueur» și «*beau* joueur» îl au ca termen opus pe același «*mauvais* joueur» care, după caz, va însemna «qui joue mal» sau «qui perd de mauvais grâce». Așadar *joueur* admite trei adjective:

«*bon* joueur» < «qui joue *bien*»
«*gros* joueur» < «qui joue *gros*»
«*beau* joueur» < «qui joue *beau*»[2].

Vom adăuga acestei scurte liste de adjective transpuse din adverbe *haut* în *haut-parleur*. Acest specimen unic prezintă aceeași structură ca *grand buveur* și, teoretic, *haut-parleur* trimite la «qui parle haut». Două

[1] Utilizarea figurată, singura păstrată astăzi, a acestei expresii devenite familiare, *mauvais coucheur* «homme difficile à vivre» a dus la dispariția sensului propriu: cel care, împărțind un pat cu altcineva, îi deranjează somnul. «Son coucheur cette nuit se retourna cent fois» (La Fontaine).

[2] Transpunere teoretică unde «beau» trebuie luat cu sensul indicat mai sus.

motive îl deosebesc însă: 1. Este un termen tehnic complet fixat și lexicalizat, ceea ce sugerează și ortografia, un nume de instrument creat ad hoc, nu o caracteristică individuală; 2. Și mai ales, *haut-parleur* nu a fost creat în franceză și nici nu putea să fie, în lipsa unui model. Linia inovațiilor lexicale în acest domeniu tehnic din franceză se îndreaptă mai degrabă spre termeni ca *amplificateur* (de sunet) decât spre un substantiv descriptiv, imagistic, personificând instrumentul, ca *haut-parleur*. De fapt, știm că *haut-parleur* este traducerea, adoptată în 1923, a englezescului *loud-speaker*. Calcul era de altfel cu atât mai simplu cu cât *loud-speaker* s-a format prin același procedeu de conversie: *loud-speaker* < «speaks loudly». Legătura strânsă dintre cei doi membri (**loud-and-clear-speaker* nu ar fi posibil), pe de o parte, și difuziunea rapidă a tehnicilor vocale, pe de alta, au facilitat împrumutul.

Aceleași observații sunt valabile și pentru expresia unică, mult mai veche de altfel, *libre-penseur*, unde *libre-* funcționează ca exponent adverbial, «qui pense *librement*». Cunoaștem însă istoria noțiunii; *libre-penseur* a fost creat în secolul al XVII-lea pentru a-l calchia pe englezescul *free thinker* (cum s-a întâmplat mai târziu și cu *libre-échangiste*, calc al lui *free-trader*, pe baza lui *free-trade* > *libre-échange*).

Merită semnalate, în acest sens, analogiile dintre franceză și engleză în ceea ce privește mecanismul acestei transpuneri. Spre deosebire de germană, unde adjectivul și adverbul care au aceeași formă trec fără modificări de la «er isst *viel*» la «ein *Vielesser*», engleza, ca și franceza, convertește adverbul în adjectiv atunci când verbul este transpus în nume de agent în *-er*. Această transformare este paralelă cu cea descrisă pentru franceză și este pusă în evidență de adjectivele cu același sens. Se recurge la ea pentru caracterizarea unui comportament obișnuit pentru o funcție fizică. Adjectivele cele mai comune servesc calificării, «*good* (op. *bad*)»: «a *good* (*bad*) driver»; pentru cuantificare dispunem de *great* («a *great* eater»), dar și de *heavy*: «a *heavy* drinker (smoker, sleeper)» < «he drinks (smokes, sleeps) *heavily*»; și de *hearty*: «a *hearty* eater» < «eats *heartily*». Cu ajutorul unor lexeme explicite, putem deosebi în engleză diferitele valori de calitate și de cantitate implicate în franceză de «*bien* manger» și pe care «un *bon* mangeur» nu le poate reda exact.

Aceste observații au pus în evidență diversitatea valorilor revelate, în urma examinării, în clasa numelor de agent în *-eur*, de obicei tratată unitar. Numai plasând fiecare dintre aceste valori într-un cadru sintactic adecvat și pornind de la construcția verbală pe care o transpun, putem descoperi mecanismele care produc și diferențiază aceste categorii nominale.

CAPITOLUL IX

Transformările categoriilor lingvistice[1]

Evoluția unei limbi ca sistem de semne este redată de transformările suferite de categoriile sale constitutive. Prin categorii înțelegem clasele de forme caracterizate distinctiv și susceptibile de funcții gramaticale.

Nu toate categoriile se transformă în același fel și în același timp. Însă datorită faptului că toate sunt legate între ele, într-un fel sau altul, este inevitabil ca până și cele care par a fi permanente să fie atinse de transformările care se aplică celor mai puțin durabile, fie în ceea ce privește forma, fie în ceea ce privește funcțiile, fie din ambele puncte de vedere.

Considerăm util să precizăm noțiunea de transformare ca proces diacronic studiat în categoriile lingvistice, distingând două specii de transformări, diferite prin natură, caracterizate de cauze și efecte distincte în dezvoltarea limbilor.

I. Transformările *inovatoare*. Sunt transformările produse prin dispariția sau prin apariția de clase formale, modificând astfel efectivul categoriilor vii.

Dispariția de categorii poate fi:

– dispariția parțială sau totală a distincțiilor de gen: eliminarea neutrului prin reducerea opozițiilor la cea dintre masculin/feminin; sau eliminarea femininului, care duce la opoziția: gen animat/neutru;

– reducerea distincțiilor de număr prin eliminarea dualului;

– reducerea în proporții variabile a sistemelor de clase nominale și – corelativ sau nu – a sistemelor de deictice etc.

Crearea de categorii poate fi ilustrată de:

– crearea articolului hotărât;

---

[1] Publicat numai în traducere engleză în *Directions for Historical Linguistics* (Symposium in Historical Linguistics, April 29-30 1966, The University of Texas, Linguistics Department), Austin-London; University of Texas Press, 1968, p. 85-94.

– crearea de noi clase de adverbe formate cu ajutorul unor compuși (*-ly, -ment*) etc.

Aceste apariții și dispariții modifică efectivul de categorii formale ale limbii; ele generează, în plus, o reorganizare și o redistribuire a formelor în opoziții cu structură modificată: redistribuirea celor trei clase de număr gramatical în cele două clase rămase; redistribuirea pluralului neutru latin în femininul romanic; reorganizarea demonstrativelor plecând de la specializarea articolului etc.

II. Transformările *conservatoare,* reprezentate de înlocuirea unei categorii morfematice cu o categorie perifrastică cu aceeași funcție, ca de pildă:

– înlocuirea comparativului morfologic cu sintagma adverb + adjectiv;

– înlocuirea desinenței cazuale cu sintagma prepoziție + substantiv.

Iată câteva transformări pe care dorim să le studiem, pentru a putea aprecia importanța fundamentală a noțiunii de perifrază pentru procesul de transformare.

Transformările pe care le avem în vedere în mod special sunt cele care produc concomitent o nouă clasă de semne pe care le putem numi semne de auxiliere și care se realizează corelativ prin aceste forme ajutătoare.

Ne referim în mod special la acest proces de auxiliere în dezvoltarea perifrastică a două categorii verbale, perfectul și viitorul, în domeniul romanic. Avem de-a face cu exemple privilegiate, atât datorită abundenței de date, cât și numărului de observații teoretice la care se pretează.

Caracteristica formală a acestei transformări este așadar cea operată prin crearea unei sintagme, care reprezintă condiția sa fundamentală, oricare ar fi soarta viitoare a acestei sintagme (menținută distinctă la perfect, sudată într-o unitate la viitor).

Sintagma de auxiliere poate fi descrisă ca fiind asocierea dintre un auxiliant flectat și un auxiliat ne-flectat. Acestor două elemente li se adaugă un al treilea, care constă din combinarea celor două, condiție care generează o formă nouă, distinctă de fiecare dintre cele două componente, și o funcție nouă. Am făcut în altă parte o analiză descriptivă a structurii caracteristice sintagmelor auxiliare în franceză[1].

Aici vom studia modul în care se definesc aceste perifraze, respectiv pentru perfect și viitor în forma lor latină, în relația lor formală și funcțională.

---

[1] Cf. mai jos, p. 151-165.

I

Perifraza tipică a perfectului în latină este formată din *habēre* + participiu trecut. Avem o structură aparent limpede, imediat inteligibilă și constantă, fie că e vorba de latină sau de stadiul său actual, deoarece o putem întâlni ca atare în limbile romanice și în numeroase alte limbi. În realitate, formarea acestei sintagme respectă condiții precise și presupune unele distincții teoretice esențiale. Nici unele și nici celelalte nu par a fi complet recunoscute în momentul de față.

Sunt două condiții pentru ca formele, cea a lui *habēre* și cea a participiului perfect, să se poată combina într-o sintagmă. Fiecare condiție constă într-o alegere dintre două posibilități.

Verbul *habeō* în construcție predicativă poate avea două sensuri: «a ține» și «a avea». Această condiție prealabilă este deosebit de importantă: ea guvernează intersecția alegerii. Diferența dintre «a ține» și «a avea» nu a fost suficient studiată în numeroasele lucrări didactice care tratează despre acest perfect. De cele mai multe ori, nici măcar nu este amintit. De aici confuzia care domnește în cazul acestei construcții.

Această primă distincție este esențială; după cum *habeō* este luat ca «a ține» sau ca «a avea», el face accesibilă sau nu înțelegerea perifrazei.

Această primă distincție referitoare la sensul auxiliarului *habeō* este legată de o a doua distincție, referitoare la funcția formei auxiliate: aceasta poate fi luată ca adjectiv (este cazul lui *promptus, lectus, ratus, tacitus, clausus, subitus* etc.) sau ca participiu verbal în sens strict.

Fiecare dintre aceste două funcții este legată respectiv de unul dintre cele două sensuri ale lui *habeō* și guvernează o sintagmă distinctă. Una dintre aceste sintagme nu realizează niciodată o perifrază de perfect: este sintagma lui *habēre* «a ține» cu participiul cu valoare de adjectiv.

Cealaltă sintagmă realizează întotdeauna o perifrază de perfect: este sintagma lui *habēre* «a avea» cu participiul cu valoare verbală.

O a treia condiție este necesară pentru ca relația de perfect să fie sugerată de forma sintagmei; ea ține de natura semantică a verbului. În principiu, trebuie ca verbul să denote un proces «senzorial-intelectual» interior subiectului, și nu un proces «operativ» aplicat unui obiect exterior subiectului. Din această categorie fac parte verbele «comprendre, découvrir, remarquer, voir», primele care realizează perifraza *habēre* + participiu.

Acestea sunt condițiile pe care trebuie să le respecte perfectul perifrastic. Le putem percepe împreună și le putem recunoaște, distinct, într-o formă de tipul: *hoc compertum habet* («a înțeles aceasta») unde *habēre* înseamnă «a avea, a poseda», unde *compertum* este participiul care desemnează starea în care a fost adus obiectul și unde verbul *comperīre* «a afla, a descoperi» indică un proces mental.

Conjugarea acestor trei factori face necesară coincidența autorului lui *comperīre* cu subiectul gramatical al lui *habēre*. De aici și consecința că în și prin această sintagmă autorul procesului este desemnat ca posesor al rezultatului dobândit pentru sine. Este o trăsătură distinctivă a unei relații noi, stabilite între agent și proces, diferită de cea enunțată de forma temporală simplă.

O a doua consecință este situația temporală, tot nouă, pe care această sintagmă o atribuie procesului. Prin faptul că este considerat ca împlinit, însă totodată atașat de prezent, procesul este raportat la un stadiu anterior momentului actual al enunțării. În *hoc compertum habet* («a aflat aceasta»), prezentul lui *habet* indică raportul durabil cu momentul actual, iar participiul trecut *compertum* – stadiul obiectului ca fiind deja depășit și, deci, logic, anterior momentului discursului. Iată dubla caracteristică distinctivă a perfectului: procesul este dat ca prezent, însă în stadiul de noțiune împlinită. Nici o altă formă verbală nu-l poate concura cu această valoare.

Acest model sintagmatic a fost generalizat și extins la alte verbe, pentru a se ajunge la *episcopum invitatum habes* (Grigorie din Tours). Din acel moment, sintagma devine o formă unică cu doi membri, perfectul; cei doi membri îndeplinesc funcții intra-sintagmatice distincte și complementare: *habēre* devine auxiliantul însărcinat cu relații sintactice cu enunțul; participiul, auxiliatul însărcinat cu desemnarea semantică a verbului. Forma de perfect rezultă din joncțiunea celor doi membri.

Se produce o transformare a vechiului perfect în paradigma verbului latin, care culminează cu scindarea în două forme diferite. Valoarea inerentă perfectului sintetic revine perfectului perifrastic, care-l determină pe celălalt să-și asume funcția de aorist.

În plus, însuși faptul că auxiliantul *habeō* păstrează statutul flexional de verb liber, permite constituirea unei conjugări perifrastice complete care reînnoiește paradigma perfectului.

În consecință, forma perifrastică este moștenită din vechiul perfect nu numai în virtutea unei succesiuni istorice, ci pentru că explicitează valoarea inerentă. Putem numai să indicăm aici această relație, care ar

necesita îndelungi comentarii. Rezultatul transformării structurale este conservarea funcțională.

Nimic din toate acestea nu ne-ar putea spune dacă ne limităm să repetăm, așa cum fac atâtea manuale, că «il a une lettre écrite; il a ses vêtements déchirés» sunt foarte apropiate, dacă nu chiar sinonime cu «il a écrit une lettre; il a déchiré ses vêtements», ceea ce este greșit din triplul punct de vedere al descrierii, al istoriei și al teoriei generale și care seamănă confuzie în înțelegerea problemei, împiedicând chiar formularea acesteia.

II

Transformarea viitorului latin în viitor romanic s-a operat, după cum știm, prin intermediul unei perifraze *habeō* + infinitiv. Este ceea ce prezintă și manualele cu ajutorul schemei lat. *cantāre habeō* > fr. *je chanterai*.

Trebuie să spunem că acest mod de simbolizare a trecerii de la un stadiu la altul este greșit nu numai din punctul de vedere al realității istorice pe care are pretenția de a o rezuma, ci și ca model teoretic, dacă dorește să o lămurească. Niciodată *cantabō* nu a fost înlocuit de *cantāre habeō* (cu excepția epocii romanice, când viitorul devenise perifrastic) și niciodată *cantabō* nu ar fi putut fi înlocuit de *cantāre habeō*. Această dublă greșeală, istorică și teoretică, rezultă, ea însăși, dintr-o interpretare inexactă a sintagmei *habēre* + infinitiv, etapă intermediară între viitorul latin și viitorul romanic.

Vom începe prin refacerea condițiilor exacte în care a apărut această perifrază.

S-a născut la scriitorii și teologii creștini începând cu Tertulian (începutul sec. al III-lea î. C.). Cea mai mare parte a exemplelor dovedesc că:

1. perifraza a început cu *habēre* și infinitivul *pasiv*;
2. a fost folosită inițial cu *habēre* la *imperfect*;
3. se limita la propozițiile subordonate, mai ales relative.

La început a fost, deci, o construcție foarte specifică de tipul: «...in nationibus *a quibus magis suscipi habebat*». Nu concura în nici un fel viitorul, pe care aceiași scriitori îl utilizau regulat și fără limite sau rezerve. Iată o primă caracteristică importantă.

O a doua caracteristică, legată de prima, este sensul lui *habēre*. Rezultă, din această construcție, că *habēre* nu însemna «am (de)» ca în «am de muncit», sens care nu ar fi putut duce la un viitor «voi

munci» și care diferă atât de mult de acesta din urmă încât astăzi, ca odinioară, «am de muncit» nu se confundă niciodată cu «voi munci» și nici «am de spus» cu «voi spune». În sintagma latină, așa cum s-a format efectiv, *habēre* cu infinitivul indică predestinarea obiectului desemnat a fi făcut ca atare. Este o valoare semantică nouă și distinctă, complet diferită de valoarea de intenție adesea asociată noțiunii de viitor.

Această perifrază are inițial o structură sintactică specifică, după cum am putut vedea. Poate fi un substitut al viitorului? Nicidecum. Nu avem, la început, o propoziție liberă, ci una subordonată și cel mai adesea relativă. Trebuie deci să-i definim funcția ca fiind cea de adjectiv verbal sau de participiu. De fapt, cu această perifrază se enunță echivalentul unui participiu viitor de diateză pasivă, indicând nu o obligație (ca forma în *-ndus*), ci o predestinare. Nici o formă nominală din paradigma verbului latin nu putea reda această noțiune, în același timp nouă față de «timpurile» verbale clasice și necesară în cadrul conceptual în care era generată.

Odată implantată, această perifrază câștigă teren. Ea se extinde mai întâi la propoziția liberă: «*Nazaraeus vocari habebat secundum prophetiam*», apoi admite, alături de *habēre*, infinitivul unui verb deponent sau intranzitiv: «*quia nasci habebat*», «*quod in omnem terram exire habebat praedicatio apostolorum*» și, în sfârșit, infinitivul tuturor verbelor. Însă această extindere nu ia sfârșit decât foarte târziu (sec. al VI-lea–al VII-lea).

Abia atunci sintagma ajunge să concureze efectiv viitorul, pe care-l și înlocuiește. Trebuie să deosebim aici două procese distincte:

1. Sintagma *habēre* + infinitiv a coexistat multă vreme cu viitorul vechi, fără a-l concura, pentru că reda o noțiune distinctă. Au existat astfel două expresii ale viitorului: una ca intenție (forma simplă în *-bō, -am*), cealaltă ca predestinare (sintagma «ceea ce are să se întâmple» > «ceea ce se va întâmpla»). Inevitabil, cele două expresii se întâlneau în diferite contexte de utilizare, confundându-se. În urma acestui conflict, forma simplă de viitor vechi, deja slăbită de dualitatea formală (*-bō* / *-am*) și de confuziile fonetice cu perfectul (*amābit* ~ *amāvit*), a trebuit să cedeze.

2. În același timp se realizează, progresiv, o reducere formală a sintagmei prin fixarea ordinii secvențiale infinitiv + *habēre* și prin fuziunea celor doi membri: dispare *h-* între finala vocalică a infinitivelor și inițiala vocalică a lui *habēre; abere* va fi așadar forma purtătoare a flexiunii: *essere abetis* «veți fi» (sec. al VI-lea), antrenându-l

pe *venire (h)abes, videre (h)abes* și pregătindu-l astfel pe *salverai prinderai* din Jurămintele de la Strasbourg. Această transformare a sintagmei într-o formă unică a făcut posibilă înlocuirea vechiului viitor.

Avem aici exemplul unei locuțiuni născute pentru a răspunde unei anumite funcții și limitate, restrânse de un cadru sintactic redus, care-și dezvoltă propriile virtualități ajungând să realizeze, printr-un efect de sens imprevizibil, o anumită exprimare a viitorului. Limba exploatează această resursă pentru a introduce, progresiv, o nouă formă temporală care o elimină pe cea veche.

În greacă s-a petrecut o altă transformare perifrastică a vechiului viitor, care oferă un paralelism curios cu precedenta.

Forma veche de viitor este înlocuită în greaca medie de perifraze concurente care dezvăluie conflictul a două expresii distincte: una constă din *ékhō* («am») + inf., cealaltă din *thélō* («vreau») + inf. Concomitent se produce, în același domeniu, o extensie a formei modale de subjonctiv aorist cu *na* (particulă modală): *nà idô* «voi vedea». Din această concurență se desprinde o formă nouă, mai întâi perifrastică *thélo nà (grapsō)*, apoi cu reducerea lui *thé nà...* (sec. al XIII-lea), *thà nà*, și în final *thà (gràpso)*, viitorul limbii comune. Viitorul din greaca modernă este așadar prezentul sau aoristul prefixat cu particula *tha*. Membrul care exprima intenția a fost eliminat ca semnificant din vechea perifrază, pentru că membrul secund (echivalentul infinitivului în perifraza latină) era, în greacă, o finală, în mod necesar dotată cu o formă verbală personală. Auxiliantul *thélō* ca formă flexionată devenea astfel redundant și se putea reduce la o particulă.

Un al treilea exemplu de transformare ne este oferit de sogdiană, dialect oriental al iranienei.

Vechiul viitor cu morfemul *-sya-*, reprezentat de avesticul *būšyati* «va fi», este înlocuit în sogdiană de o locuțiune alcătuită din prezent urmat de particula *kām* (inițial = «dorință»): *but kām* «va fi». În stadiile mai evoluate ale sogdienei, particula se alătură formei verbale și se reduce, în cele din urmă, la *-kā*, lipsit de orice semnificație: *butqā* «va fi».

Se pare că o necesitate internă dictează eliminarea membrului auxiliant din perifraza viitorului, fie prin fuziune cu auxiliatul (soluția romanică), fie prin reducerea la stadiul de particulă (cum se întâmplă în greacă sau în sogdiană).

III

Aceste exemple ne permit să observăm, în transformarea categoriilor formale, o asemănare între verbele utilizare pentru efectuarea unor combinații sintagmatice destul de diferite și care nu au avut aceeași soartă în aceleași limbi.

Noul perfect și noul viitor s-au realizat cu ajutorul aceluiași auxiliar, *habēre*. Am fi putut ilustra transformarea vechiului pasiv într-o sintagmă caracterizată de auxiliarul *esse* (sau «a fi» etc.). Este singura folosită în cazul transformărilor formelor temporale din latină în romanica occidentală (cf. varianta *tenere* în portugheză).

Există și alte transformări și există și alte auxiliare pentru a le efectua. Una dintre cele mai frecvente este transformarea formelor verbale modale în sintagme al căror auxiliar este un verb de tipul «a putea». Mai sunt și transformări ale unor forme aspectuale simple în sintagme prevăzute cu un auxiliar cu funcție aspectuală.

Însă indiferent de funcția îndeplinită, auxilierea este un procedeu sintactic larg răspândit în limbi dintre cele mai diverse. Sintagma rezultată prezintă întotdeauna caracteristici comune pe care avem interesul să le semnalăm, cu titlu de exemplu, în două limbi amerindiene.

Oriunde constatăm fenomenul de auxiliere, putem remarca faptul că auxiliarul este un verb special și că, dincolo de orice diferențe de structură lingvistică, aparține acelorași serii. Este un verb cu sens foarte general, adesea defectiv și neregulat, supletiv în multe limbi.

În tunica (Haas) distingem trei clase verbale: auxiliarele, activele, staticele.

Auxiliarele sunt: *ʾúhki*, «este, trăiește»; *ʾúra* «este culcat, întins»; *ʾúna* «este așezat, stabilit, ghemuit»; *ʾúsa* «vine»; *ʾúwa* «se duce»; *ʾúta* «face, produce» și, separat, *láka* «ei trăiesc» (anomal, a 3-a pl.).

Toate comportă o utilizare liberă și una auxiliară altor verbe. Ori, ele diferă de celelalte două clase verbale prin caracteristicile următoare:

1. Anumite auxiliare au flexiune neregulată: unele forme ca cele ale verbelor statice, altele ca la verbele active, altele neanalizabile;

2. Sunt supletive și singurele care utilizează acest procedeu;

3. Utilizează reduplicarea în formarea paradigmelor repetitive și, de asemenea, sunt singurele care fac acest lucru;

4. Toate apar în flexiunea perifrastică a verbelor active, deși toate (în afară de unul) cunosc și o utilizare liberă.

Și în aztecă există verbe auxiliare. Sunt verbe – Whorf a descoperit zece – care cunosc o existență independentă. Ca auxiliare, ele sunt sufixate la verb și conferă o anumită valoare aspectuală formei verbale în limba clasică.

Verbele auxiliare sunt: 1. *ka* «a fi» (=continuativ); 2. *nemi* «a merge, a călători» (= pleacă făcându-l); 3. *wi'c* «a veni» (= vine făcându-l); 4. *mani* «a se întinde, a fi întins» (= circulă făcându-l, îl face pe o anumită arie: *kiyawtimani* «plouă peste tot în jur»); 5. *ikak* «a sta în picioare» (= se ține în această poziție, pentru lucruri așezate drept); 6. *ewa* «a ridica» = non-durativ «intră în proces» sau pur și simplu incoativ: *kon-anatewa* «starts forward to get it (*-ana-*); 7. *momana* și 8. *mote'ka* ambele «settle down», primul cu o idee de «a se răspândi», de utilizare idiomatică; 9. *kisa* «go forth» și 10. *weci* «a cădea», non-durative și incoative de acțiune îndeplinită cu hotărâre: *-k^{w}itiweci* «dashes upon and takes (*-k^{w}i-*)».

Auxiliarul este sufixat prezentului *-ti-*, de pildă cu auxiliarul *ka* «a fi» + *mo-λalia* «sits», se formează o *'molalitikatka* «he was sitting», *mo-λalitiyes* «he will be sitting».

Tehnica auxilierii este foarte clară și instructivă în limbile altaice. Sintagma de auxiliere în turca veche (Gabain) constă dintr-un auxiliar flectat și un «co-verb» cu formă fixă în *-u* sau în *-p*. Paradigma auxiliarelor, destul de extinsă, cuprinde verbe cu sens general care, în calitate de auxiliare, alcătuiesc perifraze cu funcție descriptivă sau modală: cu *tur-* «stare» se poate forma *altayu tur-* «a obișnui să înșele»; cu *tut-* «a ține»: *küyii tut-* «a proteja continuu»; cu *alq-* «a epuiza»: *qïlu alq-* «a face până la capăt»; cu *tart-* «a trage»: *qutu tart-* «a se stinge încet» etc.

Am putea cita și alte paralele care să demonstreze gradul de generalitate al procedeului și căile diferite pe care se poate realiza.

Toate acestea permit deplasarea sintagmelor auxiliante din limbile indo-europene într-un context descriptiv mai larg și care să le expliciteze mai bine. Însă și invers, acolo unde putem constata astăzi, în limbile fără istorie, structuri auxiliante analoage celor prezente în limbile indo-europene, ne putem servi de un model indo-european care să le expliciteze geneza.

CAPITOLUL X

Pentru o semantică a prepoziției germane *vor*[1]

Într-un articol anterior[2] am încercat o interpretare unitară a utilizărilor prepoziției latine *prae*, pentru a demonstra, în particular, că sensul așa-zis cauzal al lui *prae* rezultă dintr-o specializare a sensului general de «înainte, la extremitate, la vârf». Am decis să respingem explicația oferită de Brugmann pentru expresia *prae (gaudio)*: «Etwas stellt sich vor etwas und wird dadurch Anlass und Motiv für etwas». P. Meriggi[3], fără a urmări în detaliu argumentația noastră, reia teza lui Brugmann și răspunde la întrebarea pe care o formulam în acel articol: «je pleure *devant* la joie... En quelle langue s'est-on jamais exprimé ainsi?» prin: «In tedesco, perche *vor Freude* è la espressione del tutto corrente e addirittura unica pel lat. *prae gaudio*».

Considerăm că, departe de a modifica punctul nostru de vedere în legătură cu sensul lat. *prae gaudio*[4], expresia germană *vor Freude* îl întărește de fapt. Ce înseamnă ea? Trebuie să începem cu analiza acestei utilizări a lui *vor* în contextul valorii generale reprezentate de

---

[1] *Athenaeum*, serie nouă, vol. L, fasc. III-IV (1972), Université de Pavie, p. 372-375.

[2] Retipărit în lucrarea noastră, *Problèmes de linguistique générale*, I, Paris, 1966, p. 132 sq.

[3] *Athenaeum*, serie nouă, vol. L, fasc. III-IV (1972), Université de Pavie, p. 357 sqq., pe care a avut amabilitatea, pentru care-i mulțumim, să ni-l trimită în manuscris.

[4] Nu vom reveni aici asupra lat. *prae* decât pentru a ne exprima satisfacția de a găsi în articolul lui P. Meriggi o listă prețioasă de exemple cu *prae* care confirmă punctul nostru de vedere asupra condițiilor acestei utilizări. Vom semnala, în trecere, că citatul nr. 4 (Liv. III 46, 9) trebuie rectificat. Textul este, de fapt, *omissis rebus aliis prae unius cura*, lit. «toutes les autres affaires étant négligées, à l'extrême du souci d'une seule», sau după traducèrea lui Baillet (ed. Budé): «Comme on négligeait toutes les autres affaires pour ne s'occuper que de cella-là».

prepoziție. Pentru a ne scurta demonstrația, ne vom sprijini pe definițiile date la articolul *vor* de dicționarul lui Grimm[1].

Înainte de toate, trebuie să amintim faptul că în cazul locuțiunilor de tipul *vor Freude (weinen)*, prepoziția se aplică exclusiv unor stări sau acțiuni involuntare, opunându-se exprimării unui comportament voluntar sau rațional care cere prepoziția *aus*[2]. Avem aici, așa cum vom vedea, o limitare esențială a așa-zisului sens «cauzal» al lui *vor*.

În general, *vor* indică două poziții posibile: 1) în partea unde se află fața unei persoane sau a unui lucru: *vor dem Gericht* «(a se înfățișa) în fața tribunalului», deci față în față; 2) înaintea unei persoane sau a unui lucru: *vor jmd. laufen* «a alerga înaintea cuiva», deci precedându-l. Este ceea ce confirmă și Grimm: «es sind immer zwei anschauungen möglich, die auch allen übertragenen anwendungen zu grunde liegen, ein zugewendtsein oder ein vorausliegen, -stehen oder -gehen»[3].

Vom pleca de la cea de-a doua accepție, pentru a explica utilizarea «cauzală» a lui *vor*. O locuțiune care ne poate ajuta să o lămurim este: *vor dem winde segeln*, pe care Grimm o comentează: «zur bezeichnung einer bewegung vor bewegtem in gleicher richtung *vor dem winde segeln*, so dass der wind von hinten oder schräg von hinten kommt»[4]. Locuțiunea *vor dem winde segeln*, literalmente «a naviga înaintea vântului», sugerează că vântul vine din spate, este vânt la pupa. În acest caz *vor* indică poziția ocupată și direcția de mers ca efect al unui impuls venit din spate care împinge înainte.

Ne-am apropiat acum de situația enunțată de *vor* «cauzal». Trebuie să reținem însă cele două condiții constante și asociate în tipul *vor Freude weinen*, adesea trecute cu vederea: 1) verbul indică întotdeauna o stare sau un comportament psiho-fiziologic instinctiv, involuntar («a țipa, a plânge, a tremura, a-i fi teamă, a fi nervos» etc.); 2) substantivul la care se aplică *vor* desemnează întotdeauna o emoție puternică («bucurie, mânie, groază, durere» etc.).

Am delimitat după cum urmează domeniul utilizărilor la care se pretează *vor* în germană, *di* în italiană, *de* în franceză:

germ. *vor Freude weinen*; it. *piangere di gioia*; fr. *pleurer de joie*;

---

[1] Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, XII, Abt. II (1951), p. 777 sq. citat în continuare: Grimm.

[2] Cf. Werner Schmitz, *Der Gebrauch der deutschen Präpositionen* (4. Aufl. 1966), p. 79: «Das kausale *vor* nennt die Ursache unwilkürlicher Handlungen (und Zustände), im Gegensatz zu *aus*, das die Ursache willkürlicher Handlungen angibt».

[3] Grimm, p. 777.

[4] Grimm, p. 782.

germ. *vor Angst sterben*; it. *morire di paura*; fr. *mourir de peur*;
germ. *vor Müdigkeit umfallen*; it. *cascar di stanchezza*; fr. *tomber de fatigue*.

Pentru că nici italiana și nici franceza nu intră în discuție în cazul de față, rămâne să ne întrebăm dacă această valoare a lui *vor* poate fi explicată de sensul general al prepoziției, așa cum l-am definit mai devreme. Credem că da, și datele îndreptățesc această interpretare. P. Meriggi trebuie că și-a construit-o pe a sa pe baza a două sensuri opuse, cel de «cauză» și cel de «piedică», care ni se par iluzorii.

Acest fapt devine limpede dacă citim comentariul lui Grimm: «*von* bezeichnet die Ursache, den bewegenden grund für zustände, besonders innere, dann aber auch für ein verhalten in ganz allgemeiner anwendung: *vor begierde brennen, vor scham verstummen,... vor wut beben, vor freude weinen...* Die wirkende Ursache ist gewöhnlich nichts von aussen kommendes, abgesehen von kälte, hitze, u.ä., wo gleichzeitig ein innerer zustand bezeichnet wird, und so ist dann das bewirkte wiederum ein innerer zustand, dessen ausdruck, oder ein verhalten, eine handlung, ein vorgang, die als unwillkürliche folgen angesehen werden können; besonders oft wird auch durch eine negation eine verhinderung, hemmung bezeichnet...»[1].

Rolul lui *vor* rămâne același în această utilizare specifică. El indică poziția în care se găsește cineva sub impulsul unei forțe care îl împinge înainte. După cum mișcarea corăbiei este produsă de forța vântului care o propulsează, tot așa starea involuntară fizică sau psihică («weinen») este rezultatul unui impuls emoțional («vor Freude») la care este supus subiectul. Comportamentul involuntar («weinen, beben, brennen») al subiectului este asimilat mișcării, tot involuntare, a corăbiei («segeln»), iar paroxismul emoției impulsionante, forței impulsionante a vântului.

De acum înainte, tot ceea ce trebuie și este necesar să înțelegem este relația semantică a lui *vor* pe de o parte cu verbul, pe de alta cu substantivul. Faptul că violența afecțiunii resimțite provoacă plânsul sau împiedică vorbirea ține de psiho-fiziologie, nu de lingvistică. La fel de inutil este să-i atribuim lui *vor* sensul de «cauză» și cel de «piedică»; ar însemna să confundăm planul senzației cu cel al limbii. Din punct de vedere lingvistic, o singură considerație intră în joc: construcția lui *vor* și relația pe care o stabilește prepoziția între verb și substantivul pe care le articulează. Prin urmare vom spune că, atunci când este atașat adverbial unui verb care desemnează o stare sau un

[1] Grimm, p. 788-789.

comportament involuntar («a plânge, a tremura» etc.), *vor* indică limita extremă, rezultată dintr-un impuls, și formează sintagmă cu substantivul care denumește agentul impulsului (în cazul de față intern, emoțional, «Freude» etc.). Mai devreme am făcut o analiză tocmai din perspectiva în care *vor* indică direcția imprimată unui obiect de către agent. Lăsând deoparte problema articolului, care nu prezintă o legătură directă cu discuția noastră, vom sublinia paralelismul și unitatea fundamentală a celor două tipuri de locuțiuni:

vor dem Wind	*vor Freude*
segeln	*weinen*

Exterior sau interior, cinetic sau emotiv, impulsul are aceeași funcție și, în ambele cazuri, *vor* are aceeași denotație. Există o legătură strânsă, necesară, între caracterul *involuntar* al comportamentelor indicate de verb (fie actele «a plânge, a țipa», fie, ceea ce este de fapt același lucru, «a nu mai ști ce spune, a nu se mai putea mișca») și natura *irezistibilă* a impulsului care deplasează subiectul în direcția *vor*.

Limba nu ar fi putut genera construcții atât de asemănătoare dacă nu ar fi existat între ele o asemănare profundă, o schemă de bază unică. Îi revine lingvistului sarcina de a descoperi aceste relații profunde, dincolo de diversitatea superficială a utilizărilor, dacă vrea să înțeleagă efectele de sens pe care le prilejuiesc.

IV

Funcții sintactice

CAPITOLUL XI

Fundamente sintactice ale compunerii nominale[1]

Atât în practica descriptivă, cât și în teoria claselor formale, s-a considerat întotdeauna că morfologia trebuie să se ocupe de compunerea nominală, că aceasta din urmă nu este nimic altceva decât o varietate a formării substantivelor, aflată pe același plan cu derivarea. Nimeni nu poate nega faptul că particularitățile formale ale cuvintelor compuse privesc morfologia nominală, și anume variațiile specifice ale unei teme nominale între starea de formă liberă și cea de membru al compusului, această variație fiind tocmai una dintre mărcile compunerii, uneori chiar singura marcă. Din acest punct de vedere, compușii principalelor limbi furnizează un material generos pentru descriere. Au fost adeseori descriși și analizați în cele mai mici detalii.

Însă, perspectiva morfologică ne lasă fără răspuns și, de fapt, nici măcar nu ne permite să punem problema fundamentală: ce funcție au compușii? Ce le permite să existe și de ce sunt ei necesari? Într-o limbă alcătuită din semne simple, existența unor unități formate din două semne conjuncte ne face să ne întrebăm care este sursa comună a compușilor și de unde vine diversitatea formelor pe care le prezintă.

Pentru a putea răspunde la această întrebare credem că se impune să privim compușii nu ca pe niște specii morfologice, ci ca pe niște organizări sintactice. Compunerea nominală este o micro-sintaxă. Fiecare tip de compus trebuie studiat ca fiind transformarea unui tip de enunț sintactic liber.

Vom examina așadar, din acest punct de vedere, principalele clase de compuși, așa cum pot fi întâlnite pretutindeni, pentru a evidenția

---

[1] *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, C. Klinksieck, vol. LXII (1967), fasc. I, p. 15-31.

bazele sintactice specifice fiecăreia dintre ele și, în cele din urmă, pentru a găsi funcția lor comună.

Vom stabili, în principiu, că un compus cuprinde întotdeauna numai doi termeni. Sunt excluse din funcția de compunere (ceea ce se admite aproape unanim) prefixele și preverbele, al căror comportament și rol sunt cu totul altele. Însă, din cei doi termeni ai unui compus, unul poate fi, la rândul său compus: germ. *Bleistifthalter*; engl. *cocktail-mixer*; gr. *triakonta-etēs* «vârsta de treizeci de ani». Devenit termen al compusului, compusul trebuie considerat ca fiind un singur termen; nu vor fi niciodată mai mult de doi în noul compus.

În analiza compușilor trebuie să distingem doi factori care respectă condiții diferite: relația logică și structura formală. Cea din urmă depinde de cea dintâi. Structura este organizată de relație. Numai relația logică furnizează criteriile potrivite pentru clasificarea funcțională a diferitelor tipuri de compuși.

În consecință, relația stabilită între cei doi termeni trebuie văzută ca un prim criteriu și cel mai general, care le guvernează pe toate celelalte. Vom deosebi două mari clase primordiale: compușii a căror relație este stabilită între cei doi termeni și este echidimensională față de aceștia, și cea în care relația depășește cei doi termeni și, pentru că îi înglobează într-o funcție nouă, ajunge ea însăși să se modifice. Toate celelalte clase vor fi incluse în ea, în calitate de sub-clase.

I

Prima mare clasă cuprinde compuși a căror relație se stabilește în întregime și exclusiv între cei doi termeni. Aceștia reprezintă – divers – și delimitează – constant – structura sintactică.

1. Vom menționa aici, înainte de toate, pentru simplitatea structurii sale binomice, tipul zis *dvandva* («pereche»), care unește două substantive echipotente într-o unitate pe care o vom numi cuplantă. Vedica ne oferă exemple clasice: *dyā́vāpṛthivī́* «cer-pământ», *pitárā-mātárā* «tată-mamă», *mitrā́váruṇā* «Mitra-Varuṇa»; în greacă **νυχθήμερον** «(durata de) noapte-zi». Specificul lui *dvandva* este faptul că cei doi membri sunt echipotenți. Ei sunt definiți de această relație. Deci nu formează împreună o construcție sintactică în sens strict, ci sunt legați printr-un raport de coordonare care nu poate fi analizat decât în cadrul unei teorii generale a coordonării asindetice. Prin urmare, *dvandva* nu admite reducerea celor doi membri la unul singur, sau supremația unuia asupra celuilalt, cu excepția raportului de prece-

denţă, fixat de tradiţie şi de altfel reversibil: *pitárā-mātárā* sau *mātárā-pitárā*. Gruparea celor două substantive pune în evidenţă legătura asindetică, trăsătură sintactică, şi serveşte şi ca rezolvare lexicală pentru forma sintetică a duelului zis eliptic: *dyā́vā* «cer (+ pământ»), *mitrā́* «Mitra (+ Varuna)».

2. Un alt tip este reprezentat de compuşii care alătură două substantive: *oiseau-mouche, chien-loup, poisson-chat, papier-monnaie* etc. O diferenţă esenţială îl deosebeşte de *dvandva*: desemnează un singur obiect, nu două. Însă îl desemnează prin două semne conjuncte, ambele nominale. Mai întâi, trebuie identificată legătura dintre cei doi membri şi, apoi, construcţia sintactică de la care derivă noua unitate.

Întotdeauna primul dintre cei doi membri furnizează denumirea: o *oiseau-mouche* este o *oiseau*, un *poisson-chat* este un *poisson*. Cel de-al doilea termen aduce o specificare primului, opunându-i substantivul unei alte clase. Însă, între cei doi referenţi, există numai un raport de disjuncţie: muştele nu sunt o subspecie de păsări şi nici pisicile una de peşti. Fiinţa desemnată ca «oiseau-mouche» este, aparent, membru a două clase distincte care nu sunt totuşi nici omogene, nici simetrice şi nici măcar înrudite. Această dublă desemnare este totuşi non-contradictorie pentru că relaţia pe care o instituie nu este nici logică, nici gramaticală, ci semantică. Obiectul astfel denumit nu ţine în aceeaşi măsură de cele două clase. Aparţine uneia dintre ele prin natură şi celeilalte la figurat. *Oiseau-mouche* este o pasăre, însă o pasăre care seamănă întrucâtva cu o muscă. *Papier-monnaie* este o hârtie, nu o monedă, specificul monedei fiind materialul (metal), forma (piesă), marca (bătută); există totuşi un tip de hârtie care prezintă unele analogii cu moneda, care i se poate substitui. Astfel, semnele lexicale de tipul «oiseau-mouche», «papier-monnaie» conjugă două noţiuni, una de natură, cealaltă figurată. Rolul acestor compuşi este de a cupla într-o desemnare specifică o clasificare a realităţii şi o clasificare a asemănării. Este o dovadă a faptului că relaţia se stabileşte între lucruri, nu între semne.

Putem distinge structura sintactică pe care se bazează aceşti compuşi. «Oiseau-mouche» se reduce la o sintagmă de definire: «oiseau *qui est* une mouche», iar «papier-monnaie» la «papier *qui est* de la monnaie». În acest tip de construcţii, având în vedere sensul rezultat, joncţiunea «qui est» dintre cele două lexeme implică o funcţie specifică lui «être». Nu este vorba de o marcă logică de identitate între două clase, deoarece condiţiile de utilizare ne-ar obliga să stipulăm că această funcţie propoziţională a formei «un x qui est un y» se aplică

aici unui obiect real și că totuși referenții lui x și y sunt incompatibili, ceea ce generează o contradicție.

Relația cu «être» ar trebui înțeleasă aici mai degrabă ca o relație de asimilare semantică între două noțiuni distincte, pe baza unei trăsături comune care este doar implicată, nu și indicată. Între «oiseau» și «mouche» vom avea caracteristica semantică de dimensiune redusă; între «papier» și «monnaie», cea de valoare legală. Identificare de similitudine între o ființă desemnată și o ființă comparată, această construcție, care nu răspunde nici uneia dintre semnificațiile logice ale lui «a fi», se reflectă în compus prin simpla juxtapunere a celor două semne constitutive, procedeu descriptiv și expresiv. Ca termen lexical, acest compus are adeseori drept echivalent un semn simplu: «oiseau-mouche» și «colibri»; – «poisson-chat» și «silure»; – «papier-monnaie» și «assignat» (sau «billet de banque», compus de un alt tip). Vom conchide că acest compus și construcția liberă care-l susține au funcția de reprezentare a unui raport de asemănare, perceput intuitiv între un obiect desemnat și un altul de clasă diferită, și de enunțare a acestui raport de similitudine sub forma unui semn dublu în care primul membru este determinat-asimilat, iar cel de-al doilea determinant-asimilant. Este introdusă în acest fel o nouă clasă în cadrul nomenclaturii, a cărei desemnare, asociind două semne deja cunoscute într-o unitate specifică, economisește un semn unic care ar fi suplimentar sau care ar permite suplinirea lui («oiseau-mouche» alături de «colibri»), sau, chiar atunci când există, să-l diferențieze din nou: pornind de la un substantiv de bază (popular) *martin* pentru păsări, se formează *martin-pêcheur*, apoi *martin-chasseur*.

3. Cel de-al treilea tip al acestei clase este compusul de determinare, ai cărui termeni sunt două substantive aflate în raport de determinare: engl. *arrow-head* «vârf de săgeată», gr. *oiko-despótēs* «stăpânul casei», skr. *rāja-putrá-* «fiu de rege». Baza compusului este grupul sintactic liber cu determinant în genitiv și determinat în nominativ (indiferent de modul în care se realizează, formal, acest raport enunțat aici, pentru simplitate, în termeni de flexiune cazuală).

Dintre toate clasele de compuși, aceasta este, din toate punctele de vedere, cea care oferă raportul cel mai clar și mai direct cu baza sintactică liberă, până-ntr-acolo încât uneori compusul și sintagma par a fi permutabile după dorință.

Dacă așa stau lucrurile, și în măsura în care compusul și sintagma par să se ofere spre alegere în mod liber și egal, putem considera pleonastic acest tip de compus și îi putem pune în discuție legitimitatea

față de sintagmă. Și totuși a reușit să se dezvolte, în unele cazuri a fost productiv. Ce funcție a putut să aibă atunci? Întrebarea nu a fost pusă deocamdată. Trebuie identificat criteriul care asigură distincția dintre compus și sintagmă, adică principiul care guvernează selecția termenilor constitutivi ai acestor compuși.

Pentru a-i descoperi, trebuie mai întâi să trecem în revistă paradigma acestei clase, pentru a vedea din ce categorii substantivale fac parte constituenții compușilor de determinare. Din acest punct de vedere, limbile indo-europene vechi oferă un câmp de observație privilegiat. Știm deja că acest tip era inițial rar și foarte restrâns. Nu întâlnim, în vedică și greacă, decât un număr redus de reprezentanți[1]. Pentru vedică nu se citează decât aproximativ o duzină de exemple. De fapt, și așa e prea mult[2]. În urma unui examen, nu vom reține ca siguri decât trei sau patru compuși de bază. Însăși raritatea lor îi face tipici și ne determină să-i studiem separat.

Avem mai întâi constituentul *-pati* «șef, stăpân», foarte productiv și care posedă încă din perioada RV o paradigmă bogată: *dampáti-* «stăpânul casei» (gr. *des-pótēs*), *viś-páti-* («șef de clan»), *jáś-pati-* «capul familiei» etc. Bine reprezentat este și *putra-* «fiu», în *rāja-putrá-* «fiu de rege», *brahma-putrá-* «fiu de brahman», sau *rājan-* «rege», în *jana-rā́jan-* «regele rasei».

Cu ajutorul acestei liste, care cuprinde cele mai multe dintre primele exemple, ne putem forma deja o idee precisă cu privire la relația care trebuia definită. O formație de compuși în care cel de-al doilea termen este «șef» sau «fiu» sau «rege» se definește, în logică, ca o funcție cu două variabile: «a fi fiu» nu este un predicat autonom, necesită un alt argument care să-l completeze; astfel, «fiu, șef, rege» au valoare numai ca «fiu-de», «șef-de», «rege-al».

---

[1] Cf. Wackernagel, *Altind. Gramm.*, II, 1, p. 241, § 97.

[2] Din lista redusă pe care o dă Wackernagel (*op. cit.*, p. 241, § 97) după Arnold pentru fragmentele cele mai vechi din RV, ar trebui eliminate mai multe exemple:

nava-jvārá-, mahā-dhaná-, mahā-vīrá- au, ca prim termen, adjective, și aparțin deci altei categorii, cea a lui *candra-mā́s-* (cf. Wackernagel § 101);

devákṣatra- (RV. V 64,7) trebuie luat ca nume propriu, după exemplul lui Geldner (trad. ad. loc.) și Renou (*Ét. ved. et pan.*, V, 1959, p. 80; VII, 1960, p. 45); în această calitate, va trebui interpretat mai degrabă ca un bahuvrīhi: «a cărui *kṣatra* vine de la *devas*»;

dru-pada- este un bahuvrīhi «cu picior de lemn», după cum arătă A. Debrunner (*Nachträge zu Wack.* II, 2, p. 34-5);

despre *divo-dāsa-* și *hiraṇya-ratha-* cf. mai jos.

Substantivele care fac parte din această categorie logică sunt, înainte de toate, cele care indică înrudirea sau relația cu un grup social. Această trăsătură apare și în numele propriu *dívo-dāsa-* «slujitor al cerului» (cu *divo* < *divas* gen., sintagmă fixată ca nume propriu). Și totuși, ea poate avea uneori aporturi imprevizibile. Putem fi surprinși, de pildă, să întâlnim *hiraṇya-rathá-* «car de aur» și ne putem întreba cum poate intra *hiraṇya-rathá-* în aceeași clasă cu *rāja-putrá-* «fiu de rege», având în vedere diferența de statut logic între *ratha-* «car» și *putra-* «fiu». Raportul se clarifică prin valoarea contextuală a lui *hiraṇya-rathá-* (RV. I 30, 16): nu «car de aur», ci «car plin cu aur» («goldbeladener Wagen» Wackernagel; «ein Wagen voll Gold» Geldner); *ratha-* este luat aici ca nume de conținător; vom traduce mai degrabă: «charretée d'or». Atunci *hiraṇya- rathá-* va fi simetric cu *rāja-putrá-*. Funcții ca «charretée de (foin), poignée de (grain)» au aceeași structură logică ca «fils de (roi), chef de (famille)», iar raportul conținător-conținut poate fi asimilat celui de membru-totalitate, fie că e vorba despre cel dintre *head* și *arrow* în *arrow-head*, lit. «capul săgeții», sau de cel dintre skr. *pati-* «stăpânul» și *dam-* «casă, familie» în *daṃ-páti-* «stăpânul casei, capul familiei».

Această clasă de compuși enunță așadar funcții cu două variabile sub forma sintactică a predicației: «x este de y», realizată ca «fiu este de rege, cap este de familie». Compusul este alcătuit din substantive care sunt, *prin natură*, termeni relativi care necesită termeni complementari, cum ar fi nume de rudenie sau poziții sociale. Acest nucleu inițial se îmbogățește cu desemnări care aparțin altor categorii semantice, însă contractează, prin utilizarea lor, aceeași relație logică cu termenii lor complementari.

Am fixat astfel și linia de demarcație principială între acest compus, zis de determinare nominală, și sintagmă: aceasta din urmă nu este supusă nici unor restricții logice și poate reuni într-un raport sintactic substantive din orice clasă.

4. Tipul pe care l-am putea numi clasic este compusul în care primul termen este un substantiv determinant, iar cel de-al doilea un determinat verbal: gr. *hippó-damos* «care îmblânzește caii», lat. *signi-fer* «care poartă însemnul», skr. *havir-ad-* «care mănâncă oblațiile», v. persă *aršti-bara-* «care poartă lance», englezescul *shoe-maker* «care face pantofi», rusă *medv-éd'* «mâncător de miere» (= ursul). Relația este aceeași, în ordine inversă, fără posibilitatea de a alege, în tipul fr. *porte-monnaie*. Pe atât de limpede pe cât este de larg răspândită, această formațiune se bazează pe o propoziție liberă cu forma

personală a verbului tranzitiv guvernând un termen nominal: gr. *hippó-damos* «îmblânzește caii»; lat. *signi-fer* «poartă însemnul» etc[1].

Ne confruntăm totuși cu o anomalie destul de ciudată. Deși pare evidentă, relația dintre acest compus și propoziția liberă cu recțiune tranzitivă nu poate motiva existența unui tip paralel, în care aceleași elemente sunt unite de același raport intern, însă în ordine inversă: determinat verbal + determinant nominativ, însă cu același sens global. Acest tip este reprezentat în majoritatea limbilor indo-europene vechi, în special în greacă și indo-iraniană: gr. *arkhé-kakos* «care începe răul, responsabil de o nenorocire», *pheré-oikos* «care-și poartă casa», skr. *trasa-dasyu* n. pr. «care înspăimântă dușmanul», *kṣayat-vīra-* «care conduce oamenii»; persana v. *xšayāršan-* n. pr. (*xšaya-aršan-*) «care-i conduce pe eroi», av. *barō.zaoθra-* «care aduce ofrande». În aparență, și acest tip presupune existența unui verb tranzitiv și a regimului său: gr. *pheré-oikos* «își poartă casa»; skr. *trasa-dasyu-* «își sperie dușmanul» etc.

Cele două tipuri de compuși, care se deosebesc formal prin ordinea secvențială, au fost considerați întotdeauna ca echivalenți din punct de vedere funcțional și semantic. Lingviștii care i-au descris îi consideră sinonimi, cu atât mai mult cu cât, uneori, aceleași lexeme sunt combinate în ordine inversă, generând astfel compuși reversibili, de pildă în avestică *barō. zaoθra-* și *zaoθra. bara-*, ambele semnificând «care aduce (*bara*) jertfă (*zaoθra-*)». Nicăieri nu a fost ridicată problema unei posibile diferențe între cele două secvențe.

Și, totuși, nu putem crede atât de ușor că cele două ordini de compunere, nominal + verbal sau verbal + nominal pot fi inversate oricând, aflându-se deci în variație liberă. Astfel de pleonasme nu sunt tolerate *a priori* într-o limbă în care compunerea urmează norme fixe. Suntem încă și mai puțin înclinați să credem că s-au dezvoltat așa cum au făcut-o, în calitate de simple variante stilistice.

Trebuie să ne întrebăm cum se pot fonda două tipuri de compuși, care diferă numai prin ordinea termenilor, pe aceeași construcție liberă a unui enunț predicativ la prezent. Trebuie să existe, chiar la baza acestei construcții, o dublă posibilitate sintactică care se prelungește în dubla secvență a compușilor.

---

[1] Pentru că nu avem în vedere descrierea compușilor pentru ei înșiși, ajunge să mai spunem că raportul obiect + nume verbal tranzitiv se inversează la pasiv, unde termenul verbal al compusului este adjectivul în *-*to-* sau participiul trecut: engl. *hand-made*, gr. *kheiro-poiētos*, lat. *manu-factus* și unde funcția verbală intranzitivă apare în skr. *rathe-ṣṭhā́*, «care stă în car». Sintaxa celor trei diateze se reflectă, în acest caz, în compuși.

Această presupunere se verifică efectiv în sintaxa enunțului. Nu în variația ordinii între verb și regim, pentru că această ordine e liberă, necondiționată și nu influențează sensul, ci în valoarea dublă inerentă formei de prezent. Putem vedea, în «el poartă...», un prezent atemporal de definiție: «el poartă... = el este purtător de...», sau un prezent actual de descriere: «el poartă... = el îndeplinește actul de a purta».

Aceasta ar fi diferența pe care trebuie s-o recunoaștem între compusul grec în -φόρος «purtător prin vocație sau natură» (definiție) și cel în φερέ- «care poartă efectiv» (descriere).

Sensul primului tip nu mai necesită nici o demonstrație. Însăși abundența compușilor în - φόρος ilustrează sensul funcțional al lui «a purta»: λαοφόρος «(cale) care poartă poporul» (= frecventată); ἑωσφόρος «(stea) care aduce aurora, Lucifer»; φωσφόρος «(astru, divinitate) care aduce lumina»; καρποφόρος «(copac, țară) care aduce roade» etc .

Ar putea fi util, în schimb, să evidențiem valoarea specifică a compușilor în φερέ- în utilizarea lor textuală. Prin φερέ-οικοι, Herodot îi caracterizează pe sciții nomazi care trăiesc în căruțe, «își transportă casa», în realitatea procesului și ca activitate constatată[1]. ἀμπλακίαι și φερέπονοι ai lui Pindar (*Pith.* 2, 31) sunt «rătăcitori care și-au purtat (efectiv) povara». Tot astfel adjectivul φερέγγυος se referă la cel «care dă efectiv garanție, care este demn de încredere». Cu alte teme verbale: ἐχέθυμος «care-și stăpânește pasiunile», ἐχέφρων «care-și păstrează părerea, prudent». Foarte instructiv în context este hom. ἀρχέκακος «care a fost pricina unui rău», epitet aplicat unui anumit obiect în raportul pe care-l are cu un anumit eveniment: ... νῆας ... ἀρχεκάκους, αἳ πᾶσι κακὸν Τρώεσσι γένοντο οἵ τ' αὐτῷ «aceste corăbii au adus răul, care au fost o nenorocire pentru toți troienii, și pentru el la fel» (E 62-4); fraza relativă pare a fi o traducere analitică a compusului. Vom aminti, în contrast, că -αρχος ca termen secund arată calitatea permanentă de «șef» (ναύαρχος «șef de flotă, amiral») iar -εχος funcția de «purtător, deținător» (σκηπτοῦχος «port-sceptru», rege sau herald; ῥαβδοῦχος «port-baghetă», judecător, aprod).

Această interpretare se acordă cu cele două particularități specifice acestor compuși cu primul membru verbal și regent: una constă în

[1] φερέοικος servește de *kenning* pentru unii poeți, pentru a denumi mai multe animale cu cochilie; cf. H. Troxler, *Sprache und Wortschatz Hesiods*, Zürich, 1964, p. 22.

faptul că nu desemnează o ființă sau un obiect ca purtător al unei funcții – această funcție ar putea fi a sa, fără a fi realizată niciodată în act –, ci ca îndeplinind efectiv sau fiind deja autorul actului denumit, deci al unui act definit. În consecință – este a doua trăsătură caracteristică – această formare generează epitete care pot fi aplicate indivizilor, nu claselor, și îi descriu în activitățile lor specifice, nu în virtualitatea vreunei funcții. De aceea ea furnizează un număr mare de nume proprii individuale, mai ales în greacă și în iraniană: gr. Μενέ-λαος, Ἀγέ-λαος, Ἀρχέ-λαος, Μενε-χάρμης, Τλη-πτόλεμος etc.; ved. *Trasa-dasyu-*; persana v. *Dāraya-vahu-* «care menține binele» (= Darius); *Xšayāršan-* «care domnește peste războinici» (= Xerxes); av. *Uxšyat-ərəta-* «care sporește ordinea» (numele primului fiu al lui Zaraθuštra) etc.

Distincția dintre cele două varietăți de compuși cu recțiune interioară, în funcție de secvența regentului și subordonatului, se reduce în acest fel la o bază sintactică, cumul a două valori în forma verbală a enunțului liber la prezent.

Tocmai această posibilitate de a produce două varietăți de compuși cu aceiași termeni lămurește structura sintactică a enunțului liber. Compuși de tipul *oiko-phúlaks* «păzitorul casei», *thanatē-phóros* «semănător de moarte» trimit la enunțurile «păzește casa; seamănă moarte». Însă în acest caz prezentul «păzește; seamănă» reprezintă în realitate transformarea locuțiunii predicative «este păzitor; este semănător», care-i conferă, în același timp, baza conceptuală și sintactică; forma verbală de prezent conține așadar predicarea unei proprietăți inerente. Însă tipul *pheré-oikos*, enunțul liber de bază «își poartă casa» nu este transformarea unui enunț predicativ de esență; el formulează numai o descriere. În acest caz, forma verbală de prezent nu susține o proprietate existențială; atribuie un predicat unui proces efectiv.

Domeniul acestei distincții nu se limitează la compuși. El cuprinde și alte formațiuni nominale. În calitate de derivate cu bază sintactică, cele două clase de nume de agent (respectiv în *-ter* și în *-tor*) și cele două clase de nume de acțiune (respectiv în *-tu-* și în *-ti-*) se distribuie conform aceluiași principiu[2] ca și cele două clase de compuși verbali. Se evidențiază astfel o articulație verbală importantă, legată de natura fundamentală a prezentului verbal, și care se prelungește cu derivarea nominală.

---

[2] *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, 1948, partea I.

II

Cea de-a doua clasă majoră este cea a compușilor a căror relație nu se stabilește între cei doi termeni, ci îi depășește cumva.

5. Sunt compuși numiți *bahuvrīhi*, tip de o mare generalitate, dintre care citām următorii reprezentanți: engl. *blue-eyed* (albastru + ochi) «cu ochi albaștri»; gr. *kuno-képhalos* (câine + cap) «(maimuță) cu cap de câine»; lat. *quadru-pes* (patru + picior) «(animal) cu patru picioare»; ved. *ugra-bāhu-* (puternic + brat) «(zeu) cu brațul puternic»; pers. v. *tigra-xauda-* (ascuțit + cască) «(Sakas) cu casca ascuțită»; paiută *cïŋaŋwavi" tɔts.* (coiot + cap) «(persoană) cu cap de coiot, crazy-headed person»[1]; fr. *rouge-gorge* (roșu + piept) «(pasăre) cu pieptul roșu».

Definirea acestor compuși a fost întotdeauna dificilă, deși analiza lor empirică nu ridică probleme. Au primit mai multe denumiri. Cea de *bahuvrīhi*, cea mai nevinovată, desemnează, în sanscrită, clasa respectivă printr-unul dintre reprezentanții săi. Se mai folosește și «compus *exocentric*» care înseamnă compus «al cărui centru se află în afara (compusului)», ceea ce are ca inconvenient apelul la o geometrie riscantă (cum poate fi situat centrul unui obiect în afara acelui obiect însuși?), fără a elucida însă relația, care a fost numai scoasă în afara obiectului. Mai clar, cel puțin în sensul său imediat, este termenul de «compus *posesiv*» care conține, după cum vom vedea, o parte de adevăr, însă rămâne aproximativ și prost definit și, în general, inadecvat. Nici una dintre aceste denumiri nu surprinde, în realitate, specificitatea obiectului de definit.

Motivul constă în aceea că, spre deosebire de alte clase care sunt construcții sintactice simple, aceasta implică o construcție sintactică complexă. Să luăm un bahuvrīhi ca de pildă hom. *arguró-toxos* «(zeu) cu arcul de argint». Ori – iată punctul important – această propoziție nu este simplă și, nefiind simplă, nu poate fi considerată a fi baza ultimă a compusului. Considerăm că «arcul îi este de argint» este contracția a *două* propoziții anterioare din punct de vedere logic și distincte din punct de vedere sintactic, articulate prin pronumele «îi» (sau verbul «este»). Una din ele este predicativă de calitate: «arc este de argint»; cealaltă este predicativă de atribuție: «arc-de argint este lui (X)», putând avea o variantă formală: «(X) are arc-de argint»[2].

---

[1] Exemplu după Sapir, *Southern Paiute*, p. 74 care-l clasifică tot ca bahuvrīhi.

[2] Am insistat în altă parte asupra raportului *avoir/être-à* (*Problèmes de linguistique générale*, I, p. 195).

Indiciul propoziției atributive este predicatul de existență «a fi al» care necesită existența unui beneficiar, exprimat sau nu. Așadar propoziția contractată «arcul îi este de argint» include un factor indispensabil construcției, beneficiarul actual sau virtual al lui «a fi al». Această proprietate definește structura sintactică a tipului bahuvrihi[1].

Mai multe limbi oferă o dovadă incontestabilă a faptului că acest compus se bazează pe o construcție atributivă: un grup sintactic care anunță într-un fel compusul atributiv și în care funcția de atribuire este asumată de o expresie posesivă. Este cazul irlandezei care utilizează în acest scop *a* posesiv de persoana a 3-a: *Cailti cruaid a chrí* «C. tare corpul său, C. cu corpul tare»; *ben... sion a grúad* «femeie degețel obrazul său, cu obrazul de degețel (= cu obraji rumeni)»[2]. Este o construcție obișnuită în ebraică, unde reprezintă nucleul «propoziției relative»[3]: *mr'atun hasanun aḫū-ha* «femeie frumos al său (*-ha*) frate, al cărei frate este frumos». În turca veche: *qaš-ï körtläm* «al meu (domn) a sa sprânceană (*qaš-ï*) (este) frumoasă, cu sprâncene frumoase»[4], turcă *kızı güzäl äfändı* «bărbat a sa-fiică (este) frumoasă, cu fiică frumoasă»[5]; *dam-ı qırmızı ev* «casă al său-acoperiș (*dam-ı*) (este) roșu, casă cu acoperiș roșu»[6]. Putem cita multe alte paralele[7]. Construcția coexistă în irlandeză cu compușii bahuvrīhi în care adjectivul cu funcție predicativă precede substantivul și unde sufixul *-ech* marchează atribuția, de pildă *crán-suil-ech* «dunkel-äug-ig, cu privirea întunecată». Comparația dintre compusul *crán-suil-ech* «cu privirea întunecată» și grupul sintactic (*beich*) *bec a nert* «(albinele) scăzută (este) a lor (*a*) putere, cu putere scăzută» dovedește un paralelism exact între cele două procedee: au, în același timp, valoare predicativă, dată de ordinea elementelor, și valoare atributivă, dată de posesivul *a* și sufixul *-ech*.

---

[1] Proprietate vag intuită de cei care consideră astfel de compuși ca fiind «posesivi». Însă aproape toate adjectivele ar putea fi numite «posesive», pentru că se acordă cu un substantiv, «posesor» al «calității».

[2] În general, această expresie este descrisă ca un «genitiv al relativului», ceea ce nu este valabil decât pentru limbile descriptive, de tipul limbilor occidentale moderne. Pentru exemple a se vedea J. Vendryes, *Gramm. du v. irlandais*, § 646, p. 341; Thurneysen, *A Grammar of Old Irish*, § 507, p. 321; Lewis-Pedersen, *A Concise Compar. Celtic Grammar*, § 392, p. 239.

[3] *Problèmes de linguistique générale*, I, p. 208 sq.

[4] A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, 1950, § 403.

[5] K. Grönbech, *Der türkische Sprachbau*, I, p. 86.

[6] J. Deny, *Grammaire de la langue turque*, § 354, p. 230.

[7] A se vedea mai ales G. Deeters, *IF*. 60, 1952, p. 47 sqq. care reunește diferite tipuri de astfel de construcții (p. 51 sq. pentru limbile caucaziene).

Putem remarca aşadar funcţia atributivă pe care o are sufixul în bahuvrīhi. O ilustrare incontestabilă este oferită de ved. *devá-patnī*, care nu înseamnă «stăpână a zeilor», ci «(aceea) care are drept soţ un zeu (= soţia unui zeu)». Femininul *-patnī* reprezintă de fapt *pati* «soţ» la care se adaugă un sufix de atribuire; şi cum beneficiarul este o femeie, sufixul trebuie să aibă forma *-ī*. Trebuie numai să reţinem că obiectul atribuirii nu este *pati-* «soţ», ci predicaţia latentă **deva-pati-* «zeu (este) soţ», astfel încât, sub forma unei atribuiri unui beneficiar feminin, *devá-patnī* va însemna, analitic: «zeu-soţ îi-este (ei)», combinaţie a două predicaţii. Această structură sintactică constituie baza raportului semantic: compusul *devá-patnī* (bahuvrīhi) este numai feminin; nu poate avea masculin[1], în timp ce *gṛhá-patnī tatpuruṣa* «stăpâna casei» este femininul de la *gṛhápati-* «stăpânul casei», acest compus fiind bazat pe construcţia «el (ea) este stăpânul...» (cf. mai sus). Din acest punct de vedere, *gṛhá-patnī*, uniplan, diferă fundamental de *devá-patnī*, biplan (cf. mai jos).

Vom prezenta, pe scurt, implicaţiile acestei definiţii a lui bahuvrīhi.

1. Structura formală nu este omoloagă structurii sintactice a compusului, în ceea ce priveşte numărul termenilor. Structura formală este binomă (cei doi membri ai unităţii morfologice); însă structura sintactică este trinomă; în afara celor doi termeni enunţaţi, ea cuprinde un termen neenunţat, însă necesar, beneficiarul;

2. Această disimetrie ţine de natura specială a construcţiei, care este o propoziţie contrasă. În măsura în care este articulată de o relaţie de atribuire, construcţia introduce în joc doi constituenţi: o funcţie de atribuţie, subunitatea sintactică predicativă a calităţii: «arc este de argint» şi o funcţie de atribuire: «arc-de argint este cuiva»;

3. Este esenţial să deosebim cele două planuri de predicaţie. Aceste planuri nu au aceeaşi natură:

predicaţia de calitate «arc este de argint» (în gr. *argu-rótoxos*); «braţ este puternic» (în skr. *ugra-bāhu-*) este o funcţie sintactică, între semne;

---

[1] Este în mod necesar şi exclusiv feminin nu numai cu titlu individual şi din motive contextuale, ci şi pentru că toţi compuşii în *-patnī* din RV sunt bahuvrīhi (cf. Wackernagel, *op. cit.*, II, 1, § 38 b, p. 90). De fapt, în RV nu există *patnī* «soţie» ca feminin al lui *pati-* «soţ», ci numai *patnī* «stăpâna», ca feminin al lui *pati-* «stăpân». Rarele exemple ale lui *patnī-* «soţie» citate de dicţionare se raportează, toate, la lumea divină şi pot însemna şi «stăpână». Tot ca bahuvrīhi trebuie considerat şi ved. *sá-patnī*, av. *ha-paθnī* «concubina», de analizat ca «(cea) care are în comun (*sa-*, *ha-*) un soţ (= care împarte soţul cu o altă femeie)».

predicația de atribuire («arc-de argint este-cuiva», «brat-puternic este-cuiva») este o funcție semantică, între semne și referenți;

4. Putem organiza astfel logic distincția pe care am anunțat-o, între două clase care cuprind ansamblul de compuși:

toți compușii incluși în prima clasă sunt predicativi de calitate și au exclusiv o funcție sintactică, inclusiv compușii numiți de recțiune; sunt uniplani;

toți compușii din cea de-a doua clasă (*bahuvrīhis*) combină funcția sintactică cu funcția semantică; sunt biplani;

5. Compușii biplani (bahuvrīhis) se definesc ca purtători ai unei duble predicații, de calitate și de atribuire. În consecință, îi vom reinterpreta într-o nouă structură logică, binară în felul ei: un compus care indică atribuția (întregul compus formal) și un compus care indică beneficiarul, inerent formei de compunere. Această funcție de atribuire este îndeplinită, atunci când apare, de un argument distinct («Apolo cu arcul de argint»), în lipsa unui substitut – pronume sau un anaforic – care să ocupe locul liber: «(cel) care are...»;

6. Această relație sintactică de atribuire are un corelativ în morfologia compusului: schimbarea de clasă formală care afectează termenul substantiv determinat. Forma liberă fem. *kephalē* «cap» devine *–kephalos –ē –on –oi –ai -a* în *(kuno-) kephalos* «cu cap (de câine)» cu variații în gen și număr; forma liberă neutră lat. *caput* «cap» devine *-ceps* în *(bi-) ceps* «cu (două) capete»;

Marca acestei schimbări de clasă poate fi o variație apofonică, adăugarea unui sufix, sau amândouă: forma liberă germ. *Auge* «ochi» devine *-äug-ig* în *(blau-) äugig* «cu ochi albaștri»; forma liberă engl. *eye* «ochi» devine *-eyed* în *(blue-) eyed* «cu ochi albaștri»; forma liberă magh. *szem* «ochi» devine *-szem-ű* în *kek-szem-ű* «cu ochi albaștri» etc. Este marca formală a funcției atributive ce revine propoziției predicative de bază;

7. Structura biplană și natura de compus merg aici împreună. O relație uniplană, numai esivă sau numai atributivă, nu ar putea genera un compus de formă nominală, ci numai un derivat. Faptul e limpede dacă le transpunem pe amândouă, separat, în forme nominale: «este copil» devine «copilăresc»; «are armă» produce «înarmat». Numai combinația unei predicații calitative și a unei predicații de atribuire poate produce o formă nominală compusă;

8. Între cele două planuri există o ierarhie de necesitate: mai întâi funcția esivă și apoi funcția atributivă: un obiect nu poate «fi al

cuiva» (= a aparține) decât dacă «este așa sau așa». Funcția atributivă este rezervată numai unei sintagme predicative de a fi-așa.

*

Câteva concluzii se desprind în urma acestei analize, referitoare la natura și la funcția acestor compuși, așa cum i-am definit în relațiile lor intra-lingvistice[1].

Limba nu este un repertoriu imobil pe care fiecare locutor să-l mobilizeze în scopul exprimării proprii. Ea este, în sine, locul unui efort necontenit care se răsfrânge asupra aparatului formal, transformă aceste categorii și produce clase noi. Compușii reprezintă o astfel de clasă de transformare. Ei reprezintă transformarea unor propoziții tipice, simple sau complexe, în semne nominale.

Așadar formarea compușilor nu mai poate fi explicată prin simpla joncțiune imediată a două semne anterioare. În cazul în care compunerea nominală ar fi fost, așa cum este prezentată întotdeauna, un proces de natură morfologică, nu am putea înțelege de ce apare pretutindeni și nici cum au putut lua naștere aceste clase formale în număr limitat, dacă sunt atât de asemănătoare în limbi dintre cele mai diverse. Pentru că impulsul care a dus la formarea compușilor nu a venit din morfologie, unde nu i-a invocat nici o necesitate; a fost generat de construcții sintactice cu varietățile lor de predicație. Modelul sintactic este cel care face posibilă existența compusului morfologic și care-l produce prin transformare. Propoziția, în diferitele sale tipuri, își face apariția în zona nominală.

Mai departe, trebuie să recunoaștem situația specială a compușilor. În general sunt incluși, împreună cu derivatele, în «formarea cuvintelor». Ar trebui mai degrabă să fie incluși într-un capitol nou al teoriei formelor, consacrat fenomenului pe care l-am putea numi «*metamorfism*»: înțelegem prin aceasta procesul de transformare a unor clase în altele.

Privit din punctul de vedere al funcționării limbii, acest proces îndeplinește o funcție precisă, pe care o putem deosebi comparând sintagmatica propozițională cu cea a compusului. După cum am observat, modelul sintactic comportă întotdeauna o predicație, simplă

[1] Aceste concluzii le depășesc în mai multe privințe pe cele ale unei lucrări deja vechi, care se limita de altfel la compușii de determinare, și care este prezentată pe scurt în *BSL* 44 (1947-8), fasc. 1, Procès-verbaux, p. XLII.

sau complexă care enunță, prin natura sa, un proces actual. În momentul în care propoziția este transformată în compus, iar termenii propoziției devin membri ai compusului, predicația este suspendată, iar enunțul actual devine virtual. Aceasta este consecința procesului de transformare.

Funcția compusului va fi definită atunci după cum urmează: transferul în virtual al raportului actual de predicație enunțat de propoziția bază. Această funcție motivează și caracteristicile formale ale compusului. Tot ceea ce poate trimite la o situație actuală este blocat de aceste caracteristici: predicația verbală devine exclusiv implicită, primul membru, lipsit de orice indiciu de caz, număr, gen, se reduce la un semantem, cel de-al doilea membru, pe care se bazează relația sintagmatică, capătă formă și terminație noi, indici ai statutului de adjectiv pe care-l dobândește compusul. Iată dovezi ale funcției virtualizante pe care și-o asumă noul semn nominal.

Trecând astfel la cadrul formal al substantivului, propoziția suferă o reducere inevitabilă a latitudinilor sale expresive. Fără îndoială, nu era cu putință să se păstreze, în cei doi termeni ai compusului, multiplicitatea relațiilor sintactice pe care le prezintă propoziția liberă. Și, totuși, compusul poate fi mai divers decât ne-am putea aștepta; numeroasele varietăți semnalate în gramatici corespund de fapt unor tipuri diferite de propoziții. Dăm un singur exemplu: ved. *vájra-hasta-* (bâtă + mână) înseamnă «(ținând) bâta (în) mâna (sa)»; se reduce la o propoziție contrasă «mână (ținând) bâta este a (lui)», ceea ce echivalează cu «a cărui mână ține bâta». Aceasta presupune, într-un compus biplan, o propoziție primară « mâna (ține) bâta», și, deci, în loc de predicație cu «a fi», o variantă lexicală cu «a avea, a ține».

Și, totuși, această sărăcire relativă a expresiei sintactice transformate în expresie nominală este compensată de varietatea de combinații pe care compusul o pune la dispoziția limbii. Dă posibilitatea de a mânui adjective sau substantive, propoziții întregi și de a le introduce, în această nouă formă, în alte propoziții. Rezultă astfel un repertoriu vast, mereu deschis, de compuși descriptivi, instrumente de clasificare și nomenclatură care pot deveni denumiri științifice sau epitete poetice și care, în afară de sporul pe care-l asigură, întrețin această activitate metamorfică, probabil activitatea cea mai surprinzătoare a limbii.

CAPITOLUL XII

Noi forme de compunere nominală[1]

Limbile pe care le vorbim se transformă sub ochii noștri, cel mai adesea fără să ne dăm seama; multe categorii tradiționale din descrierile noastre nu mai corespund realității actuale; altele, încă nerecunoscute, încep să se formeze.

Este și cazul compunerii nominale în franceza de astăzi. Am dori să semnalăm două direcții de evoluție și două clase care rezultă de aici și cărora ar trebui să le recunoaștem statutul de existență.

I

COMPUȘII SAVANȚI

Există în franceză un număr mare de compuși formați din elemente greco-latine. Cea mai mare parte sunt incluși în vocabularul științific. Sunt excluși din domeniul compunerii tocmai datorită originii lor. Par să țină de morfologia limbilor clasice, urmând modelul moștenit sau imitat al acestor limbi, chiar dacă au fost create în epoca modernă.

Această perspectivă tradițională a constituit o piedică în recunoașterea adevăratei naturi a multor neologisme introduse în nomenclatura științifică de astăzi și a interesului pe care ele îl prezintă pentru descrierea compușilor francezi.

Este posibil chiar să nu se fi verificat întotdeauna condițiile care au stat la baza creației lor. Convingerea unei confruntări cu varietăți moderne ale unei clase greco-latine a fost atât de puternică încât a dus uneori chiar la neglijarea datelor lexicografice de bază.

---

[1] *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, C. Klincksieck, vol. LXI (1966), fasc. 1, p. 82-95.

Credem că este util să le expunem în continuare, ocupându-ne de geneza unui termen capital al științei moderne, creat în franceză, de unde a fost preluat de majoritatea celorlaltor limbi: *microbe* (microb).

Iată cum explică dicționarele noastre formarea acestui cuvânt:

Microb: împrumutat din grec μικρόβιος, a cărui viață este scurtă. *Neolog.* cuvânt datorat lui Sédillot (*Dictionnaire général*);

Microb, 1878. Împr. din grec. *mikrobios,* «a cărui viață este scurtă», de către chirurgul fr. Sédillot 1804-1882 (Bloch-Wartburg. *Dict. étym.*[3]);

Microb (1878, Sédillot) împr. din grec. *microbios*, cu viață (*bios*) scurtă (*mikros*) (Dauzat, *Dict. étym*);

- din gr. *microbios*, de la *micros*, mic, și *bios*, viață (Dauzat-Dubois-Mitterand, *Nouveau dict. étym.* 1964);

Microb, 1878, împr. din grec. *mikrobios* «a cărui viață este scurtă» (P. Robert, *Dict. alph.*, IV, p. 566).

Nu ne putem plânge de nimic, ar trebui chiar să ne bucurăm că dicționarele se repetă, și chiar în aceiași termeni, dacă ar enunța o explicație corectă. Cea pe care o dau în acest caz este însă incorectă; și chiar în mai multe privințe, insidios, combinând date exacte într-o interpretare falsă. Trebuie s-o spunem imediat: greșeala este investită cu autoritate prin repetiție.

Vom spune mai întâi că *mikrobios*, compusul invocat peste tot, nu a existat niciodată în greacă, în nici o epocă. Și dacă ar fi fost atestat, ce sens ar fi putut să aibă? Ar însemna doar «cu viață scurtă», nu «a cărui viață este scurtă». De fapt, un adjectiv cu sensul de «a cărui viață este scurtă» a existat în greacă, și chiar în cea mai pură limbă clasică, însă este vorba de βραχύ-βιος, nu *μικρόβιος. Ultimul nu ar fi putut desemna nimic; adjectivul μικρός nu se poate combina cu βίος.

Nu numai că dicționarele noastre menționează un compus grec inexistent, căruia îi atribuie un sens pe care nu putea să-l aibă, nu numai că susțin ca împrumut din greacă un cuvânt care, în realitate, a fost format în franceză, dar fac de neînțeles crearea lui *microbe* în franceză, pentru că autorul acestui neologism nu voia, desigur, să spună că «microbii» aveau «viață scurtă». Ar fi fost un nonsens științific.

Ce avea în vedere, de fapt, atunci când a propus termenul de *microbe*? Ca să aflăm, ar trebui să ne referim la o lucrare care este un fel de proces verbal al acestei creații. Cuvântul a fost inventat ca urmare a descoperirilor lui Pasteur care dezvăluia acțiunea entităților infinit de mici. «Distrugerea materiilor organice, scria Pasteur în

1862, se datorează în principal multiplicării unor ființe organizate microscopice», iar în 1865: «Atunci când vedem că berea și vinul manifestă alterări profunde pentru că aceste lichide au oferit adăpost unor organisme microscopice, care s-au strecurat pe nevăzute și întâmplător în interior, unde mai apoi au început să se înmulțească...», etc. Putem cita multe alte exemple de astfel de «ființe organizate microscopice», de astfel de «organisme microscopice». Pasteur nu dispunea de altă expresie pentru aceste entități infinit de mici, agenți ai tuturor alterărilor organice.

Aici intervine Sédillot. El prezintă, în 7 martie 1878, la Academia de Științe, o notă intitulată «Despre influența descoperirilor dl. Pasteur asupra progreselor în chirurgie», din care reproducem fragmentul următor:

> Dl. Pasteur a demonstrat că organisme microscopice, răspândite în atmosferă, sunt cauza fermentațiilor puse pe seama aerului care nu este decât un vehicul și nu posedă nici una dintre aceste proprietăți.
>
> Aceste organisme formează un întreg univers, alcătuit din specii, din familii și din varietăți, a căror istorie, abia începută, este deja fecundă în previziuni și în rezultate de cea mai mare importanță.
>
> Numele date acestor organisme sunt foarte numeroase[1] și vor trebui definite și, parțial, reformate. Cuvântul *microb*, pentru că are avantajul de a fi cel mai scurt și cu o semnificație mai generală și pentru că ilustrul meu prieten, dl. Littré, cel mai competent lingvist din Franța, l-a aprobat, îl vom adopta și noi, fără a renunța totuși la cele în uz, pentru a desemna varietățile studiate mai detaliat[2].

Propunând cuvântul *microb*, Sédillot se înarmează cu autoritatea lui Littré care, spune el, l-a aprobat. Lucru cu atât mai interesant cu cât *microb* nu figura în *Dictionnaire de la langue française* al cărui volum terț (literele I-P) apărea în același an, 1878. Din fericire, detaliile acestei consultări ne-au fost transmise de René Vallery-Radot, ginerele lui Pasteur, care, în a sa *Vie de Pasteur*, bazată pe o documentare originală, reconstruiește în felul următor acest episod lexicografic:

> În luna martie 1878 (Sédillot) a citit la Academie o notă intitulată: *Despre influența lucrărilor dl. Pasteur asupra progresului în chirurgie.* (...)

---

[1] Notă a lui Sédillot: «Sinonime: microzoare, microfite, aerobe, anaerobe, microgermeni, micrococi, microzomas, bacterii, bacteride, vibrioni, microderme, conferve, fermenți, monade, animalculi, corpusculi, toruli, *penicillium, aspergillus*, infuzori, *leptothrix, leptothricum*, spori de achorium, de favus, de oidium, de mărgăritărel, organisme ale acidului tartric drept și stâng, zimaze septice și septicemice etc.»

[2] *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, vol. 86, 1878, p. 634.

În această comunicare, Sédillot a inventat un neologism pentru a caracteriza întregul ansamblu de organisme și de entități infinit de mici: vibrioni, bacterii, bacteride etc. El propune ca toate să fie desemnate de cuvântul *microb*. Acest cuvânt avea avantajul, în ochii lui Sédillot, de a fi scurt și de a avea o semnificație generală. Și totuși, plin de scrupule, înainte să-l folosească l-a consultat pe Littré, care i-a răspuns în 26 februarie 1878:

Mult iubite confrate și prietene, *microbe* și *microbie* sunt cuvinte foarte bune. Pentru a desemna animalculii l-aș prefera pe *microbe*, mai întâi pentru că, după cum spuneți, este mai scurt și, apoi, pentru că îl rezervă pe *microbie*, substantiv feminin, pentru desemnarea stării de microb.»

Unii lingviști s-au lansat în discuții, de dragul elinei, pentru a critica formarea cuvântului. Microb, spuneau ei, înseamnă mai degrabă animal cu viață scurtă decât animal infinit de mic. Littré a oferit un al doilea certificat de naștere cuvântului microb:

Este adevărat, îi scrie el lui Sédillot, că μικρόβιος și μακρόβιος înseamnă, în lumea greacă, cu viață scurtă și cu viață lungă. Însă, după cum ați remarcat pe bună dreptate, nu este vorba propriu-zis de lumea greacă, ci de utilizarea pe care o dă radicalelor grecești limbajul nostru științific. Ori limba greacă are βίος, viață, βιοῦν, a trăi, βιοῦς, viu, al căror radical poate fi reprezentat foarte bine sub forma lui *be* sau *bie* cu sensul de trăind în aerobi, anaerob, microb. Consider că este de preferat să nu răspundeți criticilor și să lăsați cuvântul să se apere singur, ceea ce va face fără îndoială.» Adoptându-l, Pasteur avea să-l impună lumii întregi[1].

Într-adevăr, după aproape două luni, în 29 aprilie 1878, Pasteur prezintă la Academie o notă intitulată: *Teoria germenilor și aplicațiile ei în medicină și chirurgie* (în colaborare cu domnii Joubert și Chamberland)[2], în care consacră încă de la început noul termen:

Pentru a dovedi experimental că un organism microscopic este într-adevăr agentul bolii și contagiunii, nu văd alt mijloc, în starea actuală a științei, decât de a supune microbul (expresie nouă și fericită propusă de dl. Sédillot)[3] metodei culturilor succesive în afara economiei.

În urma acestei comunicări, cuvântul este folosit în repetate rânduri și în mod firesc. Ne vom mulțumi cu un singur citat (p. 124):

Dacă aș fi avut onoarea să fiu chirurg, așa cum sunt amenințat de pericolele pe care le reprezintă germenii microbilor răspândiți pe suprafața tuturor obiectelor, ...

---

[1] René Vallery-Radot, *La vie de Pasteur*, Paris, 1900, 382 sq.

[2] *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, ședința din 29 aprilie 1878, LXXXVI, p. 1037-1043 = *Œuvres de Pasteur*, vol. VI, 1933, p. 112 (citām după această ediție).

[3] Editorul *Operelor* trimite aici o notă la comunicarea lui Sédillot citată mai sus, unde *microbe* este propus pentru desemnarea diferitelor micro-organisme.

Această demonstrație era necesară din două motive: mai întâi pentru a dovedi, lecție întotdeauna utilă, că este imposibil de prevăzut care au fost condițiile în care a apărut un neologism; trebuie să le descoperim la sursă, în intenția creatorului. Nimic nu ne poate absolvi de această cercetare, pentru etimologist – o obligație.

Înainte de toate, trebuia redat lui *microb* adevăratul său sens. Putem vedea acum că acest cuvânt nu a fost luat din greacă; că nu este un adjectiv, ci un substantiv, și că nu înseamnă «cu viață scurtă», ceea ce, de altfel, nu cadrează cu concepția pasteuriană. În realitate, Sédillot a inventat termenul *microb* pentru a desemna totalitatea organismelor microscopice. I-a combinat liber pe *mikros* și pe *bios* într-un semnificat nou; cele două componente grecești reprezintă, foarte simplificat, cele două concepte asociate: *bios* «viață», cel de «organism viu», și *mikros* «mic», cel de «entitate infinit de mică, microscopică». Așadar *microb* înseamnă, literalmente, «viață mică», pentru a desemna «organismul microscopic».

Un asemenea compus nu ar fi putut exista în greacă; toți lexicografii s-au înșelat asupra formării lui *microb* pentru că judecau un model grec, în vreme ce inventatorul a dorit să creeze un compus francez, ceea ce Littré a remarcat foarte bine. Sédillot nu a făcut decât să îmbrace în veșmânt grec o denumire pe care a conceput-o în franceză. Acesta este statutul acestui neologism și al mai multora care au văzut lumina zilei cu un secol în urmă și mai bine: este un compus francez alcătuit din lexeme grecești. Răspunde unui desemnat conceput mai întâi în franceză și îi transpune apoi în greacă definiția, condensând-o la maximum.

Aceeași observație este valabilă și pentru *fotografie* (fr. *photographie*), de pildă, ale cărui elemente nu pot explica, singure, sensul compusului: *grafie* «reproducere» și *foto-* «lumină» sunt departe de a enunța ceea ce vrea să spună compusul: «reproducere (a unei imagini pe o placă sensibilă la) lumină». Să ne gândim numai la hibridul *televiziune*.

*

Mai vrem exemple? În scopul de a varia condițiile experimentului, vom ieși din cadrul compunerii, pentru a studia un neologism științific, de data aceasta un termen simplu. Este termenul *otarie* (fr. *otarie*), creat în franceză după modelul elin și intrat în nomenclatura zoologică a majorității limbilor occidentale moderne.

Dicționarele dau următoarea explicație:

Otarie, 1810. Împr. de naturalistul Péron din grec. *ôtarion* «urechiușă» (dim. de la *ous, ôtos* v. *otite*) datorită dimensiunilor reduse ale urechilor acestui animal (Bloch-Wartburg);

Otarie (1810, *Ann. du Muséum*) luat de Péron din grec. *ôtarion* «urechiușă» (*oûs, ôtos*, ureche), această focă având urechile mici și vizibile (Dauzat, la fel și Dauzat-Dubois-Mitterand);

Otarie, gr. *ôtarion* «urechiușă», datorită dimensiunilor reduse ale urechilor acestui animal (P. Robert, *Dict. alph.*);

Otarion (gr.) öhrchen. Fr. *otarie*, specie de focă cu urechi clăpăuge (seit 1810) FEW. VII 443.

Littré definea *otarie*: «grup din genul focilor, mamifere, a căror caracteristică principală, printre altele, este aceea de a avea urechi foarte vizibile, deși nu foarte bune», iar *Dictionnaire général*: o «specie de foci cu urechi vizibile», menționând că îi datorăm acest cuvânt lui Péron.

Toate acestea nu sunt adevărate decât pe jumătate. Trebuie să cercetăm publicația lui François Péron pentru a înțelege formarea acestui neologism. Într-o «Notă despre habitatul animalelor marine, de domnii Péron și Lesueur», acest naturalist revenit dintr-o lungă călătorie în ținuturile australe între 1800 și 1804, distinge mai multe specii de foci, greșit denumite cu același cuvânt de predecesorii săi. El analizează sistematic diferențele – în total treisprezece – pe care le-a observat între *Phoca leonina* a lui Fabricius și *Phoca leonina* a lui Steller; și precizează în felul următor ultima dintre aceste diferențe:

Diferă, în sfârșit, PRIN URECHI. Leul marin al lui Fabricius nu are deloc *auriculă*; cel al lui Steller are și aparține deci noului gen pe care credem că l-am deosebit în familia FOCACEELOR, cu numele de *Otarie*.

Péron se referă aici la a sa *Voyage de découvertes aux terres australes*, lucrare pe care a început să o redacteze, dar care, rămasă neterminată la data morții sale, în 1810, a fost completată de Louis Freycinet și publicată în 1816. Aici el justifică mai pe larg această denumire:

Numesc Focacee (*Mammalia Phocacea*) toate animalele reunite de naturaliști sub numele de *Foci*. Noua familie pe care o propun se împarte în două genuri, care se deosebesc prin prezența sau absența auriculelor; Focaceele cu auricule (*Phocacea auriculata*) sunt reunite într-un gen separat sub numele de Otarie (*Otaria* N.).

Focaceele lipsite de auricule (*Phocacea inauriculata*) constituie genul de foci propriu-zise (*Phoca* N.).

Așadar Péron a creat termenul *otarie* pentru a caracteriza specia, în contrast cu ansamblul focaceelor, printr-o trăsătură distinctivă pe care a izolat-o perfect: prezența/absența auriculelor.

Ne dăm seama că a ales formația diminutivală a cuvântului grec ὠτάριον nu datorită «dimensiunilor reduse ale urechilor acestui animal», cum spun dicționarele amintite, ci pentru motivul formal că termenul grec ὠτάριον era corespondentul exact al latinescului *auricula* și că, în limbajul naturaliștilor, *auricula* sau substitutul său francez *auricule* nu este un diminutiv, ci termenul anatomic pentru urechea externă, pavilionul urechii. Această specializare a lui *auricula* era de altfel veche; găsim deja în *Noul Testament* ὠτάριον pentru «pavilionul urechii», partea din acest organ care poate fi tăiată; *Vulgata* o redă prin *auricula* (*Mc* 14, 47; J. 18, 10). Este suficient să mai amintim și uzul frecvent al lui *auricula* la medicii romani și înlocuirea lui *auris* prin *auricula* în limbile romanice (fr. *oreille*, ital. *orecchia, orecchio,* sp. *oreja*).

Vom reține că această transpunere din latină în greacă este doar aproximativă. Péron ia ca punct de plecare noțiunea de *Phocacea auriculata* «Focacee cu auricule». Trebuia să transpună din greacă adjectivul *auriculata.* Și probabil pentru că nu a găsit un echivalent convenabil, – ὠτάριον nu are derivat adjectival – s-a mulțumit cu substantivul grec *otarion* (sau cu pluralul *otaria*) pe care l-a adaptat în neolatină *otaria*, fr. *otarie* f.

E limpede acum că formarea acestui termen nu datorează nimic categoriilor grecești și că Péron nu a încercat să-l elenizeze. Forma *otarie* este o transpunere aproximativă a franțuzescului «(phoque) à auricules» «(focă) cu auricule». Și în acest caz avem tot franceză în vestmânt grecesc.

Acest neologism, ca termen simplu, confirmă prin urmare ceea ce ne-a demonstrat compusul *microb*: faptul că anumite neologisme științifice de formă greco-latină create în franceză și în special compușii (proporția rămâne să fie evaluată în urma examenului) nu au moștenit din greacă sau din latină decât forma materială. În realitate, sunt compuși construiți în franceză și doar transpuși – adesea destul de indulgent – în lexeme greco-latine. Acest tip de formare este nou. Nu are precedent, din câte știm, în istoria limbilor. Putem preconiza o dezvoltare în acest sens. În consecință, trebuie să-i rezervăm un loc

în inventarul procedeelor de elaborare a vocabularului științific contemporan.

II

COMPUNERE ȘI SINAPSIE

Compunerea presupune existența a doi termeni identificabili din punctul de vedere al locutorului, reuniți într-o unitate nouă cu semnificat unic și constant. Pot fi de origine savantă, adică greco-latină: *centimetru, palmiped, telegraf*; sau în întregime francezi și de diferite tipuri: *portefeuille, orfèvre, betterave, marchepied, averse, entresol*. Este necesar, în orice caz, ca locutorul să poată izola și identifica cei doi termeni. Dacă unul dintre ei nu poate fi recunoscut, celălalt rămâne nesigur. Am putea presupune, pentru *aubépine, épine*, însă pentru că nu știm ce este *aub(e)*, *épine* însuși va fi în dubiu. De asemenea, trebuie ca sensul membrilor luați separat să întrețină un raport aproape inteligibil cu sensul compusului; de aceea locutorul nu va reduce spontan *plafond* la compusul *plat-fond*. Sentimentul de compunere este abolit în acest caz.

Vom deosebi, de compuși, CONGLOMERATELE. Numim astfel unitățile nou formate din sintagme complexe formate din mai mult de două elemente. Unele sunt sintagme predicative convertite în substantive: *va-nu-pieds, meurt-de-faim, monte-en-l'air, décrochez-moi-ça.* Celelalte, locuțiuni adverbiale în care persistă elemente arhaice: *dorénavant* (= d'ore en avant), *désormais* (dès or mais) nu mai sunt analizabile, iar *jamais* nu mai este deloc analizabil, însă în *aujourd'hui* mai putem percepe cel puțin «au jour d'...», iar în *auparavant* cei trei membri «au par avant», chiar dacă raportul lor sintactic nu este evident. Vechea sintagmă predicativă *n'a guère* se restrânge în *naguère*. Caracteristica generală a acestor conglomerate este sudarea în bloc a unei construcții complexe, fără ca elementele sale să fie mutilate sau alterate. Acestea pot fi recognoscibile complet sau incomplet, în funcție de vechimea conglomeratului: în *justaucorps* («juste au corps») ele sunt evidente; în *gendarme* este necesară o convertire prealabilă în plural pentru ca *gens* să-și regăsească funcția contextuală. În general, conglomeratele tind spre starea de semn compact.

Am dori să insistăm, cu deosebire, asupra unui tip de compunere care, nefiind deocamdată recunoscut ca atare, nu se bucură de un statut bine definit. El constă dintr-un grup întreg de lexeme, unite

prin diverse procedee, și alcătuind o desemnare constantă și specifică. Regăsim nucleul inițial în exemple deja vechi precum: *pomme de terre, robe de chambre, clair de lune, plat à barbe*. Faptul nou și important constă în aceea că, în zilele noastre, el cunoaște o extindere considerabilă și o productivitate fără limite: este și va fi formațiunea de bază în nomenclaturile tehnice. E suficient să menționăm termeni ca *modulation de fréquence, avion à réaction*, pentru a da o idee despre acest tip, dar și pentru a demonstra că este construit pe baza unui model, altul decât compunerea clasică.

Pentru a desemna aceste mari unități și pentru a consacra fenomenul specific pe care ele îl reprezintă, este necesar un termen nou, altul decât «compunere» (este vorba de cu totul altceva decât compunerea), și altul decât «sintagmă», denumire care se aplică oricărei grupări, fie ea și ocazională, operată cu mijloace sintactice, în vreme ce ne confruntăm de această dată cu o unitate fixă. De aceea propunem un termen adecvat și clar: SINAPSIE, din gr. σύναψις «joncțiune, conexiune, colecție de lucruri reunite»[1], cu derivatul său *sinaptic* (gr. συναπτικός «privitor la conexiune»), care poate furniza eventuali compuși: *mono- di- polisinaptic*. Nimic nu ne împiedică să prelungim această derivare în terminologia noastră și să spunem *a sinapta, sinaptabil* etc.

Ceea ce caracterizează sinapsa este un ansamblu de caracteristici, dintre care cele mai importante sunt: 1. natura sintactică (ne-morfologică) a legăturii dintre membri; 2. utilizarea elementelor de joncțiune în acest scop, în special *de* (*de*) și *à (cu)*; 3. ordinea determinat + determinant a membrilor; 4. forma lor lexicală plină și alegerea liberă a oricărui substantiv sau adjectiv; 5. absența articolului înaintea determinantului; 6. posibilitatea de expansiune a unuia din termeni; 7. caracterul unic și constant al semnificatului.

Astfel, spre deosebire de *garde-malade*, care este un compus, *gardien d'asile* este o sinapsie; *asile de nuit* este o alta, iar combinația *gardien d'asile de nuit* formează o nouă sinapsă cu doi membri, primul dintre ei simplu, *gardien*, cel de-al doilea el însuși sinaptic, *asile de nuit*, și pe care, în cazul de față, îl vom numi «subsinaptic». În sinapsa *gardien d'asile de nuit*, elementul de joncțiune îndeplinește o funcție

---

[1] Există, desigur, *sinapsa* (fr. *synapse*) neurofiziologilor, însă utilizarea sa este atât de diferită încât nu putem face confuzii. Am preferat, în adaptarea cuvântului grec la franceză, finala în *-sie*, după modelul cuvintelor grecești în -οις împrumutate prin intermediul latinei: *épilepsie, paralysie, -phylaxie, -syncrasie, poésie* etc.

dublă: ligament sinaptic în «(gardien) *d'*asile», ligament subsinaptic în «(d'asile) *de* (nuit)». Această analiză se impune în virtutea utilizării idiomatice reprezentate de o sinapsie de tipul *gardien d'asile de nuit*: «gardien d'asile de nuit» este conversia nominală a enunțului predicativ «il garde un asile de nuit». Să formulăm însă următoarea ipoteză: dacă observarea uzului ar fi dovedit că e vorba de o denumire «gardien d'asile» lărgită cu un determinant adverbial *de nuit* opus lui *de jour* (ca *gardien de nuit/gardien de jour*), atunci ar trebui să descompunem *gardien d'asile de nuit* într-un membru subsinaptic *gardien d'asile* și într-un membru simplu *de nuit*. Am avea atunci transpunerea nominală a enunțului predicativ: «il garde un asile – la nuit».

În orice caz, această alegere nu poate fi făcută pentru sinapsa *employé de chemin de fer*, pentru că *chemin de fer* formează o sinapsie fixă și pentru că nu există **employé de chemin*, singura analiză care se poate face este *employé*, membru simplu ca determinat, și *(de) chemin de fer*, membru subsinaptic ca determinant. Întotdeauna doar natura desemnatului ne permite să decidem dacă desemnarea sintagmatică este sau nu este o sinapsie: *valet de chambre* este, *coin de chambre* nu este.

Cu cât desemnatul este mai specific, cu atât este mai necesar să caracterizăm desemnarea printr-o trăsătură diferențială, și această trăsătură poate fi, ea însăși, foarte complexă. Abordăm aici un domeniu imens, de care lingviștii abia încep să se intereseze, cel al nomenclaturii tehnice.

Fenomenul nou este următorul: termenii de bază cu ajutorul cărora se constituie o nomenclatură tind să devină expliciți și să devină la rândul lor combinații explicite, cu ajutorul unităților lexicale independente, care pot fi identificate separat și organizate în funcție de modele sintactice. Este domeniul sinapsiei prin excelență.

Sintezei morfologice a vechilor compuși i se substituie o sinapsie în mod necesar analitică, iar termenilor în general greco-latini ai compunerii tradiționale, o suită de lexeme franceze.

În cazul compunerii savante, joncțiunea se caracterizează de multe ori prin finala *-o-* a primului membru, împrumutată din modelele grecești: *astro- geo- cosmo-*, iar relația dintre membri este dată de ordinea lor. Însă în cazul sinapsiei în care toate elementele sunt, în principiu, idiomatice și cu formă liberă, ei sunt reuniți de elementele joncțiunii, în principal *de* și *à*, iar ordinea lor este întotdeauna determinat + determinant. Datorită ansamblului caracteristicilor sale, sinapsia ca mod de desemnare tinde să realizeze ceea ce Saussure numea limitarea arbitrariului.

Este un procedeu care contrastează cu compunerea tradițională prin ușurința și amploarea realizărilor sale. În timp ce în franceză compunerea își atinge foarte repede limitele, iar compușii se formează într-un ritm lent și, ca să spunem așa, prin cooptare individuală (suntem martori la apariția primilor specimene dintr-o serie nouă în *cosmo-* cu *cosmonaute, cosmodrome*), sinapsia este mereu darnică în creații. Toate vocabularele tehnice apelează la acest procedeu, cu atât mai repede cu cât este singura care permite specificarea detaliată a desemnatului și clasificarea seriilor prin trăsăturile lor distinctive. Extrema sa flexibilitate paradigmatică face din sinapsie instrumentul nomenclaturilor prin excelență.

O întâlnim în toate vocabularele specializate: *volet de courbure à fente, hélice à pas variable, moteur à refroidissement par air* sunt termeni curenți în aviație[1] și fiecare tehnică își are propriul ei repertoriu. Criteriul acestor desemnări, în măsura în care sunt sinaptice, se află întotdeauna în relația cu obiectul: dacă el este desemnat complet și unic prin această denumire complexă, atunci este o sinapsie. Nu trebuie să cuprindă numai lexeme cu utilizare tehnică; poate fi alcătuită din vocabule obișnuite ordonate sinaptic. «Aigle pêcheur à tête blanche» ar putea fi o sintagmă descriptivă creată ocazional. Însă, dacă este cuprinsă în nomenclatura zoologică drept cuvântul, uzual într-o anumită comunitate, care desemnează o anumită pasăre, atunci *aigle pêcheur à tête blanche* devine în franceza din Noua Caledonie o denumire sinaptică ce trebuie înregistrată de lexicul acestei științe și acestei comunități. Din același motiv, tot în franceza caledoniană, seria *bois de fer* → *bois de fer de montagne* → *petit bois de fer de montagne* va fi o paradigmă în care sinapsia *bois de fer* generează două sinapsii succesive, fiecare denumind o varietate diferită de precedenta. Numai cu ajutorul criteriului de desemnare vom putea decide dacă *faux tamanou de forêt à petites feuilles* trebuie considerat sau nu ca fiind o sinapsie: nimic în sine nu ne împiedică să-l considerăm ca atare[2]. Va trebui să cercetăm atunci modul în care *faux tamanou* devine *faux*

---

[1] Este momentul să semnalăm lucrarea substanțială a lui Louis Guilbert, *La formation du vocabulaire de l'aviation* (Paris, 1965), de care nu am ajuns să iau cunoștință decât la terminarea articolului de față și care furnizează exemple nenumărate de astfel de denumiri tehnice.

[2] Am împrumutat ultimele exemple dintr-o expunere despre terminologia florei și faunei în franceza caledoniană prezentată la Societatea de Lingvistică de K. J. Hollyman și publicată în *BSL* 61 (1966), fasc. 1, p. 96-109. Articolul de față ne poate ajuta să rezolvăm problema discutată de Hollyman.

tamanou de forêt à petites feuilles, în aparență fără un intermediar **faux tamanou de forêt*.

Expansiunea sinapsiilor se realizează fie cu ajutorul calificativelor, în franceza caledoniană *bois de rose* → *faux bois de rose*, fie, cel mai adesea, cu ajutorul unor membri de structură diferită, legați prin factorii de joncțiune *de* și *à*, mult mai frecvenți.

Putem caracteriza, pe scurt, funcția respectivă a acestor factori de joncțiune.

Factorul de joncțiune *à* dintre cei doi membri ai sinapsiei indică:

a) destinația, fie cu un infinitiv: *salle à manger, fer à friser, machine à écrire*; fie cu un substantiv: *service à café, brosse à habit, boîte à ouvrage, parc à bestiaux* ;

b) trăsătura distinctivă: *oeil à facettes, serpent à sonnettes, bête à cornes.* Atunci când determinatul desemnează un mecanism, determinantul precedat de *à* indică agentul motor; este o categorie foarte bogată și productivă: *moulin à vent, machine à vapeur, avion à réaction, lampe à pétrole.*

Observăm că determinanții precedați de *à*, mai precis cei care marchează destinația, pot fi nume de animale, însă nu sunt niciodată nume de ființe umane; putem deduce de aici anumite efecte depreciative în cazul unor denominații precum: *bouge à matelots, fille à soldats*. De aceea *à* este înlocuit, la nevoie, de *pour*: *tailleur pour hommes; compartiment pour dames*.

Vom mai observa și faptul că numai natura desemnării, nu și sensul lexemelor conjuncte, distinge cele două utilizări ale lui *à*: o *moulin à café* râșnește cafeaua, însă o *moulin à vent* este pusă în mișcare de vânt; o *pompe à essence* poate fi la fel de bine o pompă care scoate benzină sau o pompă care funcționează cu benzină.

Factorul de joncțiune indică faptul că:

1. determinantul este întregul virtual din care determinatul este o parte: *peau de porc, verre de montre, pied de table*; metaforic: *tête de loup, pied de biche, dent de lion*;

2. circumstanța în care este folosit obiectul: *chemise de nuit, tenue de soirée, manteau de pluie, table de travail, salle de jeux, fusil de chasse*; sau clasa de indivizi al căror determinat este un atribut: *robe d'avocat, béret de matelot, livrée de chauffeur, voiture d'enfant.*

Am conturat astfel natura, domeniul și trăsăturile generale ale clasei de forme pe care o numim sinapsie, pentru a-i conferi recunoașterea și statutul lingvistic pe care îl merită, mai degrabă decât pentru a furniza exemple în număr foarte mare. E ușor de prevăzut extinderea sa încă și mai rapidă decât am putea-o bănui, ca urmare a fenomenului dominant astăzi, dezvoltarea rapidă și multiplă a tehnicilor.

CAPITOLUL XIII

Structura relațiilor de auxiliaritate[1]

Noțiunea de «verb auxiliar» le este familiară celor obișnuiți cu o limbă occidentală modernă și face parte din nomenclatura gramaticală a învățământului tradițional. Însă și în cazul acestei noțiuni, ca pentru atâtea altele, o anumită obișnuință ne împiedică să îi apreciem așa cum se cuvine importanța și unicitatea. Este vorba de o formă lingvistică unitară care se realizează, prin intermediul unor paradigme întregi, în două elemente, dintre care fiecare își asumă anumite funcții gramaticale, care sunt în același timp legate și autonome, distincte și complementare.

Acest fenomen notoriu[2], semnalat în toate gramaticile[3], nu a intrat în atenția lingviștilor. Nu cunoaștem decât două studii, în ultimii ani, consacrate elaborării unei teorii în acest sens.

G. Guillaume[4] a studiat, în ceea ce privește auxiliarele, mai ales motivul pentru care, dintre toate verbele, sunt singurele care pot avea o asemenea funcție: ceea ce el numește *subductivitate*, care le face să preexiste, ideal, celorlaltor verbe. «*Être*, de pildă, îi preexistă lui *faire* și în general tuturor verbelor care specifică un proces îndeplinit sau suferit»[5]. El urmărește așadar să descrie «subducția» verbului ca proces psiho-lingvistic și în special «mecanismul subducției ezoterice, creatoare a stării de auxiliaritate»[6]. Pentru el, «verbele auxiliare sunt

---

[1] *Acta Linguistica Hafniensia*, Copenhaga, vol. IX (1965), nr. 1, p. 1-15.

[2] Despre dezvoltarea istorică, cf. Gougenheim, *Étude sur les périphrases verbales dans la langue française* (Paris, 1929).

[3] Ne mulțumim să citâm aici, mai degrabă pentru abundența datelor decât pentru prelucrarea problemei, lungul capitol despre «Les auxiliaires» în Pichon și Damourette, *Essai de grammaire de la langue française*, vol. V, p. 1-160.

[4] Într-un articol intitulat «Théorie des auxiliaires et examen de faits connexes», *BSL* 34 (1938) fasc. 1, p. 5-23.

[5] *Loc. cit.*, p. 5.

[6] *Loc. cit.*, p. 10.

verbe a căror geneză materială, întreruptă de o finalizare mai rapidă a genezei formale, rămâne suspendată, nu se finalizează și necesită, în consecință, un *complement de materie* care nu poate veni – ontogeneza cuvântului fiind deja închisă – decât din afară: de la un alt cuvânt». Astfel, *avoir marché* va fi analizat în: *avoir* «verb complet din punct de vedere al formei (se conjugă la toate modurile și la toate timpurile), însă incomplet din punctul de vedere al conținutului (subducția); *marché*: cuvânt care furnizează aportul de materie lipsă și nu intervine decât în această calitate»[1].

Aproape în același timp, însă independent și dintr-o perspectivă cu totul diferită, L. Tesnière a prezentat în detaliu o «Théorie structurale des temps composés»[2] care, făcând abstracție de terminologie, nu este atât de departe, în fond, de vederile lui G. Guillaume asupra repartizării funcțiilor în forma compusă. L. Tesnière s-a ocupat însă mai mult de degajarea principiului general – legea, spune el, regulată și universală – care guvernează formarea timpurilor compuse. Iată care este această lege: «În cazul dedublării unui timp simplu într-un timp compus, caracteristicile gramaticale sunt transferate auxiliarului, rădăcina verbală a auxiliatului»[3]. În *il a marché*, auxiliarul *il a* poartă caracteristicile formale sau morfemul, iar auxiliatul *marché* rădăcina verbală sau semantemul. Întregul studiu al lui Tesnière este dedicat ilustrării acestei legi, cu ajutorul exemplelor culese din diferite limbi și al schemelor analitice[4].

Aceste studii își mențin importanța[5]. Scopul nostru, în reluarea problemei, a fost acela de a demonstra mai întâi că acest fenomen, privit întotdeauna în ansamblu, prezintă mai multe varietăți care trebuie recunoscute și studiate separat; apoi, de a defini fiecare dintre aceste varietăți în termeni adecvați și de a oferi o descriere formală care să pună în lumină elementele constante, variabilele și structura relațiilor dintre ele.

Intenția descriptivă ne cerea, spre deosebire de cei doi lingviști amintiți, să începem cu delimitarea trăsăturilor distinctive, în sin-

---

[1] *Loc. cit.*, p. 11-12.

[2] Este titlul articolului său publicat în *Mélanges Ch. Bally* (1939), p. 153-183.

[3] *Op. cit.* p. 160.

[4] L. Tesnière s-a ocupat de problema «timpurilor compuse» în mai multe fragmente din *Éléments de syntaxe structurale* (1959), p. 47, 159, 398, însă se mulțumește să trimită la articolul citat.

[5] Vom adăuga, în aceeași direcție conceptuală a lui G. Guillaume, expunerea lui J. Stefanini, *La voix pronominale en ancien et en moyen français* (1962), p. 97-102.

cronia unei singure limbi. Ne vom ocupa așadar de relațiile de auxiliaritate în verbul francez modern.

Este important să fixăm, încă de la început, terminologia, în parte nouă, pe care o vom aplica elementelor jocului. Tratăm despre un proces lingvistic, *auxilierea*, care constă în joncțiunea sintagmatică a unei *forme auxiliante* și a unei *forme auxiliate* sau, mai pe scurt, a unui *auxiliant* și a unui *auxiliat*. Termenul «verb auxiliar» va fi evitat.

Această joncțiune generează o formă verbală cu structură binomă *auxiliant* + *auxiliat* în ordine invariabilă, ale căror elemente pot fi disociate prin inserție.

Forma creată prin auxiliere se opune, ca formă marcată, unei forme verbale simple, neauxiliate.

Sunt trei feluri de mărci distinctive, care definesc trei clase de auxiliere, fiecare fiind caracterizată de o altă opoziție față de aceeași formă simplă :

1) *il frappe* ≈ *il a frappé*
2) *il frappe* ≈ *il est frappé*
3) *il frappe* ≈ *il peut frapper*.

Vom descrie în continuare aceste trei aspecte ale auxilierii. Le vom numi:

1) auxiliere de temporalitate
2) auxiliere de diateză
3) auxiliere de modalitate.

I

Vom identifica *auxilierea de temporalitate* cu forma de perfect: «il a frappé»; «il est arrivé». Fără îndoială, perfectul nu este doar un timp, este și un timp, și chiar din ce în ce mai mult în limba vorbită, unde perfectul a înlocuit preteritul. Așadar suntem îndreptățiți să includem perfectul în noțiunea de temporalitate care, de altfel, reprezintă un cadru comod pentru analiză. Studiind termenii și organizarea formei de perfect vom putea determina anumite condiții necesare oricărei structuri de auxiliere.

Să cercetăm și să încercăm să definim relația logică dintre auxiliant și auxiliat.

Indiferent de felul auxilierii, relația dintre auxiliant și auxiliat este o relație de disparitate și, în funcție de rețeaua care-i articulează, poate admite două interpretări diferite.

În cadrul unei paradigme verbale date, forma obținută prin auxiliere, perfectul de pildă, cuprinde o variabilă, auxiliantul *être* sau *avoir*, și un invariant, *auxiliatul*. În sintagma *il a frappé*, îl putem înlocui pe *il a* cu *nous aurons, tu avais, qu'il ait, ayant*,... fără ca auxiliatul *frappé* să se schimbe.

Privită, însă, în raport cu ansamblul verbelor limbii, variația este inversă: *frappé* poate fi înlocuit de *cru, joué, pris, coulé*,... fără ca auxiliantul *il a* să se schimbe.

Am putea construi așadar un model logic pentru această relație, în locul funcțiilor propoziționale, și am putea vorbi de o funcție auxiliațională (fr. *fonction auxiliationnelle*). În *il a frappé*, îl vom considera pe *frappé* ca fiind un «lucru» a cărui proprietate este *il a*: într-adevăr, *frappé* admite un mare număr de substitute posibile, fiecare generând o situație diferită, în timp ce *il a* rămâne constant. Vom putea spune atunci că în *il a frappé* auxiliatul *frappé* reprezintă «argumentul», iar auxiliantul *il a*, «funcția».

Toate acestea permit formularea a două definiții logice ale perfectului:

1) în meta-limba francezei, perfectul este clasa tuturor sintagmelor de forma *avoir* (sau *être*) + participiu trecut x. Este definiția generică;

2) în cadrul conjugării (active) a verbului *frapper*, perfectul este clasa tuturor sintagmelor de forma: formă flectată x + *frappé*, fiind știut că doar o singură formă a lui *avoir* este compatibilă cu *frappé*. Este definiția specifică.

Auxilierea de temporalitate, reprezentată de perfect, se realizează cu ajutorul a două auxiliante, *avoir* și *être*, care se găsesc în distribuție complementară[1].

«Avoir» este întrebuințat în marea majoritate a cazurilor, de fapt în general; «être», pentru un număr restrâns de verbe, în total în jur de douăzeci.

Ar fi interesant, tocmai datorită caracterului lor de excepții, să stabilim ce pare a fi specific acestor verbe, care să ceară auxiliantul

[1] Vom neglija aici, ca fiind lipsită de importanță pentru auxiliere, problema verbelor care pot admite «être» sau «avoir» cu ușoare variații de sens («le livre *est paru* / *a paru*»). Toate gramaticile se ocupă de acest aspect.

«être». Vom epuiza imediat lista acestora: *aller, venir, devenir, intervenir, survenir, retourner, accourir, partir, arriver, rester, entrer, sortir, naître, éclore, mourir, décéder, tomber, échoir, monter, descendre.*

Aceste verbe sunt intranzitive și sunt incluse în sfera personală. Denotă mișcări instantanee și acțiuni care nu au nici durată și nici viitor, a căror realitate coincide cu realizarea lor, și care nu se pot succeda fără se se contrazică: *naître* și *mourir*, *entrer* și *sortir*, tot atâtea praguri trecute, dincolo de care actul dispare făcând loc stării enunțate de perfect. De îndată ce «naître» este împlinit, cineva «est né» și nimic nu va mai putea schimba ceva. Odată împlinite «partir» și «arriver», cineva «est parti, arrivé» și cu asta s-a spus tot. O dată ce «est venu», cineva nu mai poate continua să vină. În timp ce *courir* are auxiliantul «avoir», *accourir* nu-l admite decât pe «être»: înseamnă «*venir* en courant». Această mișcare nu poate fi numită decât în momentul în care se consumă; nu are viitor. Observăm că nici unul dintre aceste verbe nu poate fi folosit la prezentul durativ, ci numai la prezentul de definiție sau la prezentul istoric. «Monter» și «descendre» nu fac excepție în valoarea lor strictă, aceea de a enunța ca efectuare instantanee mișcarea în sus sau în jos. În uzul curent, ele sunt totuși folosite și pentru a descrie procesul de ascensiune sau de coborâre și, în acest caz, pot fi însoțite de un termen de extindere spațială. Nu întâmplător se înregistrează uneori o fluctuație în alegerea auxiliantului: «il *est* monté» și «il *a* monté trois étages»; «il *est* descendu» și «il *a* descendu la pente».

Toate celelalte verbe îl au pe auxiliantul «avoir», fie că sunt tranzitive sau nu, inclusiv *être* și *faire*; *exister* sau *vivre*, ca și *manger* sau *couper*.

Rolul distinctiv al fiecărui auxiliant poate fi definit după cum urmează:

perfectul cu «avoir» indică finalizarea acțiunii;

perfectul cu «être» indică finalizarea situației.

Prin «finalizarea situației» înțelegem stabilirea unei anumite situații, ca urmare a efectuării unei mișcări care duce negreșit la această situație.

Am putea fi surprinși că un verb ca *être* este inclus în rândul verbelor cu auxiliantul «avoir». Însă nu numai că disproporția numerică dintre cele două auxiliante aduce în câmpul lui «avoir» o varietate mult mai mare de specii verbale: există o cauză anume pentru care perfectul lui *être* primește auxiliantul «avoir», și anume faptul că-l respinge pe «être». Acest principiu va fi indicat mai departe, p. 164.

Mai sunt prevăzute cu «être» la perfect verbele exclusiv reflexive *se souvenir, s'élancer, s'éprendre*: «il s'est souvenu, il s'est élancé, il s'est épris» și, prin extensie, acele verbe tranzitive care admit ca obiect pronumele reflexiv: «il l'*a* blessé/il s'*est* blessé»; «je l'*ai* jeté/je *me suis* jeté», cu valoare reciprocă la plural: «ils *les ont* battus/ils *se sont* battus».

Trebuie să analizăm acum jocul auxiliantului și auxiliatului în producerea perfectului.

Fenomenul tipic, unic, al auxilierii temporale constă în scindarea unei forme verbale în două unități autonome și în repartizarea ulterioară a funcțiilor.

Dacă aceste două unități sunt complementare, în ce fel ar putea să fie? Am văzut mai devreme concepția lui Tesnière (cea a lui G. Guillaume nu diferă prea mult), potrivit căreia auxiliantul este purtătorul morfemului, iar auxiliatul al semantemului. Aceasta este, de altfel, în mare, explicația pe care o dau gramaticile pentru «timpul compus». Această dihotomie riguroasă și puțin sumară nu ni se pare a fi adecvată. Relațiile reale se vădesc a fi, în urma unei examinări, mai complexe și trebuie sistematizate ca atare.

Cu siguranță, *il a-*, auxiliant al lui *il a chanté*, indică persoana și numărul, eventual și genul persoanei, grație pronumelui. Se poate spune că enunță timpul? În acest caz ar deține, într-adevăr, toate funcțiile verbale, mai puțin sensul. Însă această postulare unanim admisă mi se pare gratuită. *Il a* indică, în sine, un singur timp: prezentul. Însă, în calitate de auxiliant, el formează perfectul. Se produce o adevărată mutație. Cum putem concepe această mutație dacă toate funcțiile morfologice sunt concentrate, după cum ni se spune, în auxiliant? Prin ce minune reușește proximitatea auxiliatului, exclusiv semantem, să transforme prezentul în perfect? Iată adevărata problemă care nu a fost discutată și, după cât se pare, nici măcar semnalată.

Este totuși limpede faptul că această mutație funcțională a prezentului *il a* în auxiliant de perfect nu poate fi pusă exclusiv pe seama auxilierii. Numai joncțiunea sintagmatică a lui *il a* cu *chanté* face din prezentul lui *avoir* un constituent al perfectului. Trebuie să admitem atunci că auxiliatul *chanté* nu este doar un semantem; este și purtătorul, în parte, al funcției gramaticale. Pentru că, în cele din urmă, rolul de semantem în sintagmă nu necesită forma specifică de participiu trecut. Aparent, această formă de auxiliat era necesară pentru ca valoarea de perfect să se poată împlini în sintagmă, deoarece, pentru alte tipuri de auxiliere, auxiliatul are alte forme.

Rezultă că auxiliatul trebuie considerat a fi bifuncțional. În afara funcției sale paradigmatice, aceea de a asigura legătura semantică cu verbul, el îndeplinește o funcție sintagmatică complementară cu cea a auxiliantului. Auxiliat și auxiliant se ajută reciproc în cadrul procesului.

Invers, putem considera oare că auxiliantul îndeplinește o funcție exclusiv gramaticală? Definiția nu ni se pare a-și fi epuizat rolul. Fără îndoială, este purtător al mărcilor flexionare de perfect. Însă alegerea auxiliantului *avoir* nu e lipsită de importanță pentru perfectul activ. Trebuie luat în calcul și sensul său propriu.

Din această observație vom trage o concluzie, numai aparent paradoxală: în realitate, auxiliantul și auxiliatul se completează, prin sens și respectiv prin formă, pentru a realiza valoarea specifică de perfect .

În acest fel, examinarea rolului pe care trebuie să-l aibă cei doi membri ai sintagmei de auxiliere temporală ne determină să introducem o distincție între 1) funcția specifică fiecăruia dintre ei; 2) funcția însumării lor.

Auxiliantului «avoir» («être») îi revine mai întâi *funcția de flexiune*: poartă, cumva, desinențele și indică persoana, numărul, modul, diateza.

Auxiliatului (participiul trecut) îi este specifică *funcția de denotație*: el identifică din punct de vedere lexical verbul al cărui radical îl reprezintă într-o anumită măsură.

Însă numai însumarea auxiliantului și auxiliatului, care asociază *sensul* specific *auxiliantului* cu *forma* specifică *auxiliatului*, asigură *funcția de temporalitate* și produce valoarea de perfect. Auxilierea de temporalitate este așadar procedeul de auxiliere care conferă formei verbale compuse, rezultat al său, trăsătura distinctivă de «fapt finalizat» ce caracterizează perfectul.

Pe scurt, rolul și relația unităților conjuncte se pot defini în felul următor: perfectul este forma temporală scindată în două unități autonome și separabile, dintre care prima, numită auxiliant, poartă desinențele ca formă flectată a verbului «avoir» («être»), iar a doua sensul lexical al verbului ca formă fixă de participiu trecut, joncțiunea auxiliantului cu auxiliatul producând valoarea specifică de «fapt finalizat».

Auxiliantul «avoir» poate fi el însuși nucleul unui proces de auxiliere, în care se dedublează rămânând totuși auxiliant. Așa se întâmplă atunci când «avoir» devine «avoir eu» + participiu trecut. *Il*

a chanté, de pildă, generează forma nouă *il a eu chanté*, a cărei utilizare se limitează practic la propozițiile circumstanțiale: «quand *il a eu chanté*, je suis parti».

În consecință, scindarea auxiliantului *il a* (chanté) în *il a eu* (chanté) produce o auxiliere de gradul al doilea. Vom vorbi în acest caz de o superauxiliere. Să nu uităm totuși că *il a* în *il a* (chanté) și *il a* în *il a* (*eu* – chanté) nu au aceeași formă, nefiind situați la același nivel. Îl vom distinge pe primul ca *il* a^1, auxiliant, de cel de-al doilea, *il* a^2, superauxiliant.

Acestei dedublări de structură îi corespunde o dedublare de funcție: *il a eu* (chanté) diferă de *il a* (chanté) prin noțiunea de îndeplinire prealabilă ce introduce un palier de anterioritate logică; este un discordant al perfectului. Pentru a situa unul față de celălalt cele două nivele de auxiliere, putem spune că auxiliantul *il a* (chanté) indică faptul finalizat, iar superauxiliantul *il a eu* (chanté) subliniază noțiunea de «proces împlinit». Vom reprezenta aceste relații în următoarea schemă:

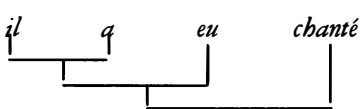

unde *il a* este auxiliant al lui *eu* și formează împreună un superauxiliant *il a eu* al auxiliatului *chanté*. Rezultă că superauxilierea afectează auxiliantul, însă nu și auxiliatul; nu există un «superauxiliat». În plus, numai «avoir» poate deveni superauxiliant, niciodată «être», în virtutea unui principiu de incompatibilitate: auxiliantul «être» nu îl admite ca auxiliat nici pe participiul lui «être» și nici pe cel al lui «avoir».

II

Descrierea detaliată a auxilierii de temporalitate va economisi mai multe dezvoltări similare pentru *auxilierea de diateză*, auxilierea formei verbale pasive.

Nu ne ocupăm aici de natura pasivului (acest amplu subiect este cu totul străin intențiilor noastre), ci de structura auxilierii la pasiv. Este suficient să caracterizăm această diateză ca fiind cea de «acțiune suferită».

Dacă, din punct de vedere logic, pasivul este forma inversă a activului, el prezintă totuși, în forma sa lingvistică franceză, o particularitate fără echivalent la activ: auxilierea. Nu există formă pasivă care să nu se realizeze cu ajutorul auxilierii. Ori, între auxilierea de diateză și cea temporală, există neapărat raporturi strânse, formale și funcționale. Rămâne doar să le deosebim.

Auxilierea de diateză, manifestată prin opoziția activ/pasiv, are drept caracteristică formală auxiliantul *être* asociat participiului pasiv al verbului auxiliat.

Auxilierea de diateză este subordonată auxilierii temporale: o formă pasivă poate fi pusă la perfect, devenind relevantă pentru ambele auxilieri. Însă cele două auxilieri nu se realizează la același nivel al paradigmei flexionare. Relația dintre ele este *disimetrică*.

I. *Auxilierea de diateză începe cu un grad deasupra auxilierii temporale.* Nu există simetrie între «il est frappé» și «il a frappé».

Forma «simplă» de auxiliere de diateză este cea de prezent: «il est frappé», pasiv al lui «il frappe». Această formă de *prezent* pasiv «il est frappé» coincide, concret, cu forma de *perfect* intranzitiv: «il est arrivé». În realitate, «il est arrivé» se situează la nivelul perfectului activ «il a frappé». Iar forma pasivă corespunzătoare lui «il a frappé» este o formă cu dublă auxiliere «il a été frappé». Observăm așadar o disimetrie inițială:

prezent *il frappe* ~ *il est frappé*
perfect *il a frappé* ~ *il a été frappé*.

Așadar, forma de bază a verbului pasiv este o formă binomă «il est frappé», unde *est* trebuie considerat ca fiind diferit de *est* din «il est arrivé». În «il est arrivé», *est* caracterizează diferențial, ca auxiliant de perfect intranzitiv, o clasă de verbe (de felul: «aller», «venir» etc...), în opoziție cu auxiliantul *a* de perfect în cazul a numeroase alte verbe, tranzitive sau intranzitive («prendre», «voler», «vivre» etc...).

Este ceea ce confirmă flexiunea pasivului: construită cu un prezent *est*, ea comportă o auxiliere temporală de perfect cu auxiliantul *avoir*: prin urmare, «il a été frappé». Distingem aici două auxilieri simultane: auxilierea de temporalitate *il a été*, la care se adaugă auxilierea de diateză prin introducerea participiului auxiliat *frappé*. Forma de perfect pasiv *il a été frappé* ne permite așadar să deosebim două planuri de auxiliere:

temporalitate: *il a* auxiliant temporal + *été* auxiliat,
diateză: *il a été* auxiliant diatetic + *frappé* auxiliat.

II. *Auxilierea de diateză se oprește cu un grad deasupra auxilierii temporale.*

Într-adevăr, auxilierea de temporalitate, după cum am văzut, comportă două grade la trecut: «il a frappé» și «il a eu frappé». Primul, «il a frappé» se transformă în pasiv, «il a été frappé». Însă «il a eu frappé» nu este convertibil în pasiv: o asemenea formă de pasiv ar fi necesitat două participii simultane, unul al lui *avoir* pentru auxilierea temporală, altul al lui *être* pentru cea de diateză. Această cerință este contradictorie.

Din momentul în care pasivul este constituit de sintagma *être* + participiu trecut, paradigma auxiliantului este fixată de la un capăt la altul. Întreaga conjugare a pasivului va fi identică cu cea a lui *être,* fără variații sau excepții.

În consecință, putem stabili două reguli de corespondență între activ și pasiv, care permit anticiparea structurii de auxiliere la pasiv:

1. Tuturor timpurilor simple (= ne-auxiliate) ale activului le corespund, la pasiv, timpuri compuse cu forma simplă a auxiliantului *être*. Vom avea așadar: *il frappait ~ il était frappé; il frappera ~ il sera frappé* etc.

2. Tuturor timpurilor activului compuse cu forma simplă a auxiliantului *avoir* le corespund, la pasiv, timpuri compuse cu auxiliantul *avoir été*. Vom avea așadar: *il a frappé ~ il a été frappé; il aurait frappé ~ il aurait été frappé* etc.

Celelalte variații posibile în structura pasivului vor depinde de combinarea auxilierii de diateză cu auxilierea de modalitate, la care ne vom referi în continuare.

III

Înainte de toate, trebuie să legitimăm categoria modalității.

Prin modalitate înțelegem o aserțiune complementară despre enunțul unei relații. În calitate de categorie logică, modalitatea cuprinde 1. posibilitatea, 2. imposibilitatea, 3. necesitatea. Aceste trei «moduri» se reduc la două, din punct de vedere lingvistic, pentru că imposibilitatea nu posedă expresie proprie și se exprimă prin negarea posibilității. Astfel, posibilitate și necesitate sunt două modalități primordiale, la fel de necesare în lingvistică și în logică, și pe care nu avem nici un motiv să le contestăm. Vom avea numai grijă să le

deosebim de «modurile» admise tradițional de gramatică în morfologia verbului (subjonctiv etc...)[1].

Categoria lingvistică a modalității cuprinde, în primul rând, cele două verbe *pouvoir* și *devoir*. Mai departe, limba a extins funcția modalizantă și la alte verbe în anumite utilizări și prin aceeași structură de auxiliere; în principal: *aller, vouloir, falloir, désirer, espérer*. Însă, spre deosebire de temporalitate și de diateză, modalitatea nu este o categorie necesară și constitutivă a paradigmei verbale. Este compatibilă cu temporalitatea și cu diateza în orice formă verbală.

Auxilierea de modalitate se caracterizează, formal, printr-o structură de binom. Primul termen este forma flectată a auxiliantului; cel de-al doilea, infinitivul verbului auxiliat: «il peut arriver»; «je dois sortir».

Aceste două verbe, modalizante prin excelență, *pouvoir, devoir,* nu prezintă alte construcții. Cât privește celelalte verbe, numai ocazional modalizante, ele se construiesc astfel numai atunci când subiectul – explicit – al auxiliantului este identic cu subiectul – implicit – al auxiliatului: «il a voulu *chanter*». Dacă subiectul auxiliatului este diferit, infinitivul este înlocuit cu o propoziție subordonată: «il a voulu *que je chante*». Verbul încetează atunci de a mai fi auxiliant.

Pentru că se aplică oricărei forme verbale, auxilierea de modalitate trebuie să se aplice și formelor deja auxiliate cu auxilianți temporali sau de diateză. Aceste două situații, de auxiliere și de superauxiliere, vor fi studiate pe rând.

Criteriul auxilierii de modalitate este conversiunea formei personale a auxiliatului într-o formă de infinitiv: «Pierre *chante*» devine «Pierre *peut (doit) chanter*». De unde rezultă că *infinitivul este forma modalizată a verbului*, principiu care antrenează mai multe consecințe de care nu ne putem ocupa în paginile de față. Verbul auxiliat nu constituie numai un semantem, el contribuie prin forma sa morfologică la auxilierea de modalitate pe care auxiliantul o asigură grație sensului său lexical și formei sale temporale.

Această conversie se produce și atunci când verbul modalizat este la un timp care presupune auxilierea temporală: «Pierre *a chanté*» devine «Pierre peut (doit) *avoir chanté*».

Însă *auxilierea de modalitate începe cu un grad deasupra auxilierii temporale*, deoarece poate avea o formă verbală simplă, ne-auxiliată, ca

---

[1] Tocmai această confuzie - sau nediferențiere - între cele două categorii i-a determinat pe mai mulți gramatici, pe Pichon și Damourette, de pildă (*op. cit.*, V, § 1687), să infirme existența «auxiliarelor de mod» în franceză.

«Pierre chante» care devine «Pierre peut chanter». În cazul auxilierii de modalitate, forma primară este «il peut chanter», corespunzătoare lui «il chante», în vreme ce, în cazul auxilierii de temporalitate, forma primară este «il a chanté» care devine «il peut avoir chanté». Invers, *auxilierea de modalitate se oprește cu un grad deasupra auxilierii de temporalitate.* Dacă «il a chanté» devine «il peut avoir chanté», construcția superauxiliată «il a eu chanté» nu poate avea formă modalizată.

Descrierea funcționării acestei auxilieri de modalitate pornește de la două observații preliminare:

1. Auxiliantul de modalitate este un verb plin cu paradigmă completă: *je peux, vous pouviez, nous pourrons* etc., inclusiv formele temporale auxiliare: *j'ai pu, il aura pu* etc.

2. Forma auxiliată de modalitate, întotdeauna la infinitiv, poate prezenta o singură variație temporală, cu auxilierea lui *avoir*; auxiliatul va fi, așadar, ori un infinitiv prezent, *chanter*, ori un infinitiv trecut, *avoir chanté*. În acest ultim caz, după cum vom vedea, este vorba de o superauxiliere.

Acestea fiind spuse, putem trece la analiza relațiilor dintre auxiliant și auxiliatul de modalitate. În principiu, auxiliantul de modalitate preia toate funcțiile flexionare (timp, mod, persoană) ale auxiliatului. Sunt posibile două cazuri, în funcție de situația temporală a auxiliatului:

a) atunci când auxiliatul este o formă simplă, el se convertește în infinitiv și toate mărcile sale flexionare sunt transferate auxiliantului:

il chante ⇒ *il peut* chanter
il chantait ⇒ *il pouvait* chanter
il chantera ⇒ *il pourra* chanter etc.

b) atunci când modalizarea se aplică unei forme temporale deja auxiliate, se produce o superauxiliere: auxiliantul formei temporale este convertit în infinitiv, iar *avoir* (sau *être*) devine constituentul temporal al superauxilierii de modalizare:

«il a *chanté*» devine «il peut *avoir chanté*».

Este cazul să-l deosebim pe «il peut *avoir chanté*», formă superauxiliată de la «il *a chanté*», de sintagma «*il a pu* chanter» și chiar de «*il a pu* avoir chanté» în care numai auxiliantul de modalitate intră în joc și-și desfășoară posibilitățile propriei paradigme. În «il a pu chanter» nu avem conversia unei forme ne-modalizate, ci o variație temporală de

la «il peut chanter», rezultată din faptul că auxiliantul de modalitate admite auxilierea temporală: «il *a pu* (*avait pu, aurait pu* etc.) chanter».

În toate cazurile, și insistăm pe acest lucru, auxiliatul nu este doar un simplu semantem. Luând formă de infinitiv, el contribuie și la exprimarea modalității.

Foarte asemănătoare sunt și raporturile dintre auxilierea de modalitate și cea de diateză, în ceea ce privește auxiliatul. Pasivul «il *est chanté*» se transformă în «il peut *être chanté*», iar «il a *été chanté*» în «il peut *avoir été chanté*». Auxiliantul personal *est..., a été...* de diateză se transformă în infinitiv *être..., avoir été...* și deci în superauxiliat, prin același proces descris cu privire la temporalitate.

Auxiliantul de modalitate *pouvoir* nu admite însă convertirea sa la pasiv și prin urmare nu se supune auxilierii de diateză. A se vedea mai jos p. 164.

Exemplele de verbe de modalitate la forma reflexivă care se pot da nu contrazic acest principiu:

1) *il se peut* este o locuțiune impersonală echivalentă cu «il est possible», utilizată fie absolut, cu sensul de «peut-être» și, deci, cu funcție auxiliantă, fie ca regent al unei subordonate («*il se peut que* ma lettre ne l'ait pas atteint») tot fără funcție auxiliantă;

2) *il se doit* este fie impersonal, în locuțiunea fixă «comme il se doit»; fie personal, într-o cu totul altă construcție în care *devoir* are pronumele drept regim: «*il se doit* (= il doit à lui-même, à sa situation) d'assister à cette cérémonie». *Devoir* nu poate fi, în nici un caz, auxiliant.

După cum vom arăta în continuare, auxiliantul de modalitate este compatibil exclusiv cu auxilierea de temporalitate.

Poate avea loc o modalizare a verbelor modalizante, în diferite grade, și deci un fel de modalizare de gradul al doilea sau o supermodalizare, în cazul unei construcții de genul: «il *doit pouvoir* faire ce travail» în care vedem cum «il peut», auxiliant în «il *peut* faire», devine auxiliat sub formă de infinitiv în «il doit *pouvoir* faire». Este probabil singurul exemplu de astfel de transfer în cadrul modalizării. Trebuie să mai observăm și faptul că, în același exemplu, cele două verbe nu rămân în întregime modalizante în raporturile care le unesc. Valoarea paradigmatică a fiecăruia, posibilitate pe de o parte, necesitate pe de alta, nu poate rămâne intactă în momentul în care cele două verbe contractează o legătură sintagmatică. În fapt, în «il doit pouvoir», modalizantul «il doit» exprimă mai puțin necesitatea și mai mult un grad înalt de probabilitate.

Cu atât mai mult așa stau lucrurile atunci când supermodalizarea este efectuată de un verb nemodalizant din punct de vedere funcțional, sau care nu este modalizant decât în anumite contexte. Iată situația cea mai frecventă: «*je crois devoir* dire...»; «je *pense pouvoir* partir demain»; «je *voudrais pouvoir* le faire» etc. Fiecare dintre aceste verbe auxiliante are un sens plin și admite și alte construcții. De pildă, *croire* denotă convingerea și admite un regim direct («je *vous* crois, je crois *cela*») sau indirect («je crois *à*..., je crois *en*...»), poate guverna o subordonată («je crois *que*...»). Cu o valoare atenuată (= «il me semble que...»), *je crois* servește de auxiliant în «je *crois* vous *comprendre*»; «je *crois pouvoir* affirmer que...». De altfel, ar fi interesant de constatat că este suficient ca un verb să intre în sfera modalizării, prin atracție sau prin generalizare, pentru a-și însuși caracteristicile modalizantelor, faptul de a avea un auxiliat la infinitiv. După modelul lui «*je dois* pouvoir», construim «*je crois* pouvoir» care-l generează pe «je *pense* pouvoir..., j'*estime* pouvoir...»; iar de la «je *dois* parler» construim «je *veux*, je *désire*, je *souhaite* parler». Orice verb care-și asumă funcția modalizantă primește un infinitiv auxiliat.

Vom deosebi așadar *modalizante de funcție*, în esență «pouvoir» și «devoir», și *modalizante de asumpție*, de tipul «vouloir», «désirer», «savoir», «faire» etc., după cum admit sau nu exclusiv construcția cu infinitivul auxiliat. Această distincție între cele două categorii de modalizante poate varia în funcție de perioadele și stadiile limbii.

IV

În încheierea acestor analize, vom enunța trei reguli privitoare la structura formală a auxilierii.

În primul rând: *principiul non-reflexivității funcției auxiliante*. Înseamnă că nici un auxiliant nu se poate auxilia pe sine. Principiul trebuie verificat pentru fiecare dintre cele trei categorii de auxiliere.

a) În cazul auxilierii de temporalitate, ne confruntăm imediat cu un exemplu contrar, singurul de acest fel: «il a eu», în care același verb «avoir» este auxiliant și auxiliat. Însă această analiză tradițională este rodul unei perspective greșite. În «il a eu», auxiliatul *eu* vine de la *avoir* ca verb liber, echivalent cu «posséder» («il a eu de la fortune, une propriété»), nu de la «avoir» auxiliant; iar în superauxilierea temporală «il a eu chanté», *eu* este de fapt un segment al superauxiliantului *il a eu*, nu un auxiliat; numai *chanté* este membru auxiliat. Așadar în primul caz, «il a eu une propriété», statutul lui «il a-» și cel

al lui «eu» sunt diferite, și cele două forme nu au în comun decât apartenența la aceeași paradigmă verbală; în cel de-al doilea caz, «il a eu chanté», *eu* aparține superauxiliantului față de și pe același plan cu *chanté*, singurul auxiliat. Rezultă atunci că nici o formă verbală nu se poate considera pe sine auxiliant temporal, fără a antrena o contradicție logică.

b) În cazul auxilierii de modalitate, avem aceeași situație: «*il doit devoir», «*il peut pouvoir» sunt ambele imposibile. Singura problemă este cea a cvasi-auxiliantelor de tipul lui *aller*, deoarece uzul admite «il va aller». Însă, deși *il va* se reduce în acest caz la prezent («il allait aller», caz evitat, oricare alt timp sau mod nefiind posibil), trebuie să facem, în legătură cu «il va aller», aceeași observație pe care tocmai am făcut-o cu privire la «il a eu»: *il va* cvasi-auxiliant nu are același statut ca *aller* verb liber: «il va aller a l'école» conține un cvasi-auxiliant de iminență *il va*, la fel de deosebit de *aller* ca de orice alt verb plin, de pildă *manger* în «il va manger».

c) Cât despre auxilierea de diateză, nici nu putem concepe situația în care auxiliantul *il est-, il a été-* s-ar auxilia pe sine însuși.

Cel de-al doilea principiu este că *nici un auxiliant nu admite auxilierea de diateză*. Înseamnă că un auxiliant nu poate fi convertit la pasiv. Lucru ușor de verificat pentru *être, avoir, pouvoir, devoir* etc. E bine să repetăm că analiza noastră se aplică francezei și nu este valabilă pentru alte limbi. De exemplu, în sanscrită, *śak-* «a putea» admite ambele serii de desinențe, active și medii.

Chiar și pentru franceză, nu vom ține seama de construcțiile vechi, astăzi desuete, de tipul *se pouvoir* într-o construcție ca: «Ce champ ne *se peut* tellement moissonner/que les derniers venus n'y trouvent à glaner» (La Fontaine).

Cel de-al treilea principiu este cel *al non-reversibilității raportului auxiliant/auxiliat*. Un auxiliant poate deveni auxiliatul unui superauxiliant, niciodată invers. Este un principiu care se verifică firesc mai ales în diacronie, însă care are oarecare importanță și pentru sincronie, pentru că putem observa, în viața unei limbi, tendința de a crea noi auxiliante.

V

Omul în limbă

CAPITOLUL XIV

Antonimul și pronumele în franceza modernă[1]

După cum știm, franceza posedă două serii de pronume personale, seria *je tu il* și seria *moi toi lui* .

Relația dintre cele două serii comportă aspecte deosebit de complexe și nu poate fi elucidată decât dacă vom defini cât se poate de limpede statutul fiecăreia dintre ele. Această condiție prealabilă nu poate fi considerată îndeplinită în stadiul actual al cercetării.

Majoritatea autorilor optează pentru o prezentare istorică a celor două serii de forme și vorbesc de cazul subiect și cazul regim, de forma atonă sau slabă *je* și de forma tonică, accentuată sau puternică *moi*. Cei care doresc să le definească în uzul actual subliniază valoarea de «insistență» sau de «relief» specifică lui *moi*, spre deosebire de *je*. Nimeni nu-i va putea contrazice, însă această valoare este numai un efect, nu o cauză; ea rezultă dintr-o funcție sintactică pe care nimeni nu s-a ocupat s-o definească. O definiție destul de larg utilizată în ultimii ani[2] este cea a lui Pichon și Damourette care-l opun pe *je* «personne ténue» lui *moi* «personne étoffée»[3]. Termenii exprimă

---

[1] *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, C. Klincksieck, vol. LX (1965), fasc. 1, p. 71-87.

[2] De exemplu Dauzat, *Grammaire raisonée de la langue française*, 1947, p. 267.

[3] *Essai de grammaire de la langue française*, VI, p. 254: «Définissons empersonnement *ténu* celui qui s'exprime par l'agglutinatif, empersonnement *étoffé* celui qui s'exprime par l'indépendant.

L'empersonnement ténu réduit la personne à ce qui fait son essence grammaticale essentielle.

Quand la personne au contraire est envisagée, ou par rapport au monde extérieur ou introspectivement, comme un panorama complexe, voire comme une masse globale que pourrait remplacer en d'autres circonstances une masse globale d'une autre personne grammaticale, elle s'exprime par l'indépendant; c'est l'empersonnement étoffé, qui laisse toute son ampleur à la personnalité de la personne».

aceeași concepție, stilistică sau impresivă, ca cea considerată în general satisfăcătoare, și nimic mai mult. O asemenea distincție nu ar fi fost posibilă decât dacă ar fi existat liberă alegere și posibilitatea de schimb între cele două serii de pronume în aceleași poziții. Acest lucru nu se întâmplă niciodată, după cum bine știm; *je* și *moi* nu pot comuta în nici un caz[1]. Atunci a vorbi de «personne ténue» sau «étoffée» înseamnă pur și simplu a descrie o noțiune psihologică ca fiind o realitate lingvistică insuficient cercetată.

Așadar nimic nu ne poate dispensa de un studiu al distribuției celor două pronume *je* și *moi*.

Despre seria *je* nu sunt prea multe de spus: este forma întotdeauna conjunctă a pronumelor, imediat prepusă formei verbale în aserțiune, postpusă în interogație. Cu excepția imperativului și a formelor nominale ale verbului, nici o formă verbală nu poate fi utilizată fără pronume; la persoana a 3-a, pronumele personal poate fi schimbat întotdeauna cu un substantiv, un prenume sau un pronume dintr-o altă clasă («*Il* vient. – *La nuit* vient. – *Pierre* vient. – *Qui* vient?»).

---

[1] Îi contrazicem aici intenționat pe Pichon și Damourette, *op. cit.*, p. 253, § 2311, care estimează că «dans beaucoup de domaines, il y a concurrence possible d'expression entre l'un et l'autre ordre de pronoms personnels». Ce dovezi ne pot furniza în sprijinul acestei afirmații surprinzătoare? Le găsim la § 2312 unde ei admit mai întâi că «le soubassement s'exprime certes de la manière la plus naturelle par les agglutinatifs», adică prin seria *je, tu...* ex. «*Il* fut captif...; *je* ne vous contrains pas...», însă, adaugă ei, «le soubassement peut aussi s'exprimer au moyen des indépendants; ex. «Valentin nous avait invités à dîner, et *moi* emmenais, naturellement, Pollet et sa femme». - «*Moi*, qui suis l'affaire et la connais bien, AI tous les éléments pour lui en parler». - «Tu as bien fait, mon garçon, dit M. de Coëtquidan, avec un cynisme dont *lui* et son neveu restèrent inconscients». Iată cele trei exemple care trebuie să dovedească acea «concurrence» pe care Pichon și Damourette consideră că au surprins-o între cele două ordine de pronume. Primul dintre ele, exemplu oral, are ca emițător o persoană pentru care nu se indică nici originea (provincială?) și nici gradul de cultură: putem spune că «moi emmenais» nu există; este fie o greșeală fără posibile consecințe, fie o deviere individuală. În cel de-al doilea exemplu, tot oral: «*moi*, qui suis l'affaire et qui la connais, *ai*», avem, dimpotrivă, omiterea lui *je* înaintea lui *ai* din grija exagerată de a se exprima corect și falsa analogie cu construcția în care relativul este separat de verb, de pildă: «moi qui, depuis longtemps, avais prévu ce qui est arrivé...». Nici acest exemplu nu dovedește nimic; cea mai mică dovadă contrară că, automat, toți informatorii vor pune *je* în fața verbului: «*moi* qui connais l'affaire, *j'ai* tous les éléments...» În sfârșit cel de-al treilea exemplu, cules de această dată dintr-un text scris (Montherlant), ilustrează, dimpotrivă, o utilizare care nu putea fi concurată: «lui et son neveu» este singurul mod de exprimare. În rest, este vorba de persoana a 3-a al cărei comportament sintactic este distinct (cf. mai jos p. 179-180). Concluzia noastră este că nu există concurență între cele două serii pronominale.

Utilizarea seriei *moi*, seria pronumelui autonom, comportă mult mai multe varietăți. Trebuie să-i enumerăm caracteristicile:

1. Acest pronume desemnează persoana sintactică și poate fi utilizat singur în această calitate: «Qui est *là?* – *Moi*», sau: «*Moi*, j'aime marcher; *lui* non».

2. Admite o apoziție de identificare: «*moi*, Pierre. – *moi*, le facteur».

3. Servește de antecedent unui pronume personal conjunct, singurul care poate fi atașat unui verb: «*moi*, je pense que...».

4. Servește de antecedent unui pronume relativ: «*moi*, *qui* suis...».

5. Servește de formă predicativă: «C'est *moi*. – C'est *moi qui* l'ai fait».

6. Se combină cu orice prepoziție: «à *moi*; chez *toi*; avec *lui* etc.».

7. Se combină, prin intermediul prepozițiilor, cu diferite adjective: «digne de *moi*; pareil à *toi*».

8. Poate fi urmat de adverbe: «moi *aussi*» și de anumite adjective: «moi-*même*; toi-*seul*; nous *autres*; vous *tous*.»

9. Se coordonează, antepus sau postpus, cu alte pronume autonome: «moi *et toi*»; cu nume proprii: «moi *et Pierre*»; cu substantive: «moi *et mes amis*».

Nici una dintre aceste caracteristici nu poate fi extinsă la *je*. Seria autonomă și seria conjunctă se găsesc în distribuție complementară. Ele diferă prin comportamentul sintactic și prin capacitățile lor combinatorii.

Ori, trăsăturile distinctive, funcționale și sintactice, ale seriei pronominale autonome se regăsesc într-o altă clasă de forme: cea a *numelor proprii*.

Pronumele autonom *moi* se comportă în toate privințele ca un nume propriu. Putem aplica numelui propriu toate criteriile care definesc pronumele autonom și putem verifica omologia funcțională a acestor două clase.

1. Ca răspuns la *qui?*: «*moi*» sau «*Pierre*».

2. Urmat de o calificare apozitivă: «*moi*, votre ami; – *Pierre*, votre ami».

3. Pronumele și numele propriu sunt coordonate aici: MOI, *Pierre*; vom vedea în continuare de ce.

4. Antecedent de relativ: «*moi*, qui...; *Pierre* qui...».

5. Funcție predicativă: «c'est *moi*; c'est *Pierre*».

6. Regim prepozițional: «avec *moi*; avec *Pierre*».

7. Posibil de combinat cu adjective urmate de prepoziții: «digne de *moi*; digne de *Pierre*».

8. Urmat de anumite adverbe și adjective: «*moi* aussi; *Pierre* aussi»; «*moi* seul; *Pierre* seul»; «*moi*-même; *Pierre* (lui-)même».

9. Coordonat cu alte pronume sau nume: «*moi* et toi; *Pierre* et toi; – *moi* et mes amis; *Pierre* et mes amis».

Interpretarea pe care o oferim pentru statutul pronumelor autonome tinde să le considere a fi o categorie omoloagă celei a numelor proprii și, totuși, nu mai puțin distinctă. Este momentul să precizăm această relație, determinând tipul specific de nume propriu reprezentat de pronumele autonom.

Ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin nume propriu este o marcă convențională de identificare socială care să poată desemna în mod constant și unic un individ unic.

Spre deosebire și la fel ca numele propriu social, MOI reprezintă, în instanța discursivă, desemnarea autică a celui care vorbește: este *numele său propriu de locutor*, prin care un vorbitor, numai și numai el, se referă la el însuși în calitatea sa de vorbitor, apoi îl denumește vizavi de el pe TOI și, în afara dialogului, pe LUI.

Pentru acest «nume propriu de locutor» care se realizează întotdeauna și exclusiv în actul vorbirii și pe care fiecare vorbitor și-l asumă, vom propune termenul de *antonim*: are la bază gr. ἀντωνυμία care este originalul tradus în latină prin *pronomen*. Profitând atât de situația sa «pronominală», cât și de consonanța sa «onomastică», vom aplica acest termen de *antonim* seriei autonome a lui MOI, pentru a o distinge de pronumele *je*.

Antonimele, după cum am demonstrat printr-o comparație sistematică, au aceleași construcții și aceleași proprietăți sintagmatice ca și numele proprii, fiind o varietate specifică a acestora, proprie limbii actualizate în discurs. Însuși faptul că numele propriu se poate alătura antonimului (mai sus) este o confirmare a simetriei lor. Într-adevăr, este un fapt semnificativ că antonimul admite o apoziție identificatoare de felul numelui propriu: «MOI, *Pierre*». Cele două se completează reciproc: MOI, nume propriu spontan al oricărui locutor, autoreferință în discurs, antonim; *Pierre*, nume propriu permanent al unui individ, referință obiectivă în societate, antroponim. Conjuncția «MOI, *Pierre*» definește subiectul atât în situația sa contingentă de vorbitor, cât și în individualitatea sa distinctivă în comunitate.

Tot pe seama statutului «onomastic» al antonimelor vom pune și existența unei particularități sintactice a persoanei a 3-a. În vreme ce MOI (TOI) necesită întotdeauna o reluare prin *je (tu)* înaintea formei verbale personale, LUI poate fi sau nu reluat de *il*, sau poate fi alăturat

direct formei verbale: «MOI, j'ai parlé tout le temps; *lui* n'a rien dit». Nu avem de-a face cu o licență în utilizare, cum am fi tentați să credem, ci o dublă posibilitate, la fel de corectă. Antonimul LUI, ca toate celelalte antonime, poate fi urmat de pronume: «TOI, *tu* as tout; LUI, *il* n'a rien». Însă LUI, pentru că se raportează la persoana a treia, poate fi substitutul unui pronume, ca orice nume propriu sau substantiv: «LUI *seul est venu*» ca și «PIERRE *seul est venu*». Așadar LUI aparține ambelor paradigme: în calitate de formă antonimică, paradigmei antonimelor MOI, TOI; în calitate de semnalizator al persoanei a 3-a, paradigmei formelor permutabile care servesc de subiect unei forme verbale de persoana a 3-a: «*il* est venu» poate fi înlocuit de «l'homme» sau de «Pierre» sau la fel de bine de «LUI».

Antonimele și pronumele se disting, formal, la persoana 1 și a 2-a singular. La persoana a 3-a singular, care cunoaște o distincție de gen, se pare că există o formă comună: LUI. În urma examinării rezultă însă că, în plan sincronic, există numai omofonie între antonimul LUI de persoana a 3-a sg. masculin și pronumele lui complement indirect de ambele genuri: paradigma și distribuția lor dovedesc că sunt două forme distincte (cf. p. 178-180).

La pluralul primelor două persoane, antonimele și pronumele au aceeași formă, NOUS și VOUS; la persoana a 3-a, masculinul deosebește antonimul EUX și pronumele *ils*, însă la feminin sunt identice: ELLES.

*

Ne propunem acum să descriem condițiile și relațiile de utilizare a antonimelor și a pronumelor în franceza modernă[1].

Se impune o observație preliminară, referitoare la statutul fiecăreia dintre cele trei persoane în formele pronominale care le reprezintă[2].

Je este o persoană unică; *tu* este o persoană unică; *il* poate reprezenta însă orice subiect compatibil cu genul și numărul său și poate trimite la subiecte diferite, dacă este reluat de mai multe ori în același enunț.

În consecință:

---

[1] În această descriere sincronică a uzului actual nu se va găsi nici o referire la un stadiu mai vechi al francezei.

[2] Precizăm o dată pentru totdeauna că observațiile făcute în cele ce urmează despre formele de singular sau ilustrate cu exemple la singular sunt valabile, dacă nu specificăm contrariul, și pentru plural; la fel, afirmațiile legate de un exemplu la masculin se vor aplica și pentru feminin.

1. *je* are un singur regim direct, *me*, pentru că *je* și *me* trimit la aceeași persoană, unică;

tu are un singur regim direct, *te*, pentru că *tu* și *te* trimit la aceeași persoană, unică;

însă *il*, putând trimite la două subiecte diferite, are două regimuri directe: *se*, atunci când subiectul și obiectul coincid; *le*, atunci când subiectul și obiectul nu coincid;

2. pronumele obiect *me* trimite la persoana unică *je* și poate stabili un raport sintagmatic cu cele trei pronume subiecte: *je me..., tu me..., il me...* Într-adevăr, referentul lui *me*, fiind unic, trebuie neapărat să fie același pentru mine și pentru alții (adică pentru tine și pentru el).

Pronumele obiect *te* trimite la persoana unică *tu* și poate stabili un raport sintagmatic cu cele trei pronume subiecte: : *tu te..., je te..., il te...* Într-adevăr, referentul lui *te*, fiind unic, trebuie să fie neapărat același pentru tine și pentru alții ca tine, adică pentru mine și pentru el;

însă pronumele obiect de persoana a 3-a nu poate trimite la un subiect unic, deoarece pronumele subiect *il* înlocuiește orice nume propriu sau substantiv, poate avea doi referenți diferiți sau poate funcționa chiar fără nici un referent: il *dit qu'*il *va partir* (= Pierre annonce son départ); il *dit qu'*il *va partir* (= Pierre annonce le départ de Paul); il *dit qu'*il *va pleuvoir* etc. Așadar *il* poate avea două pronume obiect distincte, *le* și *se*, care nu au aceleași posibilități combinatorice sintagmatice: 1. *le* se poate combina cu cele trei pronume subiect: *je le..., tu le..., il le...*, însă *il le...* presupune existența a doi *il* diferiți, pe care îi vom nota il_1 și il_2; 2. *se* poate fi combinat numai cu *il*; *il se* presupune același *il*. 3. Fiecare pronume subiect poate stabili un raport sintagmatic cu pronumele obiecte ale celorlalte două persoane, cu condiția ca acestea să fie respectiv obiect direct și obiect indirect: *je te le* (donne); *tu me le* (donnes) etc. Însă *il* mai guvernează încă două combinații: 1. *il se le...* unde trebuie să presupunem doi *il*, pentru că *il* și *se* trimit la il_1 și il_2; 2. *il le lui...* unde trebuie să presupunem trei *il*. Vom reprezenta, în această sintagmă, *il* subiect prin il_1 – *le* prin il_2, iar *lui* prin il_3.

Sarcina noastră este descrierea exhaustivă a combinațiilor celor trei serii de pronume, seria *je tu il*, seria *me te le se*, seria *moi toi lui soi*, selectivitatea lor reciprocă, compatibilitatea lor cu formele modale ale verbului.

Vom demonstra în detaliu că acest joc complex este guvernat de trei variabile: *persoana*, *modul* verbului și *funcția gramaticală* a formei pronominale.

Să studiem distribuția seriilor *me te le (se)* și *moi toi lui (soi)* pentru pronumele obiect, după cum acesta este *obiect direct* sau *obiect indirect*.

Această distribuție este definită de natura raportului sintagmatic dintre pronumele obiect și pronumele subiect pentru fiecare persoană. Ea variază în funcție de modurile enunțului: pe de o parte, indicativul, subjonctivul, condiționalul (toate exemplele se vor da la indicativ, pentru mai multă ușurință), pe de altă parte, imperativul.

A. Enunț la alte moduri decât imperativul.

Regula de ordine: pronumele obiect precede verbul.

1. Atunci când pronumele subiect (*je tu il*) are același referent ca pronumele obiect, adică pronumele reflexiv, seria *me te le* este valabilă și pentru obiectul direct și pentru obiectul indirect la toate persoanele:

1 x 1 *je* ME *vois* ~ *je* ME *dis*
2 x 2 *tu* TE *vois* ~ *tu* TE *dis*
3 x 3 *il* SE *voit* ~ *il* SE *dit*

Pronumele impersonal *on* (simbol N) se comportă ca *il*:

N x N *on* SE *voit* ~ *on* SE *dit*

2. Atunci când pronumele subiect (*je tu il*) nu are același referent ca pronumele obiect, se produce o distincție în funcție de persoană:

a) La persoana întâi și a doua, pronumele obiect *me te* se aplică atât obiectului direct cât și obiectului indirect:

1 x 2 *je* TE *vois* ~ *je* TE *dis*
3 x 2 *il* TE *voit* ~ *il* TE *dit*
2 x 1 *tu* ME *vois* ~ *tu* ME *dis*
3 x 1 *il* ME *voit* ~ *il* ME *dit*

Aceeași nediferențiere și pentru pronumele subiect *on*:

N x 1 *on* ME *voit* ~ *on* ME *dit*
N x 2 *on* TE *voit* ~ *on* TE *dit*

b) La persoana a 3-a însă, distingem pronumele obiect direct *le* (plural *les*) de pronumele obiect indirect *lui* (plural *leur*). Această distincție se aplică negreșit și atunci când 1) *il* subiect (il_1) are un referent diferit de *il* obiect (il_2), și când 2) subiectul este pronumele *on*:

1 x 3 *je* LE *vois* ~ *je* LUI *dis*
2 x 3 *tu* LE *vois* ~ *tu* LUI *dis*
3_1 x 3_2 *il* LE *voit* ~ *il* LUI *dit*
N x 3 *on* LE *voit* ~ *on* LUI *dit*

B. Enunț la imperativ[1].

Regula de ordine: pronumele obiect urmează verbului.

Forma verbală (la singular) se limitează la o singură persoană, a doua, și nu este însoțită de pronume; cele trei persoane pot fi obiect, cea de-a doua având în acest caz o utilizare reflexivă. Și aici, distincția dintre obiect direct și obiect indirect se face în funcție de persoană:

1. Pronumele obiect de persoana întâi și a doua ia forma *moi toi* și se aplică atât obiectului direct, cât și obiectului indirect:

2 x 1 *vois*-MOI! ~ *dis*-MOI!

2 x 2 *vois*-TOI! ~ *dis*-TOI!

2. Pronumele obiect de persoana a 3-a deosebește obiectul direct *le* (la plural *les*) și obiectul indirect *lui* (la plural *leur*):

2 x 3 *vois*-LE! ~ dis-LUI!

Prin urmare, distincția dintre pronumele obiect direct *le* și pronumele obiect indirect *lui* este constantă la persoana a treia, indiferent de mod (lăsând la o parte ordinea cuvintelor), în timp ce la persoanele întâi și a doua distincția dintre seria *me (te)* și seria *moi (toi)* depinde exclusiv de mod, indiferent de funcția pronumelui obiect direct sau indirect: *me (te)* la alte moduri decât imperativul, *moi (toi)* la imperativ.

Aceste relații sunt reprezentate în întregime în tabelul următor (p. 177), unde șirul vertical este cel al pronumelor subiect, iar șirul orizontal cel al pronumelor obiect.

Putem face acum încă un pas, pentru a analiza situația generată de utilizarea a două pronume succesive, unul obiect direct, celălalt obiect indirect.

Cele două probleme care se pun sunt *forma* și *ordinea* lor.

La alte moduri decât imperativul, cele două pronume obiect preced verbul, sunt de forma *me te le* și se succed în ordinea: indirect + direct atunci când pronumele obiect indirect este de persoana întâi sau a doua: *je me le dis; je te le dis.*

Atunci când pronumele obiect indirect este de persoana a 3-a, are forma *lui*, iar ordinea este inversă: *je le lui dis.*

La imperativ, cele două pronume obiect îi urmează verbului; pronumele obiect indirect este de forma *moi toi lui*, iar ordinea pronumelor devine: direct + indirect: *dis-le moi*![2]

---

[1] «Imperativ» presupune întotdeauna forma pozitivă a acestui mod.

[2] Se poate înregistra uneori o variație în uz: «rends-les-nous» este regula, însă Hugo scrie «rends-nous-les». Putem găsi exemple în Grevisse, *Le bon usage* [8], p. 420.

Aceste sintagme, formate din pronume obiect directe și indirecte succesive, sunt guvernate de două reguli de compatibilitate importante.

ALTE MODURI DECÂT IMPERATIVUL

	je	nous	tu	vous	il_1	ils_1	il_2	ils_2
je	dir. — *me* indir. —		*te*	*vous*	*le* *lui*	*les* *leur*	—	—
nous	dir. — indir. —	*nous*	*te*	*vous*	*le* *lui*	*les* *leur*	—	—
tu	dir. *me* indir.	*nous*	*te*	— —	*le* *lui*	*les* *leur*	—	
vous	dir. *me* indir.	*nous*	— —	*vous*	*le* *lui*	*les* *leur*	—	—
il	dir. *me* indir.	*nous*	*te*	*vous*	*se*	—	*le* *lui*	*les* *leur*
ils	dir. *me* indir.	*nous*	*te*	*vous*	—	*se*	*le* *lui*	*les* *leur*

MODUL IMPERATIV

2 sg.	dir. *moi* indir.	*nous*	*toi*	— —	*le* *lui*	*les* *leur*
1 pl.	dir. — indir. —	*nous*	— —	— —	*le* *lui*	*les* *leur*
2 pl.	dir. *moi* indir.	*nous*	— —	*vous*	*le* *lui*	*les* *leur*

1. *me (te se)* ca pronume obiect *direct* nu este compatibil cu nici un pronume obiect indirect care precede verbul; este posibil numai pronumele obiect indirect de forma *moi toi lui,* precedat de prepoziția

a și postpus verbului. Prin urmare, **je me te confie, *tu te me confies* nu sunt posibile; ar trebui: *je me confie à toi; tu te confies à moi*.

Se folosește, dimpotrivă, secvența *le (la, les)* pronume obiect direct + *lui (leur)* obiect pronume indirect care precedă verbul: *je le lui confie; tu les leur confies*.

2. *me (te se)* ca pronume obiect *indirect* nu este compatibil cu nici un pronume obiect direct de persoana întâi sau a doua precedând verbul; este posibil numai pronumele obiect indirect de forma *moi toi lui* precedat de prepoziția *à* și urmând verbului. Prin urmare, **je me vous appelle; *il te me recommande* nu sunt posibile; trebuie să avem: *je vous appelle à moi; il me recommande à toi*.

Se folosește, dimpotrivă, ordinea *me (te, se)* pronume obiect indirect + *le (la, les)* înaintea verbului: *je me le dis; il te la donne; tu te les rappelles*.

Aceste relații sunt redate în întregime în tabloul următor unde fiecare persoană obiect este reprezentată de conjuncția celor două pronume direct și indirect în ordinea și cu variațiile pe care tocmai le-am semnalat, iar obiectul direct la singular și la plural (*le* stă și pentru *la*).

ALTE MODURI DECÂT IMPERATIVUL

	il je + ils	il nous+ ils	il tu + ils	il vous + ils	il_2 il_1 + ils_2	il_2 ils_1 + ils_2	il_2 + il_3 ils_2	il_2 + ils_3 ils_2
je	*le* *me* *les*	—	*le* *te* *les*	*le* *vous* *les*	—	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
nous	—	*le* *nous* *les*	*le* *te* *les*	*le* *vous* *les*	—	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
tu	*le* *me* *les*	*le* *nous* *les*	*le* *te* *les*	—	—	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
vous	*le* *me* *les*	*le* *nous* *les*	—	*le* *vous* *les*	—	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
il	*le* *me* *les*	*le* *nous* *les*	*le* *te* *les*	*le* *vous* *les*	*le* *se* *les*	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
ils	*le* *me* *les*	*le* *nous* *les*	*le* *te* *les*	*le* *vous* *les*	—	*le* *se* *les*	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*

MODUL IMPERATIV

	il + je ils	il +nous ils	il + tu ils	il +vous ils	il_1 + il_2 ils_1	il_1 + ils_2 ils_1
2 sg.	*le* *moi* *les*	*le* *nous* *les*	*le* *toi* *les*	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
1 pl.	—	*le* *nous* *les*	—	—	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*
2 pl.	*le* *moi* *les*		—	*le* *vous* *les*	*le* *lui* *les*	*le* *leur* *les*

Trebuie semnalate două particularități:

1. Atunci când pronumele obiect indirect se referă la persoana a 3-a, el se va situa, indiferent de mod, *după* pronumele obiect direct: il *le lui* dit ~ dis-le-*lui*!

2. pronumele obiect indirect de persoana a 3-a este *lui*, indiferent de mod, în timp ce pentru persoanele 1 și a 2-a, pronumele obiect indirect este *moi toi* la imperativ și *me te* la celelalte moduri.

Rezultă că persoana a 3-a este cea care creează probleme. Pronumele de persoana 1 și a 2-a, pe de o parte, și cel de persoana a 3-a pe de altă parte nu prezintă aceeași distribuție.

Persoana 1 și a 2-a utilizează *me te* pentru ambele obiecte, direct și indirect, la alte moduri decât imperativul; *moi și toi* pentru cele două obiecte, direct și indirect, la imperativ. Prin urmare, indiferent de natura obiectului, directă sau indirectă, cele două serii de forme se găsesc în distribuție complementară de mod: *me te*, la alte moduri decât imperativul, *moi toi* la imperativ.

La persoana a 3-a însă, *le* este obiect direct, iar *lui* obiect indirect, indiferent de mod. Prin urmare, indiferent de mod, cele două forme se găsesc în distribuție complementară de regim: *le* direct, *lui* indirect.

Odată localizată, această diferență trebuie și explicată. De ce această diferență *le/lui* la persoana a 3-a, când primele două utilizează *me (te)* pentru obiectul direct și indirect?

Răspunsul nu trebuie căutat în natura gramaticală a unui obiect sau altul, ci într-un motiv formal, compatibilitatea formelor pronominale obligatoriu conjuncte în sintagma obiectului dublu.

Observăm în tabloul de la p. 178, pe de o parte, sintagmele pronumelor reflexive: *je me le* (dis), *tu te le..., il se le...* complet simetrice; pe de altă parte, sintagmele pronumelor ne-reflexive: *je le lui..., tu le lui..., il le lui...,* tot simetrice. Între cele două se produce o transformare al cărei punct de plecare poate fi surprins în sintagma care-l conține pe il_1 subiect și pe il_2 și il_3 obiect direct și indirect. După *il me le..., il te le...* ne-am fi așteptat la **il le le...* Am putea chiar generaliza acest model teoretic, după paradigma pronumelui obiect indirect, la celelalte două persoane. În virtutea:

1 *je me le... – tu me le... – il me le...*
a 2-a *je te le... – tu te le... – il te le...*

ar trebui să avem:

a 3-a**je le le... – *tu le le... – *il le le...*

Este ceea ce limba a dorit să evite: succesiunea de forme pronominale identice cu funcții distincte și, în special, persoana a 3-a, unde sintagma **il le le...* ar fi cuprins, vizavi de il_1 subiect, doi *le* obiect pentru il_2 și il_3, nediferențiat. Prin urmare, **le* obiect *indirect* de persoana a 3-a a fost înlocuit cu *lui*. De aici însă o altă dificultate: *lui* nu precede niciodată un alt pronume obiect, ceea ce făcea imposibil **je* LUI *le...* De aceea pronumele au făcut o rocadă; ordinea devine *je le* LUI...; *tu le* LUI..., *il le* LUI..., și din același motiv la imperativ: *(dis)-le*-LUI! În acest fel, indiferent de mod, *lui* este singurul obiect indirect de a 3-a sg., diferit de *le* obiect direct: *je le dis*/*je le* LUI *dis*.

Această gramaticalizare a lui *lui* a fost favorizată de o circumstanță ajutătoare, forma pronumelor de persoana 1 și a 2-a la imperativ. Având în vedere faptul că antonimele MOI TOI funcționează la imperativ ca pronume obiecte: *laisse*-MOI! ~ *dis*-MOI! i s-a putut atribui antonimului LUI funcția de pronume obiect, restrângându-l la obiectul indirect, din motivele mai sus amintite: *dis*-LUI!, diferit de obiectul direct: *dis-le*!

Iată explicația principiilor de incompatibilitate pe care le-am observat mai devreme (p. 178) în relația sintagmatică între pronumele obiecte direct și indirect.

1. Având în vedere faptul că forma *me (te se)* este comună pronumelui obiect direct și pronumelui obiect indirect, lipsa unei distincții

formale interzice utilizarea consecutivă a două pronume din aceeași serie; într-adevăr, nu ar fi cu putință, într-un enunț de tipul **je me te confie*, să deosebim care este obiectul direct și care cel indirect între *me* și *te*. Evităm confuzia, cu riscul ambiguizării: *je me confie à toi*. Problema nu se pune însă în cazul pronumelui obiect de persoana a 3-a unde *le (la, les)* direct se deosebește de *lui (leur)* indirect; consecuția celor două pronume, direct + indirect, devine atunci pe deplin justificată: *je le lui confie*.

2. Atunci de ce, din moment ce *je le lui confie* este regulat, nu putem spune și **je me lui confie* sau **je te lui confie*? Nu putem pentru că ar exista o contradicție între funcția și ordinea pronumelor. Pronumele obiect *me (te, se)*, fie el obiect direct *(je me vois)* sau obiect indirect *(je me dis)*, se situează întotdeauna imediat după subiect; orice alt pronume va fi plasat *după* acest pronume obiect. Acesta este principiul de ordine. Însă, pe de altă parte, *me (te, se)* urmat de un alt pronume, nu poate fi decât pronume obiect *indirect*; este secvența prescrisă indirect + direct: *je* te *le donne*. Pentru că antepunerea lui *me (te, se)* îi atribuie funcția de obiect indirect, este necesar ca pronumele care-i urmează să fie obiect direct. Prin urmare, un enunț de tipul **je me lui confie* cuprinde două pronume succesive de obiect indirect și nici un obiect direct; ar rezulta un conflict între *me*, obiect indirect în virtutea poziției ocupate, și *lui*, obiect indirect prin natură. N-am putea spune nici **je lui me confie* din același motiv: nimic nu se poate interpune între *je* și *me*[1]. Secvențele **je me lui...* și **je lui me...* sunt amândouă imposibile. Trebui să spunem: *je me* (confie) *à lui*.

Nici urmă de asemenea conflict în cazul lui *le*, deoarece, spre deosebire de *me (te, se)*, obiecte directe sau indirecte, *le* este exclusiv obiect direct, iar *lui* obiect indirect; în consecință: *je le lui...*

Se conturează astfel principiul care guvernează dublul statut gramatical al antonimului. Formă disjunctă: MOI, *je suis*, sau guvernată de o prepoziție: *de* MOI, *à* MOI, el îndeplinește funcția de obiect al imperativului, obiect indirect: *dis*-MOI! sau direct: *laisse*-MOI!, paralel cu: LUI, *il est...* (dar fem. ELLE, *elle* est...); cu LUI; *dis*-LUI! (numai indirect).

Singura discordanță formală din sistem se găsește în paradigma de plural a persoanei a 3-a. La persoanele 1 și a 2-a, antonimele de plural sunt identice cu pronumele de conjugare: NOUS, *nous sommes*...; VOUS, *vous êtes*...; și cu pronumele obiecte: *il* nous *voit; il* nous *dit*.

[1] Inserarea unei negații (*je* ne *me*..., *tu* ne *la*...) nu contrazice cu nimic acest lucru: negația nu schimbă cu nimic structura sintactică a enunțului și nici relațiile dintre pronume.

Însă la persoana a 3-a plural, antonimul este EUX, diferit de pronumele de conjugare *ils* și diferit de pronumele obiect direct *les* sau de pronumele obiect indirect *leur*. Această abundență înzestrează pluralul cu patru forme distincte la persoana a 3-a masculin: EUX, *ils* sont... (fem. ELLES, *elles* sont...); *je les vois; je leur* donne, în timp ce la persoana a 3-a masculin singular nu sunt decât trei: *lui, il, le*.

Anomalia constă în faptul că pluralul posedă un pronume obiect indirect *leur* diferit de antonimul EUX, față de singular, unde pronumele obiect indirect *lui* este identic din punct de vedere formal cu antonimul LUI. De aceea avem o paradigmă de plural în patru termeni *eux, ils, les, leur*, față de numai trei termeni la singular *lui, il, le*. Total opusul celorlalte persoane care, față de trei forme la singular, au doar una singură la plural: MOI, *je me* (repose); TOI, *tu te* (reposes) ~ *nous, nous nous* (reposons); *vous, vous vous* (reposez).

Mai mult, antonimul EUX este și forma guvernată de prepoziție, ceea ce-l reduce pe *lui* la funcția gramaticală de obiect indirect al verbului, indiferent de mod sau gen.

Această dedublare *eux/leur* a pluralului față de unicul *lui* la singular nu pare a fi explicabilă din perspectivă sincronică. Motive de eufonie (*je le leur...* pentru a evita **je le eux...*) sau atracția fonetică (*leur* are aceeași inițială cu *lui*) nu sunt suficiente. Numai istoricul formelor poate face lumină.

De asemenea, nu putem decât să constatăm coincidența formală a lui *leur*, pronume obiect indirect la plural, cu *leur* posesiv. În acest caz însă, coincidența nu are urmări; analiza demonstrează că cele două forme sunt complet diferite în ceea ce privește statutul și funcțiile îndeplinite. Analizând tabloul (p. 177) care-l situează pe *leur* în paradigma pronominală, ar fi util să-l prezentăm pe *leur* în paradigma adjectivelor numite posesive.

	Singular	Plural
je	*mon*	*mes*
nous	*notre*	*nos*
tu	*ton*	*tes*
vous	*votre*	*vos*
il	*son*[1]	*ses*
ils	*leur*	*leurs*

[1] Observăm că *son* corespunde atât lui *il* cât și lui *on*: «*il* a (*on* a) *son* caractère», fără echivalent pentru distincția dintre *lui* și *soi*.

Diferențele dintre adjectivul *leur* și pronumele *leur* decurg din statutul fiecăruia în parte:

1. Adjectivul posesiv este un calificativ cu dublă relație de număr, cu obiectul (posedat) și cu subiectul (posesor): *leur* coordonează un obiect posedat singular și un posesor plural de persoana a 3-a.

Pronumele *leur* se referă exclusiv la un plural și numai ca obiect indirect.

2. Adjectivul posesiv nu se utilizează singur; numai cu un substantiv sau precedat de un articol hotărât care-l substantivizează: *c'est leur livre / c'est le leur*.

Pronumele *leur* nu poate fi utilizat decât singur.

3. Adjectivul posesiv de persoana a 3-a se înscrie într-o paradigmă cu doi membri și două variante, furnizând patru termeni: *son/ses, leur/leurs* (fonetic [*lœr/lœr*²]). În această rețea, *leur* este pluralul lexical pentru *son* și singularul gramatical pentru *leurs*.

Pronumele *leur* face parte dintr-o paradigmă cu doi termeni *lui/leur,* unde *leur* este exclusiv plural și se opune singularului *lui* care nu are nimic în comun cu singularul *son* al adjectivului *leur*.

Am putea încerca o unificare a celor doi *leur*, semnalând anumite construcții care le sunt comune, cu excepția unui singur element:

je viens de LEUR (dire)
je viens de LEUR (maison)

Asemănarea este înșelătoare. Nu numai că *venir* este luat în două accepții diferite; este suficient să înlocuim cele două *leur* cu singularul, pentru a obține:

je viens de LUI (dire)
dar *je viens de* SA (maison)

La fel, dacă vom analiza posibilitatea de a înlocui cei doi *leur* cu *à eux* în construcții de tipul:

je LEUR *ai dit* (= *j'ai dit* A EUX)
LEUR *maison* (= *la maison* A EUX)[1]

am fi surprinși de discordanța care apare între formele de singular:

je LUI *ai dit* (= *j'ai dit* A LUI)
dar SA *maison* (= *la maison* A LUI)

care acuză, din nou, diferența dintre *leur* pronume și *leur* posesiv.

---

[1] De altfel *à eux* este în cazul de față un echivalent convențional; *d'eux* ar fi la fel de potrivit.

Așadar, totul concură la ilustrarea constatării generale că persoana a 3-a este fundamental diferită de celelalte două în privința statutului[1], a funcției și a distribuției formelor sale și că, în special pentru antonime și pronume, singularul și pluralul persoanei a 3-a pot să nu fie nici măcar simetrice[2].

[1] Cf. pentru o teorie de ansamblu *BSL* 43 (1946), fasc. 1, p. 1-12. (= *Problèmes de linguistique générale*, I, p. 225-236.)

[2] Notă complementară. În primul tabel de la p. 177 putem observa că pronumele regim *il ils* ale primelor două persoane se referă, ca sens, la il_1 și il_2. Au fost totuși grupate sub il_2 și il_3 pentru simetrie cu persoana a 3-a, datorită ordinii direct + indirect.

CAPITOLUL XV

Forma și sensul în limbaj[1]

Sunt foarte recunoscător pentru cinstea care mi-a fost făcută de a fi invitat să inaugurez acest congres cu o prelegere. Pentru mine, acest sentiment este însoțit de multă teamă, la gândul că mă voi adresa, atât de neștiutor în ale filosofiei, unei reuniuni de filosofi. Sunt încurajat puțin, totuși, de faptul că un asemenea congres și-a fixat un astfel de program, că filosofii au considerat oportună dezbaterea a două probleme de limbaj. În comunicările și discuțiile care vor ocupa următoarele zile, filosofia se va întoarce la una din principalele surse de inspirație permanentă și în același timp vor fi supuse atenției lingviștilor, celor care se ocupă ca specialiști, după cum se spune, de limbaj, anumite moduri, probabil diferite, de reflecție asupra limbajului. Va debuta astfel tardiv, trebuie s-o spunem, un schimb, poate neprețuit. În ceea ce mă privește, din moment ce am comis imprudența de a accepta invitația de a vorbi aici, nu-mi mai rămâne, pentru a o justifica, decât să o agravez cu o altă imprudență, și mai necugetată, aceea de a alege un subiect al cărui enunț pare să se potrivească mai degrabă unui filosof decât unui lingvist: forma și sensul în limbaj.

Evident, voi aborda acest subiect în calitate de lingvist, nu de filosof. Nu trebuie să se creadă totuși că voi exprima un punct de vedere al lingviștilor; un asemenea punct de vedere, comun ansamblului sau măcar unei majorități a lingviștilor, nu există. Nu numai că lingviștii nu împărtășesc o doctrină recunoscută în materie, însă putem constata chiar la mulți dintre ei o adevărată aversiune față de astfel de probleme și o tendință de a le lăsa în afara lingvisticii. Nu cu mult timp în urmă, școala lingvistului american Bloomfield, care reprezenta aproape întreaga lingvistică americană și care se bucura de

[1] *Le langage II* (Sociétés de Philosophie de langue française, Actes du XIIIe Congrès, Geneva, 1966), Neuchâtel, La Baconnière, 1967, p. 29-40.

ecouri largi în afară, califica drept mentalism studiul a ceea ce se numește «meaning», oricum am dori să traducem acest termen. Această calificare echivala cu respingerea sa, ca fiind pervertită de subiectivism, ca fiind inaccesibilă competenței lingvistului. Se credea că psihologii sau psiho-fiziologii trebuiau să aducă oarecare lumină cu privire la natura și la funcționarea sensului în limbă, lingvistul trebuind să se ocupe numai de ceea ce poate sesiza concret, studia, analiza cu ajutorul unor tehnici tot mai precise și tot mai concrete. Astăzi interdicția a fost ridicată, însă neîncrederea persistă și, trebuie să recunoaștem, ea rămâne justificată într-o anumită măsură de caracterul destul de vag și chiar inconsistent al noțiunilor pe care le putem întâlni în lucrările, scrise într-un spirit destul de tradițional în general, consacrate a ceea ce se numește semantică. De fapt, manifestările *sensului* par a fi la fel de libere, instabile, imprevizibile, pe cât sunt de concrete, definite, descriptibile aspectele *formei*. În ceea ce privește cei doi termeni ai problemei de care ne ocupăm aici, să nu ne mirăm că, în general, cel de-al doilea pare să aparțină lingvisticii. Filosofii nu trebuie deci să creadă că un lingvist, atunci când abordează aceste probleme, se poate sprijini pe un consens și că nu are decât să rezume, prezentându-le puțin altfel sau simplificându-le, idei în general acceptate de specialiștii limbilor, sau idei care se impun analistului limbajului. Cel care vă vorbește o face în nume personal și propune puncte de vedere proprii. Prelegerea de față este un efort de situare și de organizare a acestor noțiuni gemene, sens și formă, și de analizare a funcțiilor pe care le au dincolo de orice raționament filosofic.

Domeniul nostru va fi limbajul pe care-l numim obișnuit, limbajul comun, excluzând intenționat limbajul poetic, care-și propune legi și funcții specifice. Admitem că, și așa, sarcina este destul de vastă. Însă tot ceea ce putem lămuri referitor la studiul limbajului obișnuit va contribui, mai mult sau mai puțin direct, și la înțelegerea limbajului poetic.

Într-o primă aproximare, sensul este noțiunea pe care o dă însuși termenul de limbă ca ansamblu de procedee de comunicare înțelese în același fel de un ansamblu de vorbitori; iar forma este, din punct de vedere lingvistic (care trebuie bine deosebit de punctul de vedere logic), fie materia elementelor lingvistice obținută după îndepărtarea sensului, fie dispunerea formală a acestor elemente la nivelul lingvistic potrivit. Opoziția dintre formă și sens este o convenție banală, ai cărei termeni par ei înșiși uzați; dacă vom încerca totuși să reinterpretăm această opoziție în funcționarea limbii, integrând-o și lămu-

rind-o în același timp, ea își va recăpăta întreaga forță și necesitate; vom vedea atunci că ea cuprinde, în antiteză, ființa însăși a limbajului, pentru că iată cum, dintr-o dată, ne situează în miezul celei mai importante probleme, problema semnificației. Înainte de toate, limbajul semnifică, aceasta este însușirea lui primordială, vocația sa originară care transcende și explică toate celelalte funcții pe care le întreține în universul uman. Care sunt aceste funcții? Să încercăm să le enumerăm? Sunt atât de diverse și de numeroase încât ar trebui să numim toate activitățile de vorbire, de gândire, de acțiune, toate împlinirile individuale și colective legate de exercițiul discursului: pentru a le rezuma într-un singur cuvânt, voi spune că, înainte chiar de a servi comunicării, limbajul servește vieții. Susținem că, în lipsa limbajului, societatea și umanitatea nu ar putea exista pentru că specificul limbajului este, înainte de toate, semnificarea. După anvergura acestei definiții putem măsura importanța care trebuie să revină semnificației.

Imediat se pune următoarea întrebare: ce este semnificația? O putem oare defini, în acest stadiu, fără a intra într-un cerc vicios? Lingviștii acceptă această noțiune ca gata făcută, empirică; cât despre filosofi, nu știu dacă a fost studiată în sine; la drept vorbind, este una din acele probleme majore care, pentru că interesează mai multe științe, nu sunt reținute cum se cuvine de nici una dintre ele. Din câte știu, numai logicienii s-au ocupat de ea; în special în America, la școala lui Carnap și Quine. La drept vorbind, preocupați de rigurozitate, ei au renunțat la orice încercare de a defini direct semnificația; pentru a nu cădea pradă psihologismului, au înlocuit analiza semnificației cu criteriul obiectiv al acceptabilității, dovedite cu ajutorul testelor care verifică dacă predicatele sunt acceptate sau nu de vorbitor. Astfel, pentru Carnap, semnificația sau, cum preferă el să-i spună, intensiunea (opusă extensiunii) unui predicat Q pentru un vorbitor x este condiția generală pe care trebuie s-o îndeplinească un obiect y pentru ca vorbitorul x să accepte atribuirea predicatului Q acelui obiect y. În acest fel, «desemnarea semnificantă», ceea ce el numește «significant designation» se va obține în urma anchetei, în funcție de reacția pozitivă sau negativă a vorbitorului, care va accepta sau nu să asocieze un anumit predicat unei serii de obiecte diferite. Quine nu operează direct cu conceptul de semnificație. Utilizând un procedeu logic care i-a folosit altă dată lui Russell în definirea numărului, el înlocuiește semnificația cu raportul de «aceeași semnificație». Semnificația este așadar același lucru cu sinonimia. Această

procedură, pe care nu e necesar să o discut acum, se poate justifica într-o concepție strict pozitivă, pentru a elimina orice urmă de contaminare psihologistă. Nu cred că este operantă pentru lingvist, care se ocupă mai întâi de limbă în sine; și, așa cum vom vedea, nu ne putem mulțumi cu un concept global al semnificației definite în sine o dată pentru totdeauna. Cursul însuși al reflecției noastre ne va determina să particularizăm această noțiune, pe care o privim dintr-un punct de vedere complet diferit de cel al logicienilor. Dacă ne vom mulțumi deocamdată cu ceea ce fiecare dintre noi înțelege prin acest termen, putem afirma că limbajul este activitatea semnificantă prin excelență, imaginea însăși a ceea ce poate fi semnificația; orice alt model semnificativ pe care l-am putea construi va fi acceptat în măsura în care va semăna, printr-un aspect sau altul, cu modelul limbajului. Efectiv, atunci când o activitate este considerată a fi reprezentarea a ceva, ca «semnificând» ceva, suntem tentați să-l numim limbaj; se vorbește de limbaj, după cum se știe, în cazul unor activități umane diferite, pentru a introduce o categorie comună mai multor modele.

Faptul că limba semnifică dovedește că semnificația nu este pentru ea ceva accesoriu sau cu o pondere mai mare decât în cazul altor activități; este însăși ființa sa; dacă nu ar fi fost semnificație, limba nu ar fi fost nimic. Posedă însă și o caracteristică foarte diferită, însă la fel de necesară și prezentă în toate limbile reale, deși subordonată celei dintâi: aceea de a se realiza prin mijloace vocale, de a consta practic într-un ansamblu de sunete emise și percepute, care se organizează în cuvinte înzestrate cu sens. Acest dublu aspect, inerent limbajului, este aspectul său distinctiv. Vom susține așadar, împreună cu Saussure, ca o primă aproximare, că limba este un sistem de semne.

De acum înainte, noțiunea de semn va integra în studiul limbii noțiunea foarte generală de semnificație. Această definiție stabilește oare foarte exact, foarte complet acest lucru? Atunci când Saussure a introdus ideea de semn lingvistic, a crezut că a spus tot ce se putea spune în legătură cu natura limbii; se pare că nu s-a gândit că mai poate fi și altceva, în afară de cadrul opoziției binecunoscute dintre limbă și vorbire. Prin urmare, ne revine sarcina de a încerca să depășim punctul în care s-a oprit Saussure cu analiza limbii ca sistem semnificant.

Mai întâi trebuie să înțelegem tot ceea ce implică pentru noțiunile de care ne ocupăm aici – noțiunea de sens și deci și cea de formă –

doctrina saussuriană a semnului. Nu încetăm să ne mirăm de ușurința cu care atâția autori operează cu acest termen, «semn», fără să știe ce limitări impune el celor care-l adoptă și care sunt implicațiile pe care le presupune. A spune că limba este făcută din semne înseamnă a spune, în primul rând, că *semnul este unitatea semiotică*. Această propoziție care, încă o dată, nu se regăsește la Saussure, probabil pentru că a considerat-o a fi de la sine înțeleasă, și pe care o formulăm totuși în pragul analizei noastre, presupune o dublă relație, care trebuie lămurită: noțiunea de semn ca unitate și noțiunea de semn ca element al ordinii semiotice.

Orice disciplină care urmărește să dobândească statutul de știință trebuie, în primul rând, să-și poată defini constantele și variabilele, operațiunile și postulatele, și mai ales să spună care-i sunt unitățile. În științele naturii, unitățile sunt în general fragmente identice decupate convențional dintr-un anumit continuum; există astfel unități cantitative și substituibile în fiecare disciplină a naturii. Limbajul este cu totul altceva, nu ține de lumea fizică; nu ține nici de continuitate, nici de identitate, ci, dimpotrivă, de discontinuitate și de diversitate. De aceea nu poate fi divizat, ci numai descompus: unitățile sale sunt elemente de bază în număr limitat, fiecare diferită de cealaltă, și aceste unități se grupează pentru a forma unități noi, care la rândul lor pot forma alte unități, de fiecare dată la un nivel superior. Ori, unitatea specifică numită semn are drept criteriu o limită inferioară: este limita semnificației; nu putem coborî sub pragul semnului fără a modifica *semnificația*. Vom spune atunci că unitatea este entitatea liberă, minimală în ordinul său, care nu poate fi descompusă într-o unitate inferioară care să fie ea însăși semn liber. Așadar, este semn unitatea astfel definită, relevantă pentru aspectul semiotic al limbii.

O teză majoră a lui Saussure este că limba constituie o ramură a semiologiei generale. A fost nesansa și gloria lui Saussure de a fi descoperit principiul semiologiei cu o jumătate de secol mai devreme. Studiind semnul lingvistic, el a deschis calea descrierii unităților semiotice: acestea trebuie caracterizate dintr-un dublu punct de vedere, al formei și al sensului, deoarece semnul, unitate bilaterală prin natura sa, se prezintă în același timp ca semnificant și semnificat. Aș dori să propun câteva observații legate de aceste două aspecte.

Semnificantul nu este doar un șir de sunete prilejuite de natura vorbită, vocală, a limbii, este forma sonoră care condiționează și determină semnificatul, aspectul formal al entității numite semn. Știm că orice formă lingvistică este alcătuită, în ultimă analiză, dintr-un

număr restrâns de unități sonore, numite foneme; trebuie reținut însă faptul că semnul nu se descompune imediat în foneme, după cum nici grupul de foneme nu poate alcătui imediat un semn. Analiza *semiotică*, diferită de analiza fonetică, necesită existența prealabilă a unei structuri fonematice a semnificantului. Efortul constă în deosebirea fonemelor care fac parte exclusiv și necesar din inventarul limbii, unități pe care le putem distinge cu ajutorul unor proceduri și tehnici adecvate și care, simple sau combinate, caracterizează structura formală a semnificantului și îndeplinesc o funcție distinctivă în cadrul acestei structuri.

Iată un exemplu sau două dintre cele mai simple.

În latină, finala unei forme nominale flectate, indiferent de clasa de flexiune, admite oricare dintre vocalele *a e i o u*, însă numai două consoane: *s* și *m*, foarte rar *r*, încă și mai rar *l*, și atât; nici un fonem dental, nazal sau gutural. Iată deci o selecție, operată în vederea alcătuirii unor semne formale, în inventarul de foneme pe care le posedă limba. Tot astfel, în finala formelor verbale flectate, numai patru vocale din cinci: *a e i o* sunt admise; niciodată *u*; consoanele sunt în număr de trei, *m, s, t* și, cu o funcție specială (medio-pasivul), *r*; nici una din numărul mare de consoane rămase nu este admisă în această poziție. Iată un exemplu de selectivitate guvernată de structura formală a semnificantului latin. Și în franceză am putea găsi un anumit număr de caracteristici determinate întotdeauna de funcția de a constitui un fragment de semnificant. Astfel, vocala [ē], redată prin *in-* (în *invisible*), cu varianta mecanică *in-* (în *in-édit)*, inițială pentru o lungă serie de adjective, se găsește neapărat în această poziție, pentru că-și asumă o anumită funcție în cadrul unei anumite clase de semne; această funcție este funcția de negație.

Există așadar o întreagă serie de caracteristici care se pot desprinde, pentru fiecare limbă în parte, în urma examinării atente a structurii formale a semnificanților. Ajungem în acest fel să deosebim, în analiza semnificantului, un plan distinct de cel al fonemelor, și anume planul componentelor formale ale semnificanților. Această analiză poate fi dusă încă mai departe; ea permite întocmirea unor bogate inventare statistice, care necesită o abordare logică și matematică. Fiecare limbă, în organizarea sa internă, poate fi analizată în acest fel, pentru a contura scheme care să ilustreze structura specifică fiecărui idiom. Vom introduce așadar, din perspectivă semiotică, clase specifice pe care le numim semiotice, chiar cu puțin efort, pentru a le deosebi și pentru a le specifica în propria lor categorie: semio-lexeme,

care sunt semnele lexicale libere; semio-categoreme, care sunt subsemne clasificatoare (prefixe, sufixe etc.) reunind clase întregi de semnificanți, alcătuind astfel mari unități, superioare celor individuale, și în sfârșit semio-fonemele, care nu sunt toate foneme cuprinse în nomenclatura curentă, ci numai cele care, după cum am precizat, caracterizează structura formală a semnificantului.

Să cercetăm acum semnificatul. Spuneam că semnul se definește ca unitate semiotică; este receptat ca fiind înzestrat cu semnificație de comunitatea celor care se folosesc de aceeași limbă, iar ansamblul acestor semne alcătuiește ansamblul limbii.

În semiologie nu trebuie să definim semnificația semnului. Pentru ca un semn să existe, trebuie și este suficient ca el să fie acceptat și să se coreleze într-un fel cu alte semne. Entitatea astfel constituită este oare semnificativă? Răspunsul este da sau nu. Dacă da, ne oprim aici, îl înregistrăm; dacă nu, îl respingem, și gata. «Chapeau» există? – Da. – «Chameau»? – Da. – «Chareau»? – Nu.

Deci nu se pune problema definirii sensului, în măsura în care el ține de ordinea semiotică. În planul semnificatului, criteriul este: acesta semnifică sau nu? A semnifica înseamnă a avea un sens, și nimic mai mult. Iar acest da sau nu poate fi rostit de cei care mânuiesc limba, de cei pentru care această limbă este pur și simplu *limba*. În acest fel, ridicăm noțiunea de uz și de înțelegere a limbii la nivelul de principiu discriminatoriu, de criteriu. Un semn există în uzul limbii; ceea ce nu face parte din uzul limbii nu este semn, literalmente nu există. Nici urmă de stadiu intermediar; ne situăm fie în limbă, fie în afara limbii, «tertium non datur». Și să nu fie contestate arhaismele care continuă să subziste în uz, chiar dacă astăzi nu mai pot fi definite și nu mai sunt opozabile. Este suficient ca francezul «rez» să fie legat în mod constant de «chaussée» («rez-de-chaussée») sau «fur» de expresia «à mesure» («au fur et à mesure») pentru a putea fi identificate, având în vedere faptul că nu se păstrează decât în grupuri constante, previzibile, și că sunt parte integrantă a semnelor unice.

Vom enunța următorul principiu: tot ceea ce ține de semiotică are drept criteriu necesar și suficient posibilitatea de a fi identificat în cadrul și în uzul limbii. Fiecare semn intră într-o rețea de relații și de opoziții cu alte semne care-l definesc, care-l delimitează în limbă. Cine spune «semiotică» spune «intra-lingvistic». Specificul fiecărui semn este ceea ce-l deosebește de alte semne. A fi distinctiv este același lucru cu a fi semnificativ.

Rezultă de aici trei consecințe de principiu. În primul rând, că niciodată semiotica nu se ocupă de relația semnului cu lucrurile denotate și nici de raporturile dintre limbă și lume. În al doilea rând, semnul are întotdeauna exclusiv valoare generică sau ocazională; este exclus tot ceea ce este individual; situațiile de circumstanță sunt nule și neavenite. În al treilea rând, opozițiile semiotice sunt de tip binar. Caracterul binar mi se pare a fi caracteristica semiologică prin excelență, mai întâi pentru limbă și apoi pentru toate sistemele de conduită născute în sânul vieții sociale și care se pretează unei analize semiologice. În sfârșit, se înțelege că semnele se situează întotdeauna numai în relația numită paradigmatică. Prin urmare, trebuie să includem în semiologie, în afara diferitelor categorii de semne, modelele și schemele după care sunt generate și organizate semnele: paradigmele, în sensul tradițional (flexiune, derivare etc.). Aici, desigur, pot fi ridicate tot felul de probleme, dintre care unele de importanță filosofică. Dacă inventarul semiotic cuprinde semnul «*si*» (conjuncție de ipoteză), trebuie să-i admitem și funcția sa specifică, de inducție, «*si*... alors...». Această concluzie prezintă un interes deosebit, fundamentul inducției este lingvistic, înainte de a fi logic.

Natura semiotică pare a fi împărtășită de toate comportamentele instituționalizate în viața socială, deoarece sunt entități duble, ca și semnele lingvistice. Și această facultate semiotică comună alcătuiește pentru fiecare ansamblu un sistem care, de altfel, în majoritatea cazurilor, urmează abia să fie descoperit.

Tot ceea ce am spus se referă la structura sau la relațiile semnului. Ce putem spune însă despre frază? Ce este cu funcția comunicativă a limbii? La urma urmei, așa comunicăm, prin fraze, fie ele și trunchiate, embrionare, incomplete, dar întotdeauna prin fraze. Ne aflăm într-un punct crucial al analizei noastre. Contrar ideii că fraza poate fi semn în sens saussurian, sau că putem trece, prin simpla adiționare sau extensiune a semnului, la propoziție și apoi la diferite tipuri de construcții sintactice, credem că semnul și fraza sunt două universuri distincte, care necesită descrieri diferite. Introducem în limbă o diviziune fundamentală, complet diferită de cea pe care Saussure a încercat să o impună, între limbă și vorbire. Credem că trebuie să trasăm o linie în cadrul limbii, care să separe două specii și două domenii de sens și de formă, deși, iată încă un paradox al limbajului, găsim aceleași elemente de ambele părți, înzestrate totuși cu un statut diferit. Limba poate fi limbă în două feluri, în sens și în formă. Tocmai am definit una dintre ele; limba ca *semiotică*; trebuie s-o

justificăm pe cealaltă, pe care o numim limba ca *semantică*. Sperăm că această condiție esențială va fi destul de clară pentru a ne fi iertată utilizarea unor termeni atât de apropiați și că ne va fi acordat dreptul de a le specifica, deosebind «semiotica» de «semantică»; nu am putut găsi alți termeni mai potriviți pentru a defini cele două modalități fundamentale ale funcției lingvistice, aceea de a semnifica, pentru semiotică, aceea de a comunica, pentru semantică.

Noțiunea de semantică ne introduce în domeniul limbii în utilizarea sa și în acțiune; de această dată, vedem în limbă funcția de mediere între om și om, între om și lume, între minte și lucruri, transmițând informație, comunicând experiență, impunând adeziune, suscitând răspuns, implorând, constrângând; pe scurt, organizând întreaga viață omenească. Este limba ca instrument al descrierii și raționamentului. Numai funcționarea semantică a limbii permite integrarea societății și adecvarea sa la lume și, în consecință, reglarea gândirii și dezvoltarea conștiinței.

Ori, fraza este expresia semantică prin excelență. Spunem: fraza în general, fără să o distingem de propoziție, pentru a nu ne îndepărta de esențial, producerea discursului. De această dată nu mai este vorba de semnificatul semnului, ci de ceea ce putem numi intentat, de ceea ce locutorul dorește să spună, de actualizarea lingvistică a gândirii sale. De la semiotică la semantică, perspectiva se schimbă radical: toate noțiunile pe care le-am trecut în revistă revin, însă altfel și pentru a stabili alte raporturi. Semiotica se definește ca o proprietate a limbii, semantica rezultă dintr-o activitate a locutorului care activează limba. Semnul semiotic există în sine, fondează realitatea limbii, însă nu comportă aplicații specifice; fraza, expresie a semanticului, nu poate fi decât specifică. Cu semnul accedem la realitatea intrinsecă a limbii; cu fraza, suntem conectați la lucrurile din afara limbii; și în timp ce semnificatul este o parte constitutivă, inerentă a semnului, sensul frazei implică referința la situația discursivă și la atitudinea locutorului. După ce am conturat cadrul general al acestei definiții, vom încerca să spunem cum se manifestă, de data aceasta, noțiunile de formă și de sens, din perspectivă semantică.

O primă constatare este că «sensul» (în accepția semantică pe care tocmai am precizat-o) se realizează în și printr-o formă specifică, sintagma, spre deosebire de semiotic care se definește printr-o relație de paradigmă. Pe de o parte, substituția, pe de altă parte, conexiunea, iată cele două operații tipice și complementare.

În al doilea rând, trebuie să determinăm tipul de unitate potrivit acestei structuri formale. Am văzut că unitatea semiotică este semnul.

Care va fi unitatea semantică? Pur și simplu cuvântul. După atâtea dezbateri și definiții legate de natura cuvântului (s-a scris o carte întreagă pe acest subiect), cuvântul își regăsește în acest fel funcția sa firească de unitate minimală a mesajului și de unitate necesară în codificarea gândirii.

Sensul frazei este, de fapt, *ideea* pe care ea o exprimă; acest sens se realizează formal în limbă prin alegerea, înlănțuirea cuvintelor, prin organizarea lor sintactică, prin acțiunea pe care fiecare o exercită asupra celorlalte. Totul este dominat de condiția sintagmei, de legătura dintre elementele enunțului menit să transmită un anumit sens într-o anumită împrejurare. O frază este întotdeauna legată de «aici și acum»; anumite unități discursive le sunt conjuncte pentru a traduce o anumită idee referitoare la un anumit prezent al unui anumit locutor. Orice formă verbală, fără excepții, din orice idiom, este întotdeauna legată de un anumit prezent și, deci, de un ansamblu de împrejurări de fiecare dată unic, pe care limba îl enunță într-o morfologie specifică. Faptul că ideea nu-și găsește formă decât într-o înlănțuire sintagmatică este o condiție primă, inerentă limbajului. Lingvistul se confruntă cu o problemă care-i scapă; poate numai să presupună că această condiție mereu necesară reflectă o necesitate a organizării noastre cerebrale. Regăsim, în modelele construite de teoria informației, aceeași relație între mesaj și unitățile probabile ale codajului.

Să încercăm acum să lămurim procesul prin care se realizează «sensul» în semantică. Domnește atâta confuzie în legătură cu acest subiect încât este necesar să alegem și să distingem foarte bine termenii analizei. Vom porni de la principiul că sensul unei fraze este altceva decât sensul cuvintelor care o alcătuiesc. Sensul unei fraze este ideea sa, sensul unui cuvânt este utilizarea sa (tot în accepție semantică). Pornind de la ideea mereu specifică, locutorul însumează cuvintele care, în această utilizare, au un «sens specific». Mai mult, trebuie să introducem aici un termen care nu-și are rostul în analiza semiotică: cel de «referent», independent de sens și care reprezintă obiectul specific căruia cuvântul îi corespunde în realitatea circumstanței sau uzului. Chiar dacă înțelegem sensul fiecărui cuvânt în parte, putem foarte bine, în afara circumstanței, să nu înțelegem sensul rezultat din îmbinarea cuvintelor; este o experiență obișnuită, care demonstrează că noțiunea de referință este esențială. Din confuzia extrem de frecventă între sens și referință, sau între referent și semn s-au născut atâtea discuții inutile legate de ceea ce se numește prin-

cipiul arbitrariului semnului. Trebuie, oare, să introducem această distincție, pe care o putem verifica cu ușurință în semantica lexicală, în semantica frazei? Credem că da. Dacă «sensul» frazei este ideea pe care o exprimă, «referința» frazei este starea de lucruri care o generează, situația discursivă sau de fapt la care ea se raportează și pe care nu putem niciodată s-o prevedem sau s-o intuim. În majoritatea cazurilor, situația este o condiție unică, a cărei cunoaștere nu poate fi suplinită de nimic altceva. Fraza este așadar un eveniment de fiecare dată diferit; ea nu există decât în momentul în care este pronunțată și dispare imediat; este un eveniment evanescent. Ea nu are utilizare; ar fi o contradicție în termeni; dimpotrivă, cuvintele dispuse în lanț în cadrul frazei și al căror sens rezultă tocmai din modul în care sunt combinate, nu au decât utilizări. Sensul unui cuvânt constă în capacitatea sa de a fi integrantul unei sintagme specifice și de a îndeplini o funcție propozițională. Ceea ce se numește polisemie este de fapt suma instituționalizată, dacă putem spune așa, a acestor valori contextuale, întotdeauna momentane, care pot fi îmbogățite continuu, care pot dispărea, pe scurt, lipsite de permanență, de valoare constantă.

Totul dovedește așadar statutul diferit al uneia și aceleiași entități lexicale, după cum este considerată ca semn sau cuvânt. De aici rezultă două consecințe opuse: pe de o parte, dispunem foarte adesea de o varietate destul de mare de expresii pentru a enunța, după cum se spune, «aceeași idee»; în realitatea fiecărei situații și a fiecărui locutor sau interlocutor există nu știu câte feluri de a invita pe cineva să ia loc, fără să mai vorbim de recursul la alte sisteme de comunicare, ne-lingvistice, dar totuși sublingvistice, simplul gest de a indica un scaun. Pe de altă parte, trecând în cuvinte, ideea trebuie să se supună legilor de combinare a acestora; există aici, în mod necesar, un amestec subtil de libertate în enunțul ideii, de constrângere în forma acestui enunț, care este condiția oricărei actualizări a limbajului. Ca urmare a adaptării reciproce, cuvintele dobândesc valori pe care ele însele nu le puteau avea și care se opun chiar celor pe care le au în mod obișnuit. Concepte logice opuse se pot alia și pot deveni chiar mai puternice împreună. Acest lucru este atât de obișnuit încât nici nu-l mai percepem; așa se întâmplă cu asocierea dintre «avoir» și «perdre» în «j'ai perdu», dintre «aller» și «venir» în «il va venir», dintre «devoir» și «recevoir» în «il doit recevoir». Procesul de auxiliere verbală ilustrează foarte bine această transformare pe care o pot genera condițiile de utilizare în sensul însuși al cuvintelor reunite într-o sintagmă strânsă. Așadar «sensul» frazei rezidă în ansamblul

ideii percepute printr-o înțelegere globală; «forma» se obține prin disocierea analitică a enunțului, dusă până la nivelul unităților semantice, cuvintele. Dincolo de acestea, unitățile nu mai pot fi disociate fără a înceta să-și îndeplinească funcția. Aceasta este articulația semantică.

Sensul de transmis, sau dacă vreți, mesajul este definit, delimitat, organizat prin intermediul cuvintelor; iar sensul cuvintelor este determinat în raport cu contextul situației. Ori, cuvintele, instrumentele expresiei semantice, sunt, concret, «semnele» repertoriului semiotic. Însă aceste «semne», ele însele conceptuale, generice, ne-circumstanțiale, trebuie să fie «cuvintele» unor noțiuni întotdeauna particularizate, specifice, circumstanțiale, în accepțiile contingente ale discursului. Acest lucru explică faptul că semnele cel mai puțin delimitate în cadrul repertoriului semiotic al limbii, «être», «faire», «chose», «cela», au o frecvență mai mare de utilizare ca simple cuvinte. Mai mult, conversia gândirii în discurs depinde de structura formală a idiomului avut în vedere, adică de o organizare tipologică ce oferă supremație, în funcție de limbă, când gramaticalului, când lexicalului. Faptul că este totuși posibil, în mare, să «spunem același lucru» într-o categorie sau alta de idiomuri este o dovadă a independenței relative a gândirii și, în același timp, a modelării sale strânse în structura lingvistică.

Să privim mai îndeaproape acest fapt remarcabil care pare să dezvăluie articulația teoretică pe care încercăm să o desprindem. Putem transpune semantismul unei limbi în semantismul alteia, «salva veritate»; este posibilitatea traducerii; însă nu putem transpune semiotismul unei limbi în cel al alteia, este imposibilitatea traducerii. Putem sesiza, aici, diferența dintre semiotic și semantic.

Și totuși, faptul că traducerea rămâne posibilă, ca proces global, este o altă constatare esențială. Ea dovedește posibilitatea pe care o avem de a ne ridica deasupra limbii, de a ne sustrage ei, de a o contempla, continuând totuși să o utilizăm în judecățile și în observațiile noastre. Facultatea metalingvistică, pe care logicienii au studiat-o mai atent decât lingviștii, reprezintă dovada situației transcendente a spiritului față de limbă în capacitatea sa semantică.

Aceste două sisteme se suprapun în limba pe care o utilizăm. La bază se află un sistem semiotic, organizare de semne în funcție de criteriul semnificației, fiecare dintre aceste semne având o denotație conceptuală și incluzând într-o subunitate ansamblul substitutelor sale paradigmatice. Pe această bază semiotică, limba-discurs își construiește propria semantică, o semnificație a intentatului obținută

prin sintagmarea cuvintelor, în care fiecare cuvânt nu reține decât o mică parte din valoarea pe care o are în calitate de semn. Prin urmare, este necesară o descriere diferită pentru fiecare element în parte, în funcție de domeniul în care se angajează, după cum servește în calitate de semn sau de cuvânt. În plus, trebuie să facem o distincție, în domeniul semantic, între mulțimea infinită de fraze posibile, datorată diversității și posibilității lor de a se genera unele pe celelalte, și numărul, întotdeauna limitat, nu numai de lexeme utilizate în calitate de cuvinte, ci și de tipuri de cadre sintactice la care limba a trebuit să recurgă. Iată dublul sistem care funcționează constant în limbă, atât de rapid și atât de subtil încât necesită un îndelung efort de analiză și de detașare, dacă dorim să disociem ceea ce ține de un domeniu sau de altul. La baza tuturor se află însă puterea semnificantă a limbii, cu mult mai importantă decât puterea de a spune ceva.

La capătul acestei reflecții, ne-am întors la punctul de unde am plecat, la noțiunea de semnificație. Și iată că ne vine iar în minte cuvântul limpede și misterios al bătrânului Heraclit, care atribuia Stăpânului oracolului din Delfi atributul pe care-l vom pune în miezul adânc al limbii: *Oute légei, oute krýptei* «nici nu spune, nici nu ascunde», *alla semaínei* «ci semnifică».

DISCUȚIE

Dl. Gochet. – Dl. Benveniste a făcut o distincție între semiotică și semantică, de fapt o clasificare dihotomică. Cum este posibilă, în aceste condiții, situarea opoziției unanim recunoscute astăzi în filosofia analitică, între frază și enunț, în engleză frază: *sentence*, iar enunț: *statement*? Într-adevăr, s-ar părea că fraza aparține în același timp unor clase opuse: pe de o parte, ea se aseamănă cuvântului, în măsura în care este pură disponibilitate, în care nu este neapărat afirmată, ci numai prezentată, fără a exprima adeziunea celui care o pronunță; ca în cazul frazei menționate, în opoziție cu fraza în utilizare (*mention* și *use*). Din această perspectivă, fraza (*sentence*) are o disponibilitate care o apropie foarte mult de cuvânt și pare să nu țină de semantic, ci de semiotic. Pe de altă parte, fraza are deja o anumită caracteristică în comun cu ceea ce ați numit efectiv «frază», adică un enunț unic, irepetabil, raportat la locutor și la cadrul în care este pronunțat, ceea ce se traduce în engleză prin «statement». Întrebarea mea este, în concluzie:

Cum se explică faptul că fraza, în primul sens, posedă deja trăsături sintactice, din moment ce nu este o simplă listă de cuvinte? și că, pe de altă parte, nu posedă încă toate trăsăturile semantice, din moment ce încă nu este enunț? Fraza este disponibilă, cumva, așa cum este un cuvânt luat din dicționar și care nu este încă utilizat, însă mai puțin decât un cuvânt, pentru că nu este o simplă listă. Dispune deja de o unitate sintactică, însă nu are încă o valoare semantică bine determinată, așa cum are enunțul, «*statement*»?

Dl. Benveniste. – Aceasta se situează puțin în afara distincției pe care am încercat să o introduc, însă am prevăzut că această distincție va prilejui mai multe probleme decât cele pe care le-am menționat. În utilizarea sa, limbajul prezintă o diversitate de utilizări, de joc, pe care încă nu o putem bănui.

Desigur, trebuie să distingem, așa cum a făcut și vorbitorul, două posibilități în utilizarea unei fraze, și este ceea ce a ilustrat prin distincția între «sentence» și «statement».

Voi răspunde că, în dihotomia pe care o propun, nici un fel de frază nu-și poate găsi loc în domeniul semioticului. Totul este de ordin semantic din momentul în care părăsim domeniul semnului așa cum l-am delimitat. Cel care vorbește are, desigur, posibilitatea de a-și asuma sau nu un anumit enunț pe care-l articulează, adică fie să prezinte un enunț de opinie, situat «aici și acum», fie să citeze. Este însă aceeași situație în care ne găsim atunci când, lucru pe care nu l-am precizat, ne ocupăm de cuvântul lexical, considerat ca materie lexicologică. Dicționarul ne prezintă entități lexicale care posedă o realitate «sui generis», care nu este realitatea utilizării lingvistice. Cred că același lucru se întâmplă și cu fraza. Fraza așa cum o înțeleg, enunț cu caracter neapărat semantic, nu exclude posibilitatea de a produce o frază gata făcută de pildă, pentru a ilustra o regulă de sintaxă, eventual pentru a o utiliza ca atare, fără să fie considerată un element al propriului meu discurs, dacă nu ca element raportat.

M. Gueroult. – Mă întreb dacă această distincție între mențiune și enunțul asumat nu este puțin superficială. Atunci când citez, mă ascund în spatele interlocutorului care face obiectul citării. În consecință, ne găsim în fața unei afirmații care era asumată de cineva; locul meu va fi luat de un altul. Din punct de vedere filosofic, nu cred că acest lucru ridică un alt tip de problemă. De exemplu, citez din vorbele cuiva, deci evident nu sunt eu cel care vorbește, ci un interlocutor pe care-l introduc în locul meu și care și-a asumat această frază pe care am citat-o.

Dl. Gochet. – Mă gândeam la o frază menționată într-un exemplu de gramatică, care reprezintă ceea ce *ar putea* spune un locutor *oarecare*. Nu mai am atunci elementul asertiv, nici chiar de gradul doi. Mă refeream tocmai la acest fel de mențiune utilizată ilustrativ, pentru a sublinia diferența dintre, pe de o parte, fraza deja prezentă, disponibilă, și, pe de altă parte, enunțul afirmat de un individ determinat sau atribuit unui individ determinat într-un citat autentic. Această frază de care dispun este totuși un ansamblu structurat, o sintagmă, nu doar un element de ordin paradigmatic care ilustrează ceva. Este deja o frază, însă o frază ne-afirmată de cineva anume și care nu este atribuită nimănui anume.

Dl. Benveniste. – Pentru a lămuri complet lucrurile: am lăsat cu bună știință deoparte (ar fi trebuit s-o spun) orice noțiune de frază disponibilă, deja existentă în afara utilizării momentane, spontane, personale, pe care aș putea-o avea ca locutor. Cu alte cuvinte, practic, un material din enunțuri fixate în scris, permanent, nepersonal.

Dl. Perelman. – Filosoful caută întotdeauna contactul cu specialiștii în discipline din care ar putea învăța câte ceva; este cazul lingvistului. Există însă întotdeauna un risc, atunci când discută persoane de discipline diferite, și anume faptul că perspectivele și clasificările lor, problemele lor sunt suficient de diferite pentru a genera un mare număr de neînțelegeri, fiecare urmându-și propria disciplină. De pildă, atunci când discutați despre Saussure, un filosof care vă ascultă se gândește la istoria propriei sale discipline, care a elaborat progresiv o distincție între sintaxă, semantică și pragmatică, întregul ansamblu fiind numit semiotică; sunt aceleași cuvinte care au un sens pentru dumneavoastră și un altul pentru el. Am să vă întreb ce considerați a fi secundar în această tripartiție. În pragmatică intervine nu numai locutorul, ci și interlocutorul, adică cei cărora ne adresăm, cu toate problemele pe care acest lucru le poate ridica. Având în vedere că aveți numai o dihotomie, trebuie ca semantica dumneavoastră să împrumute anumite elemente de la semantica și anumite elemente de la pragmatica logicienilor. Aș dori să știu în ce măsură preocupările dumneavoastră vă permit să vă dispensați de o asemenea diviziune.

Dl. Gochet a intervenit deja cu distincția dintre «statement» și «sentence», adică dintre fraza impersonală și utilizarea sa într-un context determinat; însă din momentul în care ne ocupăm de un caz concret, nu avem de-a face numai cu o situație obiectivă, dispunem de un întreg fundal cultural și istoric, îi avem pe cei cărora ne adresăm și un întreg ansamblu de elemente care permit explicarea acțiunii

asupra interlocutorului, grație fundalului prin intermediul căruia putem acționa. De aceea aș dori să știu ce este pus, ca să spun așa, în fundal, ce considerați a fi secundar atunci când vă mulțumiți cu o dihotomie în locul unei diviziuni triple.

Dl. Benveniste. – Ar fi, desigur, foarte util să confruntăm aici două utilizări terminologice, deoarece nu sunt numai terminologice; ele implică o anumită concepție de ansamblu. În ceea ce mă privește (am impresia că nu sunt un caz singular printre lingviști), consider că este necesar să plecăm de la limbă și să încercăm să ajungem până la bazele pe care reușim să le întrevedem. Contribuția lingviștilor la teoria generală a cunoașterii este tocmai independența demersului lor și felul în care, pe cont propriu, încearcă să elaboreze acest ansamblu care este limba, cu complicațiile sale tot mai numeroase, varietatea nivelurilor sale etc... Se pune așadar problema de a ști dacă dihotomia pe care o prezint este conciliabilă sau nu (și, dacă nu, de ce?) cu triplicitatea instituită de logicieni. Dacă nu mă înșel, noțiunea de sintaxă, noțiunea de semantică, noțiunea de pragmatică sunt cele trei categorii de noțiuni la care logicienii aderă în general. Aceste trei noțiuni alcătuiesc un ansamblu cu totul altfel articulat decât ceea ce limba în sine ne permite să concepem. Împreună sau separat, ele aparțin exclusiv domeniului care este, în terminologia mea, cel al semanticii. Într-adevăr, ceea ce pentru logician este sintaxă, adică legătura dintre elementele enunțului, se bazează pe o considerație destul de ambiguă pentru mine, în sensul că, pe de o parte, ceea ce este sintagmatic pentru lingviști coincide cu ceea ce se numește sintactic în logică și care, în consecință, se situează în interiorul ordinii semantice; însă, pe de altă parte, din punctul de vedere al lingvistului, această legătură poate fi guvernată de necesitatea pur gramaticală, care depinde în întregime de structura idiomului, care nu este universală, care poate lua forme specifice în funcție de tipul de limbă avut în vedere. Există astfel nu numai un anumit mod de a codifica gândirea, ci și un anumit mod de a organiza elementele discursului, care ține de ceea ce am putea numi o gramatică. Vedeți cum lingvistul și logicianul pot, în același timp, să coincidă și să difere în modul de a concepe «sintacticul». În ceea ce privește distincția admisă în logică între pragmatică și semantică, cred că lingvistul nu o găsește necesară. Este important, pentru logician, să distingă, pe de o parte, raportul dintre limbă și lucruri, ordinea semantică; și pe de altă parte, raportul între limbă și cei pe care limba îi antrenează în jocul ei, cei care se servesc de limbă, ordinea pragmatică. Însă pentru un

lingvist, chiar dacă la un moment dat poate fi util să se recurgă la o asemenea subdiviziune, o asemenea distincție de principiu nu este necesară. Din momentul în care limba este privită ca acțiune, ca realizare, ea presupune în mod necesar un locutor și presupune o situare a acestui locutor în lume. Aceste relații se regăsesc împreună în ceea ce eu definesc drept semantic.

Dl. Perelman. – Sintaxa cuprinde mai mult decât ceea ce ați spus, pentru că include și toate semnele utilizate în limbă, nu doar concatenarea lor și raporturile dintre aceste semne. Este, în același timp, un fel de vocabular și un ansamblu de reguli gramaticale, conform concepției tradiționale despre sintaxă. Pe de altă parte, înțeleg foarte bine că semantica, în sens logic, se găsește în fundal, în măsura în care lingvistul nu este interesat de problema adevărului. Este, fără îndoială, o problemă filosofică și ne putem da seama că într-o anumită concepție realistă despre discurs, problema adevărului trece pe primul loc, ceea ce este pentru lingvist o preocupare mai degrabă secundară.

Dl. J.-C. Piguet – Dl. Benveniste a spus aproximativ următoarele: «Sensul frazei este altceva decât sensul cuvintelor care o compun; sensul frazei este dat de idee, sensul cuvintelor de utilizarea lor în frază». Și a adăugat: «Sensul frazei este echivalent cu ideea în ansamblu, percepută din punct de vedere semantic; forma frazei, în schimb, este dată de disocierea acestui ansamblu în unități semiotice sau de compunerea unităților semiotice independente». Ar rezulta că semiotica și semantica formează două planuri care depind dacă nu de metode, cel puțin de idei epistemologice sau metodologice diferite. Semantica ar presupune o metodă globală de abordare a sensului. Prin contrast, metoda sau direcția de spirit cerută de semiotică ar fi compoziția sau descompunerea, deci analitică și nu globală.

Întrebarea mea este în acest punct următoarea: cum pot fi reconciliate aceste două metode în interiorul lingvisticii? Cum pot oare coexista, din punct de vedere metodologic, semiotica și semantica, dacă una dintre ele este de tip analitic, iar cealaltă de tip global, non analitic? Care ar trebui să fie atunci metoda directoare fundamentală a lingvisticii în ansamblu?

Dl. Benveniste. – Este o întrebare anticipativă; orice răspuns categoric ar presupune tocmai ceea ce am respins din capul locului, faptul că ar exista o doctrină lingvistică în această privință. Am formulat numai păreri personale, propoziții care rămân să fie discutate, precizate, extinse și circumscrise tuturor domeniilor lingvistice.

Fac o deosebire între unitățile numite semne ale limbii, considerate în sine și în măsura în care semnifică, și frază, în care aceleași elemente sunt construite și organizate pentru producerea unui anumit enunț. Am în vedere așadar două lingvistici distincte. În stadiul actual al analizei, este o fază necesară pentru această mare reconstrucție pe care abia am început-o, și pentru această descoperire a limbii, care se află încă în fază incipientă. În prezent trebuie elaborate metode și ansambluri conceptuale distincte, strict adecvate obiectului. De aceea consider că este un avantaj, în clarificarea noțiunilor care ne preocupă, să abordăm mai multe tipuri de lingvistică, dacă vrem ca fiecare, separat, să dobândească mai multă rigoare, pentru a analiza ulterior modul în care ele se vor putea articula.

Dl. Ricoeur. – Intervenția mea se va referi la două aspecte: pe de o parte, voi avea în vedere implicațiile filosofice ale distincției propuse de dl. Benveniste, pe de altă parte, voi pune o întrebare legată de eventuala sa extindere. Distincția semioticului și a semanticului este de o fecunditate filosofică extraordinară; ea permite reluarea discuției legate de problema fundamentală a *închiderii* universului lingvistic. Lingvistica a fost cucerită tocmai pentru că a proclamat această închidere și instituind-o, a separat alcătuirea internă a sistemului de semne în limbă de raportarea limbajului la realitate. Și, în același timp, lingvistica a creat un paradox, și anume faptul că semnul dispare în funcția sa esențială, aceea de a spune ceva. Ori dubla lingvistică a dl. Benveniste permite reluarea problemei cu forțe noi; conceptul său de semantică permite restabilirea unei serii de intermediari între universul închis al semnelor, într-o semiotică, și legătura pe care limbajul nostru o are cu realul în calitatea sa de semantică. Această distincție între semiotică și semantică merge mult mai departe decât dihotomia saussuriană între limbă și vorbire. Dl. Benveniste regăsește în acest fel problema pe care o semnala Meillet atunci când făcea deosebirea dintre imanența și transcendența limbii, adică între raporturile interne limbii și tendința sa către altceva. Dubla lingvistică a dl. Benveniste ne permite să înțelegem că limbajul se constituie în închiderea lumii semnelor, depășind-o totuși către ceea ce ele spun. În același timp cu orizontul realității la nivelul frazei, dl. Benveniste permite rezolvarea unei alte probleme, cea a instanței subiectului în propriul limbaj prin intermediul numelui propriu, al pronumelor, al demonstrativelor etc. De altfel, ar fi interesant de văzut care este poziția dl. Benveniste față de Gustave Guillaume care, și el, și-a propus să «răstoarne în univers» limbajul prin morfologia discursului.

Aș dori acum să-i adresez dl. Benveniste următoarea întrebare: din perspectiva pe care a deschis-o, nu ar trebui oare să prelungim dualitatea semioticii și a semanticii la ordinea sintagmatică? Nu avem, oare, pe de o parte, sintagmele care sunt în fiecare instanță discursivă, de fiecare dată circumstanțiale și se referă la o situație și la un locutor singular, și, pe de altă parte, o «gramatică» ce ne permite să considerăm ca producție auto-normată crearea unui număr infinit de fraze? De această dată ar trebui deplasată comparația și discuția de partea lui Chomsky. Nu numai cuvântul poate fi abordat din punct de vedere semiotic și din punct de vedere semantic, ci și fraza. Ați fi de acord să vorbiți de o semiotică și de o semantică a frazei?

Dl. Benveniste. – Nu cred că fraza își găsește loc în semiotică. Problema frazei se pune numai în cadrul semanticii, iar întrebarea dl. Ricoeur se situează în regiunea limbii. Constatăm că există, pe de o parte, empiric, fraze și posibilități de fraze nenumărate, pe de altă parte, anumite condiții care guvernează generarea frazelor. Fiecare limbă posedă, fără îndoială, un anumit număr de mecanisme, de scheme de producere, care pot fi formulate, care pot fi formalizate; o întreagă școală de lingviști se ocupă la ora actuală cu recunoașterea și inventarierea lor. Ori, să privim concret demersurile lor, operațiile practicate de teoreticienii gramaticii generative: observăm că se situează întotdeauna în interiorul unei sintaxe reale, pentru a decide cu bună știință ceea ce se poate spune și ceea ce nu se poate spune. Iată deosebirea fundamentală. Ei se întreabă, de pildă: prin ce procedeu se poate trece de la un anumit mod de formulare la altul? Prin ce procedeu poate fi convertită o frază de tip activ, tranzitiv, într-o frază pasivă? Prin ce procedeu poate fi transformată o propoziție afirmativă în propoziție negativă? Care sunt legile care guvernează această generare?

Deși formale, expuse într-o formă axiomatică, chiar matematică, aceste proceduri urmăresc în definitiv realizări. Nu încetăm să ne situăm în semantică.

Aș dori să precizez acum un aspect pe care nu am insistat probabil suficient. Ceea ce ține de necesitatea idiomatică, de mecanismul gramatical, este ceva distinct, care aparține structurii formale a limbii și se situează în afara semanticii și semioticii, nefiind la drept vorbind semnificație.

La o întrebare ridicată de un participant la congres referitoare la raporturile dintre logică și semiotică, Benveniste răspunde: Nevoia și justificarea pe care și-o dau logicienii pentru demersul lor este evident

noțiunea de adevăr, care condiționează demersurile și diviziunile instalate în logică. Această condiție de cunoaștere nu este, pentru lingvist, o condiție primordială; el analizează datul reprezentat de limbă și încearcă să-i descopere legile.

Cât despre locul semioticii, cred că este un ordin aparte, care va duce la reorganizarea dispozitivului științelor umane. Ne aflăm, ce-i drept, la începutul unei reflecții asupra proprietății, încă imposibil de definit în mod integral. Este o calitate inerentă limbajului, pe care o descoperim însă și în domenii în care nu am fi bănuit că se manifestă. Cunoaștem încercările care se fac la ora actuală pentru a organiza în noțiuni semiotice anumite date care țin de cultură sau de societate în general. În limbaj se unifică această dualitate a omului și a culturii, a omului și a societății, grație proprietății de a semnifica, a cărei natură și domeniu încercăm să le definim.

VI

Lexic și cultură

CAPITOLUL XVI

Răspândirea unui termen de cultură: latinescul *orarium*[1]

Vocabularul limbilor vechi și moderne este plin de împrumuturi care se încrucișează în toate direcțiile. Numeroase astfel de cuvinte au ajuns foarte departe de sursă, trecând dintr-o limbă în alta în condiții neprevăzute, însă foarte rar li se poate descrie întregul traseu. În majoritatea cazurilor, etimologișii nu reținem decât un anumit aspect al faptelor, acela care-i interesează în domeniul lor de studiu, când de fapt ar trebui urmărit întregul proces în continuitate și ar trebui cuprins întregul câmp lingvistic pentru a garanta exactitatea descrierii și pentru a înțelege fenomenul răspândirii.

Este ceea ce am dori să ilustrăm cu ajutorul unui exemplu. Întâlnind faza finală a unui cuvânt de împrumut, am fost nevoiți să ne întoarcem în timp la sursa primară, latina, pentru a-l lămuri. Însă expunerea noastră va urma ordinea inversă cercetării și va porni de la latină, pentru a defini condițiile inițiale și pentru a atinge, în succesiunea lor istorică, formele succesive ale împrumutului, care se întind de la Roma până în inima Asiei.

Textul Noului Testament cuprinde patru exemple ale cuvântului σουδάριον «șervet, batistă» și, foarte firesc, *Vulgata* îl redă de fiecare dată prin *sūdārium* «batistă de șters sudoarea», deoarece *sudarium* este originalul împrumutului grec σουδάριον. Vom cita cele patru pasaje.

Luca, 19, 20: ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ «expresia chipului tău, pe care am păstrat-o într-un ștergar»; *Vulg. mna tua quam habui repositam in sudario* (arm. *varšamak*[2]; sl. v. *ubrusŭ*[3]);

---

[1] *Studia classica et orientalia Antonio Pagliaro oblata*, Istituto di Glottologia della Università di Roma, vol. I (1969), p. 213-218.

[2] Despre arm. *waršamak*, împrumut din iraniană, cf. *BSL*, 53 (1958), p. 70.

[3] Împreună cu rus. *ubrús* «batistă, broboadă», rus. dial. *obrus* «șervet de masă», cu pre-

Fapte 19, 12: ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἀποφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια «astfel încât se atingeau de bolnavi batiste sau ștergare care-i atinseseră trupul (și erau vindecați)»; *Vulg. ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore eius sudaria et semicinctia* (arm. *t' aškinak*[1] *kam varšamak*; sl. v. *ubrusŭ*);

Cu același sens, cuvântul este folosit într-o anumită împrejurare la *Ioan* în două pasaje:

I. 11, 44 (învierea lui Lazăr): ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο «fața-i era învelită într-un giulgiu»; *Vulg. facies illius sudario erat ligata* (arm. *varšamak*; sl. v. *ubrusŭ*);

I. 20, 7 (mormântul gol): τὸ σουδάριον ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ «giulgiul care era pe capul său (= al lui Iisus); *Vulg. sudarium quod fuerat super caput eius* (arm. *varšamak*; sl. v. *sudarĭ*[2]).

Aceste două fragmente au jucat un rol decisiv în istoria lexicală a lui *sudarium*. Pornind de la această narațiune[3], *sudarium*, care denumea, în general și în acest caz, un ștergar pentru sudoare, a dobândit, în urma menționării sale în pregătirile funerare de dinaintea Învierii, sensul specific de «giulgiu care învelește capul morților», de unde și fr. *suaire*[4].

Mai interesantă, însă mai puțin evidentă, a fost situația lui *sudarium* în tradiția textuală latină. Ne propunem tocmai să clarificăm o particularitate pe care o prezintă și consecințele pe care ea le-a avut.

Pentru *Ioan* 11, 44 ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο «fața-i era învelită într-un giulgiu», am văzut că *Vulgata* dă *facies illius sudario erat ligata* și nimic nu ni se pare mai firesc decât să găsim, și aici, gr. σουδάριον redat prin lat. *sudarium*. Destul de ciudat însă, cea mai veche tradiție latină, *Vetus Latina (Itala)* nu îl menționează aici pe *sudarium*, ci un cu totul alt cuvânt, *orarium*, pe care *Vulgata* l-a îndepărtat, înlocuindu-l cu *sudarium* din textul de față. Nu s-a dat

---

fixul *u-* și radicalul din sl. v. *brŭsnǫti* «a șterge»; cf. M. Vasmer, *Russ. etym. Wb.* III, p. 170.

[1] Despre *t'aškinak*, cf. H. Hübschmann, *Arm. Gramm.*, p. 512 și dicționarul lui Adjarian, II, p. 1132, ambele la fel de puțin concludente. Originea iraniană este probabilă.

[2] Forma sl. v. *sudarĭ* (rusa *sudar'* ca termen bisericesc) vine din grec. σουδάριον (cf. Vasmer, *op. cit.*, III, p. 39). Acest cuvânt grec a fost preluat și de asiriană în forma *sūdārā* (*Ioan* II, 44; 20, 7); cf. S. P. Brock, *Le Muséon*, 80 (1967), p. 415-6.

[3] Narațiunile paralele ale celorlalte *Evanghelii* folosesc termeni diferiți: σινδών, lat. *sindon* (Mc. 15, 46); στολή, lat. *stola* (16, 5); ὀθόνια, lat. *linteamina* (L. 24, 12).

[4] Altfel, *sudarium* nu s-a păstrat în limbile romanice decât prin dalmatul *sudar* «batistă» (dimin. *sudaroli* de la *sudariolum*) care continua sensul inițial al cuvântului latin. Cf. *FEW*, XII, p. 395.

atenție acestei discordanțe, deși este semnificativă din mai multe puncte de vedere.

Mai întâi, trebuie să reținem faptul că latina dispunea, pentru aceeași noțiune, de doi termeni, *orarium* și *sudarium*. Dacă primii traducători care au trebuit să-l redea pe σουδάριον în *Ioan* 11, 44, l-au ales pe *orarium*, deși îl aveau la îndemână pe *sudarium*, această preferință trebuie să fi avut un motiv. Ea se explică, credem noi, prin situația pe care o aveau în uz *sudarium*, respectiv *orarium*. Între cele două, practic sinonime, diferența era de nivel stilistic. *Sudarium* aparține limbii clasice frumoase (Catul, Quintilian); *orarium* trebuie să fi fost mai comun, dacă nu chiar vulgar. Însăși formarea lui *orarium* «șterg de față», unde tema *os* a înlocuit-o pe *sud-*, arată o creație secundară cu intenție expresivă. Cuvântul apare abia în secolul al IV-lea, în *Istoria Augustă*, unde desemnează fâșiile de pânză pe care spectatorii le fluturau la teatru pentru a-și manifesta mulțumirea: *ipsumque primum donasse oraria populo romano quibus uteretur populus ad favorem*[1], cf. Eusebiu: κατασείειν ταῖς ὀθονίαις ἐν τοῖς θεάτροις[2]. Mai citățm, la începutul sec. al V-lea, din Augustin: *Tunc, sicut potuit, oculum lapsum atque pendentem, loco suo revocatum, ligavit orario*[3]. Prudențiu, glorificând doi martiri, amintește miracolul care le-a însoțit moartea: «am văzut urcându-se la cer două obiecte, inelul unuia, batista celuilalt», *illius fidem figurans nube fertur anulus, hic sui dat pignus oris, ut ferunt, orarium*[4], cu figura etimologică *orarium sui oris*. Alte exemple din latinitatea creștină, mai recente, sunt citate de Rönsch[5].

Așadar, putem vedea în alegerea lui *orarium* pentru σουδάριον la *Ioan* 11, 44, de către primii traducători ai *Evangheliilor*, o reflectare a utilizării comune, iar în *sudarium* introdus de *Vulgata*, grija pentru exprimare corectă. Același tip de raționament a dus la înlocuirea lui *lauacrum*, primul termen latin pentru «botez», cu *baptisma (-mus)*.

---

[1] Vopiscus, *Aurelianus*, cap. XLVIII.

[2] *Hist. eccles.* VII, citat de Leclercq, *Dict. d'arch. chrét.*, XII 2, p. 2322.

[3] *Civ. dei.*, XXII, 8.

[4] Prudențiu, *Peristeph.* I, v. 85-6.

[5] Iată nota integrală a lui Rönsch, *Itala und Vulgata*, 1875, p. 318-319: *orarium* = *sudarium, linteum, Io.* 11, 44: et facies eius *orario* (σουδαρίῳ) conligata erat, Brix. Rehd. Ambros., Corb. (ligata). - Aug. Civ. XXII. 8: oculum lapsum... ligavit *orario*. - Ambros. d. Obit. fratr.: divinum illud fidelium sacra mentum ligari fecit in *orario* et *orarium* involvit collo. - Paulin. vit. Ambros.: iactabat etiam turba... *oraria* vel semicinctia sua. - Prud. perist. I: hic sui dat pignus oris, ut ferunt *orarium*. - Act. Jul. mart. c. 2 ap. Ruinart: accepit *orarium* et ligavit oculos suos. - Act. Marcian. et Nicandr. c. 3 ib.: *orariis* oculis martyrum circumdatis. - Treb. Poll. Claud. 17. Vopisc. Aurel. 48.

Însă apariția lui *orarium* în *Itala* nu interesează numai istoria vocabularului latin. A cunoscut, dincolo de el, consecințe care nu au fost încă apreciate.

Versiunea gotică a *Evangheliilor* ne-a fost transmisă pentru două dintre fragmentele citate mai sus, unde grec. σουδάριον și lat. *sudarium* corespund. Este interesant să vedem cum l-a tradus Wulfila.

Primul exemplu este din *Luca* 19, 20 «(expresia chipului tău pe care am păstrat-o învelită) ἐν σουδαρίῳ, *in sudario*», în gotică: *(sa skatts þeins þanei habaida galagidana) in fanin*. Acest cuvânt gotic *fana* redă, în altă parte (*Mt* 9, 16; *Mc* 2, 21) gr. ῥάκος, lat. *pannus* «petic». Traducătorul a ales deci în acest caz *sudarium* nu pentru sensul său propriu, ci în accepția sa contextuală de «bucată de stofă, pânză (de învelit un obiect)».

Cel de-al doilea exemplu gotic este, întâmplător, *Ioan* 11, 44, «fața-i era învelită într-un giulgiu (σουδαρίῳ)», tocmai fragmentul pentru care *Itala* dă *orarium*, iar *Vulgata sudarium*. Este tradus: *ulits is auralja bibundans*. Termenul gotic nu mai este *fani*, ci *aurali* care, după cum ne-am dat seama, este preluarea lat. *orarium*[1].

Putem observa un acord surprinzător între versiunea gotică și *Itala*. Nu poate fi întâmplător faptul că, în același loc unde cea din urmă prezintă *orarium*, gotica spune *aurali* pentru gr. σουδάριον. Traducătorul gotic trebuie să fi utilizat, pe lângă greacă, un text latin vechi de felul lui Brixianus care dă, într-adevăr, *orarium*[2].

Trebuie ca forma latină *ōrārium* să fi devenit **ŏrārium* pentru a da în gotică *aurali*[3]. Împrumutul din latină a fost făcut – fapt confirmat de caracterul popular – de mai multe dialecte germanice în mod independent; de aici și faptul că formele diferă de cele din gotică prin flexiune: glv. *orul, orel*; engl. v. *orel, orl*, de unde norv. v. *url(an)* «văl pentru chip»[4].

Trebuie să fi fost un cuvânt răspândit în provinciile romane și pe care diferite popoare germanice l-au adoptat la date diferite.

Soarta lui *orarium* s-a oprit aici și, fără îndoială, cuvântul nu ar fi fost cunoscut altfel dacă o împrejurare neprevăzută nu i-ar fi deschis un nou viitor. Începând cu secolul al VI-lea s-a numit *orarium*, în

---

[1] Cf. Feist, *Vergl. Wb. der got. Spr.*[2], p. 68 a.

[2] Despre importanța lui Brixianus pentru traducerea gotică, cf. W. Streitberg, *Die gotische Bibel*, p. XLII sq.

[3] H. Jellinek, *Gesch. der got. Sprache*, 1926, p. 183, 185.

[4] E. Schwarz, *Goten, Nordgermanen, Angelsachsen*, 1951, p. 41-42.

liturghia creștină, fâșia de stofă pe care diaconul o poartă pe umărul stâng[1] și care avea să fie numită mai târziu, către sec. XI-XII, *stola* «etolă»[2]. Din limbajul comun, *orarium* a trecut în vocabularul bisericesc. Cu sensul de «etolă», era un termen nou, și ca atare a cunoscut o răspândire largă în afara latinei, către Europa de est și apoi în limbile creștinismului oriental. Nu este inutil să regrupăm mărturiile de care dispunem.

Etapa decisivă a fost adoptarea lui *orarium* în greacă, sub forma ὡράριον «etolă». O dată cu greaca, a început procesul de răspândire. Cuvântul a fost împrumutat de sl. v. *urarj* «ὡράριον» în Eucologul sinait 38 b[3], de unde rusa v. *urarĭ, orarĭ,* rusă *orar'* «bandă îngustă pe umărul stâng al veșmântului de diacon»[4]. Tot din greacă provine și arm. *orar, urar* «etolă»[5] la scriitorii bisericești, ca și georg. *olari*, definit ca «bandă lungă de stofă cu cruciulițe pe care preotul oficiant o poartă pe umărul stâng»[6]. Îl găsim și în siriacă sub forma *ʾōrārā*[7], iar siriacul *ʾōrārā* reprezintă originalul pentru cuvântul sogdian creștin *'wrr'* pe care l-am identificat[8] într-un fragment dintr-o scriere referitoare la simbolistica accesoriilor de cult[9]. Iată traducerea pasajului sogdian: «Cei doi diaconi de lângă altar sunt imaginea îngerilor care se văd la picioarele și la capul Mântuitorului. Etola (*wrr'*) de pe umărul lor stâng (*pr wyšnty s'ptw fyq*) arată faptul că sunt slujitori (*frm'n pt γwšyt*)»[10].

---

[1] Despre problema lui *orarium* liturgic, studiul lui Hefele, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, II, 1864, p. 186 sq. rămâne util. O formă mai recentă a lui *orarium* este *orale* (cf. Du Cange) care a dat fr. *orel*, sinonim pentru *orier* «etolă» < *orarium* (cf. *FEW*, VII, pp. 384-385).

[2] Într-o omilie a Sf. Ioan Hrisostomul (cf. Hefele, *op. cit.*, II, p. 186 sq.) diaconii sunt comparați cu îngerii, iar stofele ușoare de pe umărul stâng (λεπταὶ ὀθόναι ἐπὶ τῶν ἀριστερῶν ὤμων) cu aripile îngerilor.

[3] «Vom remarca redarea lui ω neaccentuat prin sl. *u*» (Meillet, *Ét. sur l'étym. et le vocab. du v. slave*, p. 187)

[4] Cf. Vasmer, *Russ. etym. Wb.*, II, p. 274.

[5] H. Hübschmann, *Arm. Gramm.*, p. 369, n. 303 a.

[6] În Dicționarul lui Ciubinov, p. 391.

[7] Exemple la Payne Smith, *Thesaurus*, I, p. 100. Cuvântul nu este citat decât întâmplător de A. Schall, *Stud. über griech. Frendwörter im Syrischen*, 1960, p. 176 sfârșit, 244 sfârșit.

[8] *BSL* 53 (1958), fasc. 1, p. 70.

[9] Ed. Hansen, *Berliner sogdische Texte*. II, 1955, p. 903 sq., 11.5, 27, 28.

[10] Fragment citat II. 25 sqq. Pentru simbolismul etolei, a se compara un text din Inocențiu III (citat de Hefele, *op. cit.*, II, p. 194): «Stola quae super amictum collo sacerdotis incumbit, oboedientiam et servitutem significat quam Dominus omnium propter salutem servorum subivit».

Așadar *orarium* «ștergar de față, batistă», devenit termen liturgic cu sensul de «etolă», a circulat până în Asia Centrală[1] prin intermediul misionarilor de limbă siriacă, în vreme ce dispărea din latină, limba sursă. Încă din *Vulgata*, *orarium* a fost înlocuit, cu sensul său specific, de *sudarium*; iar mai târziu, în sensul său liturgic, de *stola*. Numai împrumuturile străine îi mai atestă existența.

[1] Am făcut o trecere în revistă a vocabularului creștin în sogdiană și în turca veche într-o culegere intitulată *L'Oriente cristiano nella storia della civiltà* «Accad. dei Lincei», Roma, 1964, p. 85-91.

CAPITOLUL XVII

Geneza termenului *științific*[1]

Constituirea unei terminologii proprii reprezintă, pentru orice știință, apariția sau dezvoltarea unei conceptualizări noi, manifestarea unui moment decisiv al istoriei sale. S-ar putea spune chiar că istoria unei științe poate fi rezumată de cea a termenilor pe care-i folosește. O știință nu-și începe existența sau nu se poate impune decât în măsura în care își produce sau își impune conceptele. Nu dispune de un alt mijloc de a-și stabili legitimitatea decât specificându-și și denumindu-și obiectul, acesta putând fi o categorie de fenomene, un *domeniu* nou sau un nou tip de *relație* între anumite date. Instrumentul mental constă mai întâi dintr-un inventar de termeni care recenzează, configurează și analizează realitatea. A denumi, adică a crea un concept, este în același timp prima și ultima operație a unei științe.

Considerăm așadar apariția sau transformarea termenilor esențiali ai unei științe ca fiind evenimente majore ale evoluției sale. Toate căile gândirii sunt jalonate de acești termeni care marchează progrese decisive și care, încorporate științei, duc la apariția de noi concepte. Pentru că, fiind ei înșiși inventii, ei stimulează inventivitatea. Și totuși, istoria științei întârzie să recunoască acestor creații locul pe care îl merită, acesta interesându-i exclusiv pe lexicografi.

Trebuie să facem totuși anumite distincții. Nume de materii, de corpuri noi – apar tot timpul în chimie –interesează ca nomenclatură, însă limitat la specialitate și, de altfel, pentru că sunt inventate adeseori pe loc sau prin asocieri arbitrare, ele reprezintă o extremă a particularității. Termenii instructivi sunt cei care sunt atașați unui concept nou, pornindu-se de la o noțiune teoretică (*civilizație, evoluție,*

[1] *L'Age de la Science*, Aix, II (1969), nr. 1, p. 3-7.

transformism, informație etc.), dar și cei care, derivați de la o noțiune anterioară, îi adaugă o determinare nouă.

Ne propunem să studiem aici un exemplu tipic, cel al unui adjectiv atât de obișnuit încât nimeni nu-i caută începuturile, și atât de necesar încât nici nu ne putem închipui că a putut avea un început; este adjectivul *științific*. Pare să fi fost introdus o dată cu însăși noțiunea de știință, cu care și de la care, instinctiv, îl considerăm a fi contemporan și derivat direct. Aparențele înșală însă, atât în privința relației cu termenul de bază, cât și a conceptului pe care-l introduce acesta.

Între *știință (science)* și *științific (scientifique)*, raportul de derivare formală nu este nici limpede, nici obișnuit. Adjectivele derivate de la termeni importanți în ramurile reprezentative ale științei sunt terminate cel mai adesea în *-ique* (în franceză) (de tipul *sphère/ sphérique; atome/ atomique*) sau pe cale cultă, în *-al* (*espace/ spatial; genre/ général*). Nimic nu ar fi împiedicat formarea unui adjectiv ca **scientique* sau **sciential*; ar fi fost chiar o formă mai firească, la îndemână. Generalității conceptului de știință i-ar fi corespuns un derivat de clasă foarte generală. Așa au procedat, în ce le privește, limbile moderne care trebuie să fi creat un asemenea adjectiv în afara tradiției latine. De la *wissenschaft* «știință», germana l-a derivat pe *wissenschaftlich*; de la *nauka* «știință», rusa l-a dat pe *naučnyj*. În ambele cazuri, adjectivul împrumută o formă sufixală, *-lich* în germană, *-nyj* în rusă, cu funcție foarte generală și deci foarte puțin specifică.

Cu totul invers este raportul dintre *scientifique* și *science*. Acest tip de adjectiv derivat cu *-fique* de la un substantiv abstract nu are alt reprezentant în franceză în afară de *scientifique*, aflat într-o situație destul de ciudată în ceea ce privește procesul său de formare. Cu excepția unui anumit număr de forme devenite neanalizabile (*prolifique*), derivatele în *-fique* nu sunt niciodată simple adjective de relație, așa cum este *scientifique* pentru *science*. Ele vădesc o funcție «factitivă» foarte pronunțată: *calorifique, frigorifique, soporifique* «care produce căldură, frig, somn», *pacifique* «care aduce pacea», *honorifique* «care aduce onoare». Introdus în această serie, din care evident face parte, *scientifique* ar însemna nu «de știință», ci «care face știință». Este ceea ce remarcă pe bună dreptate Lalande:

«*Scientifique*. Proprement, qui sert a construire la science. D'ordinaire et plus largement: qui concerne la science ou qui appartient à la science»[1].

[1] Lalande, *Vocabulaire de philosophie*, vezi *scientifique*.

Nu este dată însă nici o interpretare pentru acest sens propriu și nu ne putem da seama de ce *science* – și numai *science* – a primit ca adjectiv un derivat în *-fique* semnificând «qui fait (la science)» mai degrabă decât un simplu adjectiv de relație, ușor de format cu ajutorul unui sufix uzual.

Littré a intuit această problemă atunci când, indicând etimologia lui *scientifique* prin «lat. *scientia*, science, et *facere*, ‹faire› », remarca:

«Acest cuvânt, care pare să fi fost creat în secolul al XIV-lea, înseamnă: care face știință, și este și sensul pe care îl are la Oresme[1]. Însă cu sensul pe care i l-am dat, ar fi trebuit să aibă mai degrabă finala *al* sau *aire: sciential* sau *scientiaire*»[2].

Cum se face atunci că limba a optat pentru această alegere stranie, abandonând calea derivării normale, schițată de Littré?

Ne confruntăm cu un caz special, care pare să sfideze norma și care nu poate fi explicat prin nici un raționament general. Prin urmare, trebuie să examinăm condițiile de fapt care au dus la apariția acestui adjectiv. Contrar a ceea ce credea Littré, *scientifique* nu s-a format în franceză. Ca toate adjectivele în *-fique*, el vine din latină, unde clasa compușilor în *-ficus* «făcător», notorie încă din perioada clasică (*bene-ficus* «binefăcător», *honori-ficus* «care face onoare») a continuat să fie productivă până în epoca târzie[3].

De fapt, *scientifique* datează din perioada târzie a latinei[4]. Apare pentru prima oară în secolul al VI-lea al erei noastre. Este deja demn de remarcat faptul că un interval atât de mare îl separă pe *scientia*, utilizat de cei mai buni autori clasici, de *scientificus*, născut șapte secole mai târziu. S-ar putea crede că noțiunea numită *scientia* a rămas inertă ani în șir, prost definită, fluctuantă, reprezentând, după caz, «un savoir», «une connaissance», «un art», «une technique», până când, mult mai târziu, s-a oprit la «science». Iar apariția lui *scientificus* în secolul al VI-lea pare să confirme formarea conceptului de «science»

---

[1] Citat din secolul al XIV-lea la Littré: «De ces parties une est scientifique ou spéculative, l'autre est raciocinative ou pratique, Oresme, *Eth.* 171. Et pour ce aussi que la proposition singulière laquele est le derrenier terme en ceste pratique, n'est pas universelle ne scientifique, c'est-à-dire que de elle n'est pas science, Id. 199».

[2] Littré, *Dictionnaire*, art. *scientifique*, sfârșit.

[3] Despre acești compuși, cf. F. Bader, *La formation des composés nominaux du latin* (Annales littéraires de l'Université de Besançon, vol. 46), Paris, 1962, p. 207-221.

[4] În lucrarea lui F. Bader pe care am menționat-o, *scientificus* apare la sfârșitul paragrafului 250, alături de adjective în *-ficus* care indică pur și simplu «relativ la...». Se arată în continuare că nu este sensul original.

în acea perioadă. Cărei necesități îi corespunde însă forma adjectivului? Trebuie să ne întoarcem atunci la creatorul lui *scientificus*, Boetius.

Lui Boetius i se datorează inventarea acestui termen, care avea să devină calificarea necesară a oricărei științe. Și totuși, nu a fost un neologism care trebuie doar înregistrat[1], evitând complicațiile, pentru a stabili un raport linear de la latinescul *scientificus* la fr. *scientifique*: pe de o parte, *scientificus* la Boetius nu înseamnă «scientifique» în sensul în care-l înțelegem astăzi, pe de altă parte, Boetius nu l-a derivat numai pe *scientificus* de la *scientia*. A creat și adjectivul *scientialis*. Prin urmare, trebuie să lămurim o dublă relație, cea dintre *scientificus* și *scientia* și cea dintre *scientificus* și *scientialis*, cercetând, pentru fiecare în parte, sursa care le-a generat.

Boetius nu l-a produs pe *scientificus* în scrierile sale originale, rod al unei reflecții personale despre știință; el l-a introdus în traducerea sa din Aristotel. În acest scop, a fost nevoit să inventeze echivalente latine pentru un vocabular tehnic pe care, în mare parte, Aristotel însuși l-a inventat în greacă. Adjectivul *științific* apare de mai multe ori în versiunea lucrării *Analiticele secunde* și în special în acest pasaj decisiv (I, cap. 2, 71 b 18)[2]:

ἀπόδειξιν δὲ λέγω συλλογισμὸν ἐπιστημονικόν. ἐπιστημονικὸν δὲ λέγω... καθ' ὃν τῷ ἔχειν αὐτὸν ἐπιστάμεθα' ...συλλογισμὸς μεν γάρ ἔσται καὶ ἄνευ τούτων, ἀπόδειξις δ' οὐκ ἔσται. οὐ γὰρ ποιήσει ἐπιστήμην.

«Par *démonstration* j'entends le syllogisme scientifique, et j'appelle *scientifique* un syllogisme dont la possession même constitue pour

---

[1] Dicționarele etimologice ale francezei (Bloch-Wartburg, Dauzat) i-l atribuie pe *scientificus* lui Boetius, însă fără alte precizări, după cum, de altfel, nu fac nici dicționarele latinești.

P. Zumthor la Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, XI, 1961, p. 309 b și 310 b furnizează informații utile cu privire la evoluția sensului lui *scientifique* în franceză, fapt pentru care nu mai este necesar să revenim, însă nu spune nimic despre formarea lat. *scientificus*. Battisti-Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, V, 1966, p. 3398, vezi *scientifico* ne indică numai: «lat. tardo (Boezio) *scientificus* da *sciens-entis (scire)* sul modello di *beneficus maleficus munificus* ecc.» Încă și mai puțin explicit la Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I (1954), p. 791 b: «*científico*... del lat. tardio *scientificus*».

[2] Pentru acest text din Aristotel am utilizat ediția lui W. D. Ross și L. Minio-Palluello (Oxford, 1964), în care introducerea (p. VI) ne informează cu privire la istoricul traducerii latine a Analiticelor secunde, și face (p. X sq.) referiri la *Aristoteles Latinus*.

nous la science... Un syllogisme peut assurément exister sans ces conditions, mais il ne sera pas une démonstration, car il ne sera pas productif de science».[1] («Prin demonstrație înțeleg silogismul științific, și numesc științific un silogism a cărui dobândire însăși reprezintă pentru noi știința... Un silogism poate exista, desigur, și fără aceste condiții, însă nu va fi o demonstrație, pentru că nu va produce știință» n. t.).

Boetius traduce[2]:

«Demonstrationem autem dico syllogismum epistemonicon id est facientem scire, sed epistemonicon dico secundum quem (in habendo ipsum) scimus... et sine his demonstratio autem non erit, non enim faciet scientiam».

Întreaga articulare a raționamentului și alegerea termenilor latini se lămuresc în versiunea lui Boetius. El redă expresia în acuzativ συλλογισμὸν ἐπιστημονικόν prin *syllogismum epistemonicon*, însă adaugă în glosă: *id est facientem scire* «(silogism epistemonic), deci care produce știință», utilizând dinainte definiția pe care Aristotel o dă abia cu câteva rânduri mai jos: silogismul va fi o demonstrație deoarece «el va produce știință», ποιήσει ἐπιστήμην, *faciet scientiam*. Avem aici, în această calitate de «a produce știință, *scientiam facere*», însuși criteriul și formula care definesc o demonstrație «*scienti-fique*». Și puțin mai departe, când Aristotel va trata despre ἐπιστημονικαὶ ἀποδεῖξεις (75 *a* 30), Boetius va spune, firesc, *scientificae demonstrationes*[3]. Echivalența a fost găsită și termenul, de acum, fixat.

Să citățm și din *Topice*:

'Απλῶς μὲν οὖν βέλτιον τὸ διὰ τῶν προτέρων τὰ ὕστερα πειρᾶσθαι γνωρίζειν ἐπιστημονικότερον γὰρ τὸ ποιοῦτόν ἐστι (141 *b* 16).

«Au sens absolu il est donc préférable de s'efforcer de faire connaître les choses postérieures par les choses antérieures, car un tel procédé est plus productif de savoir»[4].

La Boetius:

«Simpliciter igitur melius per priora posteriora tentare cognoscere, nam magis *scientificum* tale est»[5].

---

[1] Trad. J. Tricot, *Organon* IV, *Les Secondes Analytiques*, ed. 1966, p. 8.

[2] Boetius, *Posteriorum Analyticorum Aristotelis Interpretatio* I, cap. ed. Migne, *Patrologie Grecque*, vol. 64, p. 714.

[3] *Ibid.*, p. 720.

[4] Trad. Tricot, *Organon* V, *Les Topiques*, ed. 1950, p. 236.

[5] Boetius, *loc. cit.*, p. 973.

În același tratat, οἱ ἐπιστημονικοὶ συλλογισμοὶ (155 *b* 15) este tradus cu *scientifici syllogismi*[1].

S-ar părea că Boetius l-a inventat pe *scientificus* pentru a traduce termenul aristotelician ἐπιστημονικός, și că utilizează întotdeauna acest adjectiv *scientificus* în deplinătatea sensului său etimologic: «care produce știință». Contextele fragmentelor citate nu lasă nici o umbră de îndoială asupra acestei valori, singura care poate explica formarea neologismului.

Este cu atât mai interesant să observăm că Boetius dă o traducere diferită aceluiași termen aristotelician ἐπιστημονικός într-un pasaj din *Analiticele secunde* (77 a 38) unde ἐρώτημα ἐπιστημονικόν este tradus prin *interrogatio scientialis*. Iată încă o creație a lui Boetius. A considerat necesară introducerea unui derivat distinct și nou, *scientialis*: pentru că, într-adevăr, Aristotel înțelege de această dată prin ἐρώτημα ἐπιστημονικόν o *întrebare care se referă la știință*, după cum o demonstrează continuarea (ἐρώτημα γεωμετρικόν, ἰατρικόν «întrebare referitoare la geometrie, la medicină») și nu «care creează știință». Boetius a deosebit așadar cele două accepții ale lui ἐπιστημονικός: 1. «propriu științei» pe care o traduce cu *scientialis*, și 2. «care produce știință», pe care o redă prin *scientificus*. Termenul grec ἐπιστημονικός era, el însuși, un neologism creat de Aristotel de la tema lui ἐπιστήμων «posedând cunoașterea științifică» (cf. *Analitice II* 74 b 28) pentru a servi drept adjectiv lui ἐπιστήμη[2]. El prilejuiește o definiție dublă la Boetius, fiecare presupunând existența unui termen distinct și nou. Însă *scientialis* nu a supraviețuit[3]. Numai *scientificus* s-a generalizat, fie din motive de doctrină, fie datorită expresivității sale superioare, și, odată adoptat de limbile moderne ale Occidentului, a devenit un instrument conceptual inseparabil de noțiunea de știință și de știința însăși.

---

[1] Boetius, *loc. cit.*, p. 993.

[2] Pentru formare a se compara adjectivele ἡγεμονικός, γνωμονικός, μνημονικός.

[3] Se pare că a dat, în franceză, adjectivul *sciential* pe care Littré, cu un simț sigur al derivării, îl considera a fi mai potrivit decât *scientifique* pentru uzul modern.

CAPITOLUL XVIII

Blasfemia și eufemia[1]

Blasfemia și eufemia: propunem aceste neologisme pentru a asocia, în unitatea manifestării lor, două concepte pe care nu obișnuim să le studiem împreună și pentru a le stabili ca activități simetrice. Vedem în blasfemie și în eufemie două forțe opuse a căror acțiune conjugată produce *injuria*.

Considerăm injuria ca fiind expresia blasfemiatoare prin excelență, cu totul distinctă de blasfemie ca afirmație defăimătoare cu privire la religie sau la divinitate (ca «blasfemia» lui Iisus când s-a proclamat pe sine fiul lui Dumnezeu, *Marcu* 14, 64). Injuria aparține limbajului, însă constituie o clasă specială de expresii tipice cu care lingvistul nu știe ce să facă și pe care, de cele mai multe ori, o încredințează lexicului sau frazeologiei. Ca urmare, se reține din injurie numai aspectele sale pitorești, anecdotice, fără legătură cu motivația sa profundă sau cu formele sale specifice de expresie.

În limbile occidentale, lexicul injuriei sau, dacă vreți, repertoriul locuțiunilor blasfemiatoare, își are originea și își găsește unitatea într-o caracteristică aparte: rezultă din nevoia de a viola interdicția biblică de a pronunța numele lui Dumnezeu. Blasfemia este, de la un capăt la altul, un proces al vorbirii; ea constă, într-un fel, din înlocuirea numelui lui Dumnezeu cu o insultă.

Să reținem natura acestei interdicții care nu se referă la «a spune ceva», o opinie, ci la «a-i pronunța numele», pură articulare vocală. Este tocmai tabu-ul lingvistic: un anumit cuvânt sau nume nu trebuie să iasă din gură. Este pur și simplu șters din inventarul limbii, scos din uz, nu mai trebuie să existe. Și totuși, condiție paradoxală a

---

[1] *Archivio di Filosofia* («L'analyse du langage théologique. Le nom de Dieu». Actele colocviului organizat de Centrul internațional de studii umaniste și de Institutul de studii filosofice de la Roma, Roma, 5-11 ianuarie 1966), diretto da Enrico Castelli, Roma, 1969, p. 71-73.

tabu-ului, acest nume își continuă existența ca interdicție. În același fel, ca existent-interzis, trebuie considerat și numele divin, însă, mai mult, interdicția este însoțită de cele mai severe sancțiuni și este acceptată de popoare care nu cunosc practica tabu-ului aplicat numelui defuncților. Acest lucru subliniază și mai mult caracterul special al acestei interdicții a numelui divin.

Pentru a o înțelege mai bine și pentru a distinge mai bine mecanismele blasfemiei, trebuie să recurgem la analiza pe care Freud o face tabu-ului. «Tabu-ul, spune el, este o interdicție foarte veche, impusă din afară (de o autoritate) și dirijată împotriva dorințelor celor mai puternice ale omului. Tendința de a o transgresa persistă în inconștient; cei care respectă tabu-ul sunt ambivalenți în privința sa». La fel, interdicția numelui lui Dumnezeu înfrânează una dintre dorințele cele mai puternice ale omului: aceea de profanare a sacrului. În sine, sacrul inspiră un comportament ambivalent, o știm foarte bine. Tradiția religioasă nu a dorit să rețină decât sacrul divin, excluzându-l pe cel blestemat. Blasfemia, în felul său, tinde să restabilească acest ansamblu, profanând însuși numele lui Dumnezeu. Este blasfemiat *numele* lui Dumnezeu, pentru că tot ce avem de la Dumnezeu este *numele* său. Numai așa îl putem atinge, îl putem mișca sau îl putem răni: pronunțându-i numele.

În afara cultului, societatea pretinde ca numele lui Dumnezeu să fie invocat într-o împrejurare solemnă, jurământul. Pentru că jurământul este un *sacrament*, un apel la divinitate, martor suprem al adevărului, și o supunere în fața pedepsei divine în caz de minciună sau sperjur. Este cel mai grav angajament pe care-l poate contracta omul și cea mai mare greșeală pe care o poate comite, pentru că sperjurul nu ține de dreptatea omenească, ci de sancțiunea divină. De aceea numele lui Dumnezeu trebuie inclus în formula de jurământ.

Și în blasfemie trebuie să apară numele lui Dumnezeu, pentru că blasfemia, ca și jurământul, îl ia ca martor pe Dumnezeu. Injuria este tot un jurământ, însă un jurământ insultător. Ceea ce o caracterizează depinde de anumite condiții, de care ne vom ocupa pe rând.

Cea mai importantă dintre ele constă în forma însăși a expresiei blasfemiatoare. Abordăm astfel domeniul expresiei emoționale, deocamdată prea puțin explorat, care-și are propriile reguli, propria sintaxă, propria elocuție. Blasfemia se manifestă ca exclamație, are sintaxa interjecțiilor pentru care reprezintă varietatea cea mai tipică; nu utilizează decât forme cu sens, spre deosebire de interjecțiile-

onomatopee, simple strigăte (*O! vai! au!...*), și se manifestă în circumstanțe specifice.

Trebuie să recunoaștem termenului de «exclamație» puteri depline atunci când studiem fenomenul lingvistic al blasfemiei. *Dicționarul general* definește exclamația ca fiind «strigăt, cuvinte bruște care ne scapă pentru a exprima un sentiment puternic și neașteptat». Injuria este, ce-i drept, un cuvânt care «ne scapă» sub presiunea unui sentiment brusc și violent, nerăbdare, furie, eșec. Însă acest cuvânt, deși este înzestrat cu sens, nu este comunicativ, ci numai expresiv. Formula pronunțată în blasfemie nu se referă la o situație obiectivă specifică; aceeași injurie este proferată în împrejurări complet diferite. Nu redă decât intensitatea unei reacții în fața acestor împrejurări. Nu se referă nici la partener și nici la un terț. Nu transmite nici un mesaj, nu deschide nici un dialog, nu cere nici un răspuns, prezența interlocutorului nici măcar nu e necesară. Nici nu-l descrie pe cel care o emite. El se trădează mai degrabă, nu se dezvăluie. Injuria i-a scăpat, este o descărcare emotivă. Și totuși, această descărcare se realizează în formule fixe, inteligibile și descriptibile.

Forma de bază este exclamația «nom de Dieu!» (fr.), adică expresia însăși a interdicției, și este subliniată de epitetul care indică transgresiunea: «*sacré* nom de Dieu!». Conjurare inversă în care «Dieu» poate fi înlocuit cu divinități de rang inferior, «Madone, Vierge» etc. Este acel «vilain serment» de care amintesc cronicarii Evului Mediu. Intenția de insultă este accentuată de alăturarea unui invectiv numelui divin, înlocuind «nom» cu «corps» sau cu un alt organ, sau cu «mort», uneori dublând expresia (ex: «bon Dieu de bon Dieu!»), fiecare dintre aceste alternative prilejuind numeroase variante și invenții insultătoare sau burlești, însă întotdeauna după același model sintactic. Un alt procedeu constă în invocarea numelui anticristului, Diavolul, prin exclamația «Diable!». Nevoia de transgresare a interdicției, profund ancorată în subconștient, își găsește expresie într-un șuvoi scurt și brutal, smuls de intensitatea sentimentului, și care se împlinește prin insulta divinității.

Această exclamație necesită însă imediat o cenzură. Blasfemia prilejuiește eufemia. Vedem cum se leagă cele două mișcări. Eufemia nu înfrânează blasfemia, ci o corectează ca expresie lingvistică și o dezarmează ca injurie. Ea păstrează cadrul locuționar al blasfemiei, însă introduce trei modificări:

1. înlocuirea numelui «Dieu» cu un termen inofensiv: «*nom d'une pipe!*», «*nom d'un petit bonhomme*»» sau «*bon sang!*»;

2. mutilarea cuvântului «Dieu» prin afereza finalei «*par Dieu!* > *pardi!*» sau substituirea finalei cu aceeași asonanță: «*parbleu!*»;

3. generarea unei forme de nonsens în locul expresiei blasfemiatoare: «*par le sang de Dieu!*» devine «*palsambleu!*», «*je renie Dieu!*» devine «*jarnibleu!*».

Blasfemia continuă să subziste, însă este mascată de eufemie care-i înlătură realitatea femică, și deci eficacitatea semică, lipsind-o practic de orice sens. Astfel anulată, blasfemia amintește de o profanare lingvistică fără să o îndeplinească și își exercită funcția sa psihică, pe care o deviază deghizând-o.

CAPITOLUL XIX

Cum s-a ajuns la o diferențiere lexicală în franceză[1]

Două semne lexicale cu forme foarte asemănătoare pot să nu aibă nici un raport asociativ, deoarece semnificatele lor rămân distincte. Dacă avem totuși motive să credem că cele două semne aparțin aceleiași familii, problema care se pune este de a afla ce factori le-au disociat și cum s-a realizat această delimitare nouă care nu poate să nu influențeze, la rândul ei, alte semne.

Iată problema teoretică în jurul căreia se va organiza analiza pe care o vom face unui element lexical din franceză. Debutul l-a constituit o observație întâmplătoare. Atenția ne-a fost trezită, și apoi reținută, de asemănarea a două semne, nu mai puțin distincte în franceză: verbul *amenuiser* și substantivul *menuisier*. Pe cât de clară și succintă este relația formală, pe atât de nesigură este cea de sens. *Amenuiser* înseamnă «a subția»; un *menuisier* este un «muncitor care lucrează lemnul». Există vreun raport între ele? Există mai degrabă o lipsă de raport, care va fi dovedită de «sentimentul lingvistic». Am putea presupune, foarte vag, că intersecția este adjectivul *menu*, însă nimic în uzul actual nu-l mai apropie pe *menuisier* de *menu* și e sigur că nu le vom asocia spontan; din contră, vom fi înclinați să separăm cele două unități lexicale.

Problema care se pune este de a vedea la ce nivel al limbii putem reface acest raport și apoi cum și de ce a fost el întrerupt. Nu este vorba de un studiu istoric în sensul tradițional al termenului, ci de o analiză descriptivă a unei relații analizate în mai multe etape succesive ale unei evoluții lingvistice.

Într-adevăr, de îndată ce abordăm o relație între semne, domeniul de studiu este sincronic, iar când această relație este o variabilă, se

[1] *Cahiers Ferdinand de Saussure*, Geneva, Droz, nr. 22 (1966), p. 15-28.

trece de la o sincronie la alta. Trebuie așadar să delimităm aceste sincronii, fără teama limitelor istorice, în continuitatea lingvistică pentru care franceza reprezintă faza actuală.

Vom fi înclinați să căutăm mai întâi în franceza veche legătura care i-ar putea uni pe *amenuiser* și *menuisier*. Însă acești doi termeni par, dimpotrivă, să urmeze căi și mai divergente, pentru că în fr. v. *(a)menuiser* înseamnă «a face praf» iar *menuisier* se spune despre artizani care lucrează în diferite materiale deja existente, nu numai în lemn[1]. Diferența există deja, numai că este articulată altfel.

Prin urmare, trebuie să urcăm mai mult pe firul timpului, până la latină, pentru a descrie termenul de bază, adjectivul *minutus*, și apoi relația acestui adjectiv cu derivatele sale, construind astfel modelul după care vom compara mai apoi situația acestei relații în franceză. Această descriere de fapte latine va trebui să evidențieze trăsăturile distinctive ale noțiunii. Niciodată determinările nu sunt de ajuns atunci când definim un semn.

*

Nu are rost să ne oprim asupra formei lui *minutus* în comparație cu *minuo* «a diminua»: este cea, firească, de participiu pasiv. Valoarea de participiu este la fel de clară în exemplul: «consul alter equestri proelio uno et vulnere suo *minutus* (diminuat, slăbit).[2]»

Ceea ce a determinat o schimbare a valorilor semantice ale lui *minutus* și ale derivatelor sale a fost modificarea statutului său: din participiu, a devenit adjectiv, dobândind sensul aproximativ de «menu» (mărunt). Totul a pornit de aici; de la această trecere de la o funcție la alta, care l-a îndepărtat pe *minutus* de apartenența sa verbală, rezultând noile trăsături care alcătuiesc definiția sa lexicală. Trebuie să le precizăm[3].

O primă particularitate, care a trecut până acum neobservată, legată de funcția de adjectiv asumată de *minutus*, este un fel de prelungire a originii sale participiale. Datorită faptului că *minutus* ca participiu enunța o stare rezultată dintr-un proces tranzitiv, și că

---

[1] Datele vor fi citate mai departe.

[2] Liv. XXI, 52, 2.

[3] Nu intenționăm să facem un studiu filologic. Din materialul bogat oferit de articolul *minutus* din *Thesaurus linguae latinae* (VIII, p. 1038 sq.), am ales câteva citate definitorii. Altele ne-au fost furnizate de lecturile personale.

procesul desemnat de *minuo* constă într-o schimbare graduală («a diminua» înseamnă «a împuțina»), *minutus* ca adjectiv enunță calificarea ca fiind relativă și opozitivă. El nu indică o proprietate a unei stări absolute și nu servește drept substitut popular pentru *parvus* «mic»[1]. Prin *minutus* se înțelege ceea ce este «mai redus ca volum (decât starea normală)». Acest fapt reiese din sintaxa însăși a utilizărilor vechi, fie că *minutus* este utilizat, frecvent, la comparativ sau la superlativ, în legătură sau în opoziție cu un adjectiv comparativ, fie că se găsește, în general, într-un context care sugerează această valoare comparativă, de pildă alături de diminutive. Iată câteva exemple care ilustrează mai multe faze ale limbii:

– Si venisses Capuam, quod et *pueros minutos* vides libenter et *maiores* animadvertere non vis...[2] «îți place să-i privești pe băieții mici, cei mari nu te interesează»;

– *pisciculos minutos* aggerebant frequenter ut a *maioribus* absumerentur[3];

– forma esse oportet magnitudine media. Quod *nec vastas nec minutas* decet esse equas[4] (contrastul cu *media* indică faptul că *vastas* și *minutas* reprezintă excesul calităților contrare).

– Di me omnes *magni minutique* et etiam patellarii... faxint[5]...

– Unus tibi hic dum propitius sit Jupiter, tu istos *minutos* caue deos flocci faceris «numai de ți-ar fi Iupiter acesta (= eu) propice, râzi ca de-o cireașă de acești zei subalterni»[6]. La care celălalt răspunde: «Sed tandem si tu Jupiter sis mortuus, cum ad deos *minoris* redierit regnum tuum, quis mihi subveniet tergo...»[7] «să presupunem că tu, Iupiter, vei sfârși prin a muri, atunci când regatul tău va reveni zeilor inferiori, cine mă va apăra...?» ilustrând echivalența *minutus* = *minor*.

---

[1] Așa cum spune Ernout-Meillet, p. 405 a. Au avut loc unele înlocuiri ale lui *minutus* cu *parvus*, însă numai la sensul figurat, iar Cicero le condamna: «abutimur saepe verbo, ut cum *grandem* orationem pro magna, minutum animum pro parvo dicimus» (în *Orat.* 27).

[2] Fragment dintr-o *Epistula Latina* de Varro ap. Nonius 141, 13. Sensul a fost elucidat de H. Dahlmann, *Museum Helveticum* VII (1950), p. 211 sq. care trimite la Suetoniu *Aug.* 83 *ludebat cum pueris minutis*, și face o observație corectă, dar sumară și incompletă, despre opoziția *minutus / maior*.

[3] Varro, *R.R.* III, 17, 6.

[4] Varro, *op. cit.*, II, 7, 4.

[5] Plaut, *Cist.* 522.

[6] Plaut, *Cas.* 331 sq;

[7] *Ibid.* 335, trad. Ernout.

– *curculiunculos minutos* fabulare «nu-mi oferi decât trei gărgărițe» (adică: te miri ce)[1]; legătură între *minutus* și diminutiv;

– euge, litteras *minutas*!... – Verum qui satis videat, *grandes* satis sunt «ah! ce scris mărunt!... – Pentru cine are ochi buni, este destul de mare»[2];

– nutricas *pueros infantes minutulos* ut domi procurent[3];

– *pisciculos minutos*[4];

– ossa uidelicet e *pauxillis* atque *minutis*/ ossibus hic, et de *pauxillis* atque *minutis*/ uisceribus uiscus gigni «(îi învață) că oasele sunt alcătuite din oase mult mai mici și mai mărunte; carnea, din bucăți de carne mult mai mici și mai mărunte»[5];

– multis partibus hic (sc. aer) est *mobilior*, multisque *minutior*, et *mage pollens* (op. *aer crassior*)[6] ;

– aer... dispergitur ad *partis* ita *quasque minutas* corporis[7] «aerul se răspândește aproape în toate părțile cele mai mici ale corpului» (= superlativ);

– ... ne laneum *latusculum* manusque *mollicellas*... tibi flagella *conscribillent*... uelut *minuta* magno deprensa nauis in mari[8]... (*minuta* primește statut de diminutiv, datorită vecinătății);

– salem non *nimium minutum* aspergito[9];

– napi quoque, sed integri; si *minuti* sint, *maiores* etiam insecti[10];

– itaque populus *minutus* laborat; nam isti *maiores* maxillae semper Saturnalia agunt «c'est ainsi que le menu peuple est dans la misère; car pour toutes ces grosses mâchoires, c'est toujours Saturnales»[11];

– *minutis maioribusque* abscessibus[12];

– (Attila) forma breuis, lato pectore, capite *grandiore*, *minutis* oculis[13]...

---

[1] Plaut, *Rud.* 1325.
[2] Plaut, *Bacch.* 991.
[3] Plaut, *Poen*, prol. 28. Am dat toate exemplele de *minutus* la Plaut.
[4] Terențiu, *Andr.* 369.
[5] Lucrețiu I 835-7, trad. Ernout.
[6] Lucrețiu IV, 318.
[7] Lucrețiu IV, 895.
[8] Catul 25, 10.
[9] Columela XII, 56
[10] Columela, *loc. cit.*
[11] Petroniu, *Sat.* 44, 3, trad. Ernout.
[12] Cels. V, 18, 7.
[13] Iordanes, *Get.* 35, 182.

Aceste exemple ilustrează valoarea de comparativ specifică lui *minutus*, arată ce-l deosebește de *parvus* și de *tenuis*, în principal în virtutea legăturilor și a opozițiilor sintagmatice în care poate intra, atât în utilizări figurate – pe care nu le mai redăm – cât și în cele în care *minutus* își păstrează sensul literal.

O anumită împrejurare aduce o caracteristică nouă acestei definiții: influența adjectivului grec λεπτός. Cum se pare că această influență nu a fost încă semnalată[1], vom expune pe scurt raționamentul și dovezile.

1. Ca *minutus*, λεπτός este un vechi participiu devenit adjectiv; *minutus* este apropiat ca sens, pornind de la o noțiune verbală complet diferită. Raportul dintre verbul λέπω «a curăța, a decoji» și λεπτός ca participiu nu este evident decât într-un exemplu homeric (Y 497) unde λεπτός descrie bobul de porumb fără pleavă, sub picioarele boilor. Este vorba însă de o reminiscență. Peste tot la Homer, și chiar începând cu miceniana (*re-po-to*), λεπτός apare ca adjectiv cu sensul de «slab, subțire, fin»;

2. încă din primele sale utilizări, λεπτός implică o comparație care se manifestă fie prin joncțiunea cu un alt adjectiv la comparativ (hom. ἀλλά τέ οἱ βράσσων τε νόος, λεπτὴ δέ τε μῆτις *K* 226), fie printr-o opoziție contextuală: la Herodot, τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων «vitele mărunte» în contrast cu animalele mari (I 133; VIII 137); λεππὰ πλοῖα «mici ambarcațiuni», op. πεντηκόντεροι, τριήρεις (VII 36); λεπταὶ ἄκραι «mici vârfuri stâncoase», prea mici pentru niște stânci, și de aceea, văzute de departe, păreau a fi corăbii (VII 107).

Aceste două caracteristici ale lui λεπτός le prefigurează pe cele care se conturează, în latină, în utilizarea lui *minutus*. Nimic surprinzător în faptul că, în fața acestor coincidențe, scriitorii romani saturați de cultura greacă au înclinat să-l apropie pe *minutus* de λεπτός, și apoi să facă din *minutus* echivalentul lui λεπτός în mai multe accepții noi, adevărate calcuri.

Neutrul λεπτόν luat ca substantiv desemnează în *Noul Testament* o monedă măruntă: a fost redat în latină prin *minutum*: ἔβαλεν λεπτὰ δύο = *Vulg.* «misit duo *minuta*»[2]; – ἕως καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῶς = *Vulg.* «donec etiam novissimum *minutum* reddas»[3], locu-

[1] Nu găsim nici o aluzie în acest sens nici în articolul din *Thesaurus*, nici în dicționarele etimologice ale lui Ernout-Meillet și J. B. Hofmann.

[2] *Marcu* 12, 42; *Luca* 21, 2.

[3] *Luca* 12, 59.

țiune proverbială «(nu vei ieși de aici) până ce nu vei plăti până la ultimul bănuț»[1].

O altă accepție, tot tehnică, a neutrului λεπτόν avea să devină un succes, transpusă în latină. Astronomii greci au desemnat prin λεπτόν, în sistemul sexagesimal al lui Ptolemeu, a 60-a parte dintr-un grad de cerc, apoi de oră. Pentru a traduce această noțiune, latina l-a ales pe *minutus* pe care a început să-l specializeze într-o expresie descriptivă; astfel, la Augustin: «dies et horas *minutioresque horarum articulos*»[2]; apoi a făcut o desemnare directă, mai întâi *minutum*, apoi *minuta* «minut», care s-a încetățenit în majoritatea limbilor moderne. În sfârșit, tot după model grec, latina distinge *minuta prima* (πρῶτον λεπτόν), care este «minutul» nostru, de o subdiviziune sexagesimală, *minuta secunda* (δεύτερον λεπτόν), «secunda» noastră.

În plus, *minutus* îl redă pe λεπτός într-o serie de expresii ne-tehnice, dintre care:

aer minutior (op. *crassior*) la Lucrețiu evocă λεπτότης a aerului la Platon, ca și definiția lui Aristotel: λεπτότερον ἀὴρ ὕδατος[3];

minutus pentru calificarea ființelor «mici» amintește de τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων (Herodot, mai sus);

minuta nauis (Catul, mai sus), și λεπτὰ πλοῖα (Herodot, mai sus);

sal minutum «sare fină»[4] și ἅλας λεπτόν (Hippiatr. gr.);

populus minutus, minuta plebes «poporul mărunt» și οἱ λεπτοί (Polibiu).

Trebuie exclusă orice coincidență sau evoluție spontană în exemplele furnizate de *Itala*, unde *minutus* a fost desemnat pentru a-l reda pe λεπτός.

concides de illis minutum traduce συγκόψεις ἐκ τούτων λεπτόν[5] (*Vulg. in tenuissimum pulverem*);

facta sunt minuta = λεπτότερον[6] (*Vulg. contrita sunt*);

la fel, în *Itala* denominativul *minutare* îl traduce pe λεπτύνειν în *Ps.* 17, 43: *minutabo* = λεπτυνῶ (*Vulg. comminuam*) «(îi) voi face praf», iar participiul *minutatus*, în locuțiunea predicativă cu *facere,* redă gr. λεπτὸν ποιεῖν: *simulacra... minutata facies* = εἴδωλα λεπτὰ ποιήσεις[7] (*Vulg. disperges*).

---

[1] Sunt toate exemplele lui λεπτός în *NT*.

[2] Aug. *Conf.* VII, 6, 8.

[3] Aristotel, *Phys.* 215 b 4.

[4] Varro, *R.R.* III, 9, 12.

[5] *Exod*, 30, 36.

[6] *Dan.* 2, 35.

[7] *Isaia* 30, 22. Armeana îl are aici pe *manras'es* «îi vei face bucăți».

În afara textelor biblice, însă, în legătură cu această echivalență consacrată, întâlnim la Tertulian compusul *minutiloquium* care trebuie să fi fost o traducere a gr. λεπτολογία[1].

Expresia *concidere minute* (*minutim, minutatim)* «a tăia în bucățele» (cf. mai sus citatul biblic din *Itala*) este paralelă cu gr. λεπτὰ τῖλαι la Teocrit; τὴν ῥίζαν κόψαι λεπτήν (Hippiatr. gr.). Se întâlnește frecvent în rețetele culinare latinești. Tratatul lui Apicius, *De re coquinaria*, scris în primii ani ai secolului I după Hristos, înregistrează deja numeroase exemple[2]; *minute concidere* se va compara cu gr. λεπτοκοπεῖν «a tăia mărunt».

Definind astfel domeniile de utilizare unde lat. *minutus* se acordă cu gr. λεπτός până când devine chiar echivalent de traducere, le putem distinge mai bine pe cele unde nu coincid. Iată punctul esențial.

Putem defini acum noțiunea centrală în cazul lui *minutus* și care rămâne constantă în utilizările cele mai diverse. Acest adjectiv califică ceea ce are un volum redus de la natură – ființe, organe corporale etc. – sau ceea ce este adus în stadiul de fragment prin ruptură, strivire, segmentare; este cazul materiei inerte: *minutum ferrum* «un mic fragment de fier (pentru a încerca un magnet)»[3]. Se spune despre tot ceea ce se obține prin diviziunea unui continuum sau a unui întreg: *minutum* pentru o mică diviziune monetară, *minuta* pentru o mică diviziune de grad. Cu un verb care înseamnă «a tăia, a tranșa», adjectivul *minutus* sau adverbele *minute minutim minutatim* vor denumi ceea ce are densitate mică, ceea ce se reduce la fâșii subțiri (observăm tranziția lui *minutus* spre fr. *mince, émincer*)[4]. Această definiție acoperă întregul ansamblu de relații pe care le presupune *minutus* și se acordă, prin urmare, cu utilizările echivalente ale gr. λεπτός.

Însă domeniul cuvântului grec. λεπτός este mai extins decât cel al lat. *minutus*. λεπτός îl depășește pe *minutus* într-o bună parte a utilizărilor sale. Încă din epoca homerică și deja în miceniană (*ri-no re-po-to* = λίνον λεπτόν)[5], adjectivul grec este întrebuințat pentru

---

[1] Mai degrabă decât μικρολογία dat de Ernout-Meillet.

[2] A se vedea Apicius, *De re coquinaria*, ed. André (Paris 1965), §§ 68, 103, 104-105, 126, 174 etc. și pentru definiția lui *minutal* «tocană de carne de pește sau de carne tăiată bucăți» (p. 125).

[3] Varro, *L. L.* IX, 94.

[4] Nu vom menționa decât prin preteriție acest raport al lat. *minutus* cu fr. *mince*, care nu intră în discuția noastră.

[5] Cf. Lejeune, *Mémoires de philologie mycénienne*, p. 133 sq.; referințe textuale la Morpurgo, *Mycenaeae graecitatis Lexicon*, 1963, p. 291, 196.

materii *prelucrate de om*, pentru obiecte de dimensiuni reduse și fin prelucrate: fire, cordoane, pânzeturi, veșminte, voaluri, piei, bronz: λέπτ' ἠλάκατα (ρ 97) – λεπτῇ μηρίνθῳ (ψ 855) – λίνοιο λεπτὸν ἄωτον (*I* 661) – λεπτὰς ὀθόνας (Σ 595) – εἵματα λεπτά (χ 511) – ἱστὸν λεπτόν (β 95) – φᾶρος λεπτόν (ε 231) – πέπλοι λεπτοί (η 97) – λεπτότατος χαλκός (*Y* 275) – λεπτοτάτη ῥινὸς βοός (*Y* 276) – legături subțiri ca pânza de păianjen: δέσματα ... ἠύτ' ἀράχνια λεπτά (θ 280) și în general obiectele lucrate cu mare măiestrie: οἷα θεάων λεπτά τε καὶ χαρίεντα καὶ ἀγλαὰ ἔργα πέλονται, cum ar fi vălul țesut de Circe (κ 223).

Noțiunea evidentă aici apare în ultimul citat: λεπτὰ ἔργα, finețea unui obiect realizat prin munca omului. Nu dimensiunea naturală redusă a unei ființe sau unui lucru, nici fragmentul mic desprins din materie, ci delicatețea unei lucrături: λεπτός, calificativ al lui ἔργον, introduce în definiție valorile tehnicii și artei.

La fel de specifică, la fel de veche este și această legătură stabilită între λεπτός și ἔργον, astfel încât produce compusul λεπτουργής, prezent încă din epoca homerică: ἑσθοςλεπτουργές «un veșmânt lucrat fin»[1], apoi vin derivatele λεπτουργεῖν, λεπτουργός, λεπτουργία, λεπτουργικός generate o dată cu dezvoltarea meseriilor, și pe care le întâlnim mai ales de la începutul erei noastre în papirusuri.

Un fapt care merită o atenție deosebită este specializarea destul de timpurie a numelui de agent λεπτουργός pentru meșterul care prelucrează *lemnul*: este un «tâmplar» (fr. *menuisier*). Deja Diodor din Sicilia, în secolul I înainte de Hristos, îl dă pe λεπτουργός cu următorul sens: ἀρχιτέκτονας ἀθρο□σας καὶ λεπτουργῶν πλῆθος (pentru rugul lui Heplaistion)[2], unde λεπτουργός «tâmplar» se opune lui ἀρχιτέκτων «însărcinat cu munca grea», fapt confirmat de numeroase mențiuni în papirusuri și de inscripții[3]. Una dintre variante, λεπτοποιός, a fost semnalată recent[4]. Greaca a realizat prin λεπτουργός un nume de meseriaș care corespunde perfect fr. *menuisier*.

Ori, această dezvoltare a lui λεπτός care a ajuns să denumească obiectele mărunte ca rod al muncii meșterului nu-și găsește echi-

---

[1] *Imnurile homerice* 31, 14.

[2] Diod. Sic. 17, 115.

[3] Principalele mărturii sunt reunite în dicționarele Liddell-Scott-McKenzie și Preisigke, s. v.

[4] Louis Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris, 1963, p. 292, nr. 4. Mai menționăm și ξυλουργός, păstrat în greaca modernă. Despre ξυλικάριος «dulgher» sau «tâmplar», cf. L. Robert, Χαριστήριον εἰς A. K. 'Ορλάνδον, Atena, 1964, p. 338 sq.

valent latin în utilizarea lui *minutus*. Nu întâlnim *minutus* în terminologia latină de meserii. Sau, mai degrabă, îl găsim o singură dată, într-un context foarte instructiv, în legătură cu un artist grec lăudat de Varro. Pentru ca ochiul, spune Varro, să poată deosebi cu ușurință detaliul micilor obiecte de fildeș pe care le sculpta Myrmecide, trebuiau puse pe negru[1], erau, într-adevăr, *minuta opera*, după cum spune în alt loc: «in Myrmecidis *minutis operibus*»[2]. Iar Cicero caracterizează în aceiași termeni opera artistului: «Myrmecides *minutorum opusculorum* fabricator»[3]. În cazul acestor autori, adăpați la izvorul culturii elene, care vorbesc despre un sculptor grec celebru prin miniaturile sale de fildeș și de bronz[4], expresia *minuta opera*, străină uzului latin, pare a fi traducerea unui termen grecesc de tipul λεπτουργία.

Dacă *minutus*, care nu desemnează niciodată un obiect fabricat, lipsește din vocabularul meseriilor, cu atât mai mult se justifică faptul că latina nu a ajuns niciodată să desemneze prin *minutus,* sau printr-un compus sau derivat de la *minutus,* munca specifică de «tâmplar», așa cum a făcut greaca cu λεπτουργός. Avem o dovadă concludentă: în *Edictul* lui Dioclețian care cuprinde multe nume de meserii, găsim tocmai λεπτουργός τεχνίτης pentru «tâmplar», însă echivalentul latin este *faber intestinarius*[5].

Era numit astfel lucrătorul care executa *opus intestinum*, munci de tâmplărie în interiorul casei, în opoziție cu *opus tectorium*; de pildă, la Varro: «villam *opere tectorio et intestino*... spectandam[6]; iar Pliniu spune despre brad: «abies... ad quaecumque libeat *intestina opera* aptissima siue Graeco siue Campano siue Siculo fabricae artis genere» (bradul... este foarte bun... pentru toate lucrările de tâmplărie în stil grec, campanian sau sicilian)[7]. *Faber intestinarius*: latina nu cunoștea în acea vreme un alt fel de a denumi «tâmplarul», în timp ce greaca spunea λεπτουργὸς τεχνίτης sau, simplu, λεπτουργός. Crearea unui termen cu același sens în cele două limbi a urmat modele complet diferite: greaca a profitat de faptul că λεπτός denumea, inițial, munca de meșteșugar în general, reducându-l apoi la munca specifică meșteșugarilor

---

[1] Varro, *L.L.*, VII, I.

[2] *Ibid.* IX, 8.

[3] *Acad.* II, 120. Gramaticianul Apuleius spune același lucru despre Myrmecide: «Fuit sculptor admirandus in *minutis* marmoreis *operibus* formandis» (*Orthogr.* 57).

[4] Cf. Elien, V.H.I, 17; Ath. XI, 782 b, Pliniu, VII, 21, 21, XXXVI, 5, 15.

[5] Cf. Blümner, *Der Maximaltarif des Diokleitian*, p. 106.

[6] Varro, R.R. III, 1, 10.

[7] Pliniu XVI, 225 ed. și trad. André.

în lemn, în forma compusului λεπτουργός; latina, în imposibilitatea de a-l întrebuința în acest scop pe *minutus*, și de altfel prea puțin înclinată să formeze compuși (cei în *-fex* ca *aurifex* sunt rari și slab productivi), a creat o denumire de tip descriptiv, cu *faber* însoțit de un adjectiv care precizează felul activității: *intestinarius*. Era procedeul curent de formare a numelor de meseriași: un derivat în *-arius*, nume de materie, era însoțit sau nu de *faber*: de pildă *(faber) ferrarius* «fierar», *aerarius* «turnător», *plumbarius* «instalator», *lapidarius* «tăietor de piatră» etc. și *lignarius* despre care nu se știe dacă înseamnă «dulgher» sau «tâmplar»[1].

Aceasta ar fi, comparativ cu λεπτός, situația lui *minutus*. Nici adjectivul și nici vreun derivat al său (*minutare, minutia, minutalis, minutatim*) nu privesc o activitate meșteșugărească, sau în mod special prelucrarea lemnului.

*

Să cercetăm acum datele oferite de franceza veche. Ele sunt distribuite destul de limpede, și nu avem nevoie de un corpus[2] pentru a le situa față de modelul latin.

Adjectivul *menu* (cu diminutivul *menuet*) «de volum mic, de talie mică» (op. *gros*) ocupă aceeași poziție pe care o avea și *minutus* în latină, pe care o va păstra și în franceza modernă.

Verbul *menuiser* care-l continuă pe lat. *minutare* (de fapt, **minutiare*) înseamnă tot «a face bucățele». Ex.: «*cum poudre* (les) *menuiserai*; *les jours de son tens menuisas*; la terre pour apporter fruict sera *menuisée et ammolie* par le soc de la charrue» etc. Este sensul latin. Iar atunci când Montaigne scrie: «(Le vif argent) se va *menuisant* et esparpillant», îl avem deja pe *s'amenuiser* modern.

Valoarea tehnică își face apariția o dată cu *menuier* «aminci, mince» care-l desemnează, împreună cu un nume de persoană, pe cel care «practică o meserie măruntă» (*marchans menuyers*), și mai ales cu *menuierie* «menus ouvrages», produse de diferite categorii de meseriași. Putem măsura varietatea utilizărilor cu ajutorul a trei exemple: «enrichir de entaillures, paintures, armoieries et autres *menuieries* plaisans à l'ueil» – «joyaulx d'argent de *menuierie*» – «faire mettre ladite maison et ses appartenances en bon et souffisant point et estat de *m(i)enuierie*, charpenterie et autres reparacions».

---

[1] Cf. Liv. XXXV, 41, 10.

[2] Cele pe care le dăm sunt luate din dicționarul lui Godefroy, de la articolele respective. Cf. de asemenea Tobler-Lommatzsch, *Altfr. Wb.* I, p. 341; V, p. 1455 sqq.

Mai durabil se va dovedi un derivat paralel, format pe tema *menuis-*, bază a verbului *menuiser*, și care produce numele generice feminine *menuise* (lat. *minutiae*) «bucățică, obiect mic», *menuisaille* «țăndări, cioburi; peștișori» și în sfârșit *menuiserie*.

Cu *menuiserie* debutează o nouă dezvoltare care va îmbogăți vocabularul de meserii. În primul rând, înțelegem prin *menuiserie* tot felul de lucrături fine executate în orice material de către meșteri calificați, în opoziție cu *grosserie* care desemnează bucățile mari, și anume cele ale fierarilor[1]. Există o «menuiserie» a aurarilor, o «menuiserie» a lucrătorilor în fier. Deja în 1498 o ordonanță menționează «les ouvrages tant d'or que d'argent, en *grosserie et menuyserie*», și în aceeași perioadă se vorbește despre «menuiserie» în lăcătușerie.

În același timp, *menuisier* se impune ca nume de meseriaș, cu aceeași extindere și varietate de utilizare. Corespunzătoare opoziției între *menuiserie* și *grosserie*, a existat, alături de *menuisier*, un nume de artizan, *grossier* «taillandier», atestat în secolul al XIII-lea, însă dispărut la scurt timp. Un «menuisier» poate prelucra materialele prețioase: «ung ouvrier, d'or et de pierres menusier» sau lemnul «vous menuziers, besognez de bois sec», sau metalele. În *Glossaire des émaux*, Laborde definește exact termenul: «Chaque métier avait ses menuisiers, les huchiers aussi bien que les orfèvres, les potiers d'étain, les serruriers, etc. C'étaient des ouvriers que leur talent et leur aptitude portaient à l'exécution des ouvrages les plus délicats, les plus menus. Dans les lettres patentes de 1396 il est question de huchiers-menuisiers, le corps de métier comprenant à la fois les deux genres d'aptitudes: les huchiers, qui répondent à nos menuisiers, les huchiers-menuisiers à nos ébénistes. L'acception du mot menuisier, restreinte aux ouvriers en bois, date de la fin du XVIe siècle»[2].

Iată cum s-a ajuns la sensul modern al lui *menuisier*. Cuvântul nu are strămoș latin, nici ca formă, nici ca sens. Pentru a-l produce, au fost necesare două inovații succesive în franceza veche.

În primul rând, crearea termenului *menuisier*, pentru a răspunde unei diviziuni crescânde a tehnicilor și corpurilor de meserii, antrenând înmulțirea numelor de specialitate. Această creație s-a făcut mai întâi direct, pornind de la *menu* și nu a împrumutat decât în instanță secundă tema *menuis-*. Ca nume de meseriaș, *menuisier* este străin

[1] Fr. v. *grosserie* a devenit, în engleză, *grocery*.
[2] Citat de Godefroy, s. v. *menuisier*.

verbului *menuiser* «a reduce în fragmente mici» care nu a denumit niciodată activitatea unui lucrător[1].

O a doua inovație, realizată la sfârșitul secolului al XVI-lea, îl restrânge pe *menuisier* la sensul de muncitor însărcinat cu lucrările în lemn. Începând din acest moment, situația termenului se modifică:

1. *menuisier* nu mai întreține decât un raport de consonanță cu *(a)menuiser*;

2. semnificatul lui *menuisier* nu mai păstrează nici o legătură cu semnificatul lui *menu*;

3. de acum înainte, un raport asociativ îl va lega pe *menuisier*, semn izolat, de grupul *huchier* (astăzi desuet), *charpentier, ébéniste, parqueteur* etc., prin trăsătura distinctivă care devine comună tuturor: «prelucrarea lemnului»;

4. ruptura oricărei legături între *menuisier* și *menu* și specificarea tehnică a lui *menuiserie* pentru lucrul în lemn fac ca *menuiserie* să nu se mai opună lui *grosserie*. Lipsit de utilizare precisă, *grosserie* dispare. Ca urmare, *menuisier* se delimitează de *charpentier*: «... tant pour l'art de la hasche, que l'on appelle la *charpente* en Levant que pour la *menuiserie*» (Brantôme); «Si on regarde bien le plus beau buffet ou chalit d'alors, ne dira-t-on pas que c'est *charpenterie* et non pas *menuiserie*?» (Estienne)[2].

Pe scurt, franceza a refăcut spontan același drum urmat de greaca veche, specificându-l pe *menuisier* ca lucrător în lemn, așa cum a făcut greaca cu λεπτουργός. Nu se înregistrează intermediar latin între aceste creații succesive[3]. Însă în greacă, legătura dintre λεπτός și λεπτουργός s-a păstrat, deoarece λεπτός a fost asociat încă de la început cu terminologia meseriilor, în timp ce în franceză *menu* nu avea valoare tehnică. De aceea *menuisier* s-a distanțat de *menu* și de derivatul său *amenuiser*.

Această ruptură a raporturilor formale între semne foarte apropiate în folosul unor grupări asociative noi reprezintă un fenomen mult mai frecvent decât ar putea să pară. Ar fi necesar un studiu sistematic al acestor fenomene care oglindesc existența schimbătoare a semnelor în cadrul sistemelor lingvistice, și deplasarea relațiilor care le unesc în diacronie.

---

[1] Verbul *menuisier* cu sensul de «a executa o muncă de tâmplărie» este modern, reconstruit de la *menuisier*.

[2] Citat de Littré, s.v. *charpente*.

[3] Găsim la Du Cange, IV, 425, următorul citat dintr-o cartă din 1219: «Praecipi fieri de meo proprio de triginta marchis argenteis quemdam militem *minutatum* super equum suum, et illud tradi ecclesiae B.M. Carnotensi praecepi». Această utilizare a lui *minutatus* este, evident, o transpunere din fr. v. *menuisé* «lucrat în mic».

CAPITOLUL XX

Două modele lingvistice ale *cetății*[1]

În dezbaterea permanentă a raportului dintre limbă și societate se menține în general concepția tradițională a limbii ca «oglindă» a societății. Nu trebuie să încetăm a ne îndoi de acest gen de imagistică. Cum ar putea limba să «reflecte» societatea? Aceste mari abstracțiuni și raporturile pe care le stabilim între ele, numai în aparență concrete, nu produc decât iluzii și confuzie. De fapt, niciodată nu sunt echivalate sistematic o parte a limbii și o parte a societății. În privința limbii, vocabularul are rolul de reprezentant, și pe baza acestui vocabular este judecată – pe nedrept, deoarece fără nici o justificare prealabilă – întreaga limbă. În privința societății, este izolat faptul mărunt, datele sociale în calitatea lor de obiecte ale denominării. Fiecare trimite mereu la celălalt, termenul care desemnează și faptul care desemnat contribuind, în acest cuplaj unu la unu, doar la un fel de inventariere lexicologică a culturii.

Avem în vedere aici un alt tip de comparație, pornind de la limbă. Analiza se va referi la un fapt de *derivare*, profund legat de structura specifică a limbii. În acest fel, introducem o schimbare de perspectivă în cercetarea noastră. Comparația socio-lingvistică nu mai privește o substanță, un dat lexical, ci o *relație* între un termen de bază și un derivat. Această relație intra-lingvistică răspunde unei anumite necesități de configurare, formală și conceptuală în același timp. În plus, fiind intra-lingvistică, ea nu presupune denumirea unui obiect, ci semnifică un raport (interpretabil, după caz, ca subordonare sau dependență) între două noțiuni legate formal. Trebuie văzut în ce

[1] *Échanges et communications*. Miscelanee oferite lui Claude Lévi-Strauss cu ocazia celei de-a 60-a aniversări, reunite de Jean Pouillon și Pierre Maranda, Haga, Mouton & Co, 1970, p. 489-596.

direcție se produce derivarea. Atunci modul în care se va configura, în limbă, acest raport noțional va evoca, în domeniul realităților sociale, posibilitatea (este tot ceea ce se poate spune *a priori*) existenței unei situații paralele. Dacă paralelismul se verifică, va începe o cercetare fructuoasă care va conduce probabil la descoperirea unor noi corelații. În orice caz, relația de derivare de la care am pornit trebuie să fie supusă, la rândul ei, unei anchete comparative în ordinul său specific, pentru a vedea dacă furnizează sau nu singurul model posibil de ierarhie a celor doi termeni.

Noțiunea de care ne vom ocupa în continuare este, în expresia sa lexicală, cea de «cetate». O vom analiza în forma sa latină, *civitas*. Mai întâi din perspectiva structurii sale formale. Nimic mai simplu, mai evident pentru vorbitorul roman sau pentru analistul modern, ca formarea lui *civitas*: este termenul abstract în *-tās,* derivat de la *civis*.

În acest moment apare o problemă neprevăzută. Știm ce înseamnă *civitas*, pentru că este termenul care întrupează, în latină, noțiunea de «cetate», însă ce înseamnă *civis*? Întrebarea poate surprinde. Putem contesta oare sensul lui «cetățean» (fr. *citoyen)*, pe care-l dăm întotdeauna și pretutindeni lui *civis*? Da, suntem nevoiți s-o facem. Desigur, în multe utilizări, acest cuvânt poate fi redat prin «cetățean», însă credem, în pofida tradiției, că putem dovedi că nu este sensul propriu și inițial al lui *civis*. Traducerea lui *civis* cu «cetățean» este o eroare de fapt, unul din acele anacronisme conceptuale fixate de uz, pe care ajungem să nu le mai percepem, și care blochează interpretarea unui întreg ansamblu de raporturi.

Putem demonstra acest lucru în primul rând folosind un raționament logic. Traducerea lui *civis* cu «cetățean» presupune referirea la o «cetate». Înseamnă a privi lucrurile din perspectivă inversă deoarece, în latină, *civis* este termenul prim, iar *civitas* derivatul. Neapărat cuvântul de bază trebuie să aibă un sens care să-i permită derivatului să însemne «cetate». Traducerea lui *civis* prin «cetățean» se dovedește a fi un *hysteron proteron*.

Dacă n-am fi primit această traducere ca pe o evidență și dacă am fi fost interesați câtuși de puțin de definiția dată acestui cuvânt de cei care-l utilizau, nu am fi putut pierde din vedere faptul pe care, de altfel, dicționarele îl înregistrează, ce-i drept în poziția a doua sau a treia, și anume că *civis*, în limba veche și chiar în perioada clasică, se construiește adeseori cu un pronume posesiv: *civis meus, cives nostri*. Acest fapt este suficient pentru revocarea traducerii «cetățean»: ce ar putea însemna «cetățeanul meu»? Construcția cu posesivul dezvăluie,

de fapt, adevăratul sens al lui *civis*, care este un termen cu valoare reciprocă[1], nu o desemnare obiectivă: pentru mine este *civis* cel pentru care eu însumi sunt *civis*. De aici *civis meus*. Termenul cel mai apropiat în franceză, pentru a descrie această relație, este «concitoyen» (concetățean) funcționând ca termen reciproc[2]. Faptul că sensul lui *civis* este cel de «concetățean» este pus în evidență de o serie de utilizări epigrafice și literare, care concordă fără excepție, din care vom selecta câteva. Sunt semnificative atât prin natura diversă a textelor, a documentelor oficiale, pe de o parte, și a limbii familiare și comediei pe de altă parte, cât și datorită vechimii pe care o au. Caracteristica lor comună este construirea lui *civis* cu un pronume posesiv: *civis meus* nu poate însemna altceva decât «concetățeanul meu»[3]. Aceasta este traducerea care se impune în exemplele următoare.

În *Lex repetundarum 60: regis populeive civisve suei nomine.*

La Plaut[4]:

facilem hanc rem meis civibus faciam

«je m'arrangerai pour faciliter la chose à mes concitoyens» (*Pseud.* 586 a)

adulescens quidam civis huius Atticus

«un de ses compatriotes, un jeune Athénien» (*Rud.* 42)

opsecro, defende civis tuas, senex

«je t'en supplie, vieillard, défends tes concitoyennes» (*Rud.* 742)

turpilucricupidum te vocant cives tui

«'homme bassement cupide' t'appellent tes concitoyens» (*Tri.* 100);

La Titus-Livius:

invitus quod sequius sit de meis civibus loquor

«je regrette d'avoir à tenir des propos fâcheux sur mes compatriotes» (II 37, 3);

---

[1] Vom lăsa deoparte problema etimologică, de care ne vom ocupa în altă parte (*Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, I, 1969). Vom arăta că echivalentele lui *civis*, skr. *śeva-*, got. *heiwa-* etc., presupun tocmai acest raport de reciprocitate.

[2] Ne gândim la denumirea populară *mon pays, ma payse* pe care Furetière o definește: «un salut de gueux, un nom dont ils s'appellent l'un l'autre quand ils sont du mesme pays».

[3] Găsim în articolul din *Thesaurus* s.v. *civis* o subdiviziune unde termenul este definit: «saepe de participe eiusdem civitatis cuius est alius quoque civis, de quo agitur, qui sequiore aetate «convivis» audiebat (inde *civis meus* etc.)» și o listă de exemple din care fac parte și exemplele pe care le citărm.

[4] Citatele din Plaut sunt însoțite, intenționat, de traducerea lui A. Ernout (Belles-Lettres), care dă invariabil pentru *civis* traducerea «concitoyen, compatriote», cerută de context.

adeste, cives; adeste, commilitones

«au secours, *cives*! au secours, camarades de guerre! (II 55, 7).

Simetria dintre *cives* și *commilitones* dovedește clar aspectul comunitar al lui *cives*;

iuvenem egregium... suum quam alienum mallent civem esse

«qu'ils devaient préférer que ce jeune homme hors pair fût leur propre concitoyen plutôt que celui d'étrangers» (III 12, 6);

La Varro:

non sine causa maiores nostri ex urbe in agris redigebant suos cives

«ce n'est pas sans raison que nos ancêtres ramenaient de la ville aux champs leurs concitoyens» (*R.R.* III, 1, 4).

La Cicero, *cives nostri* «nos concitoyens» nu este rar.

Nu trebuie să credem că acest sens al lui *civis* s-a limitat la o anumită epocă a latinității și apoi a dispărut. Cine va dori să-l urmărească în fazele ulterioare ale limbii, îl va descoperi chiar și în *Vulgata*, unde nu a fost încă semnalat: *cives eius* «concetățenii săi» la *Luca* 19, 14, pentru a-l reda pe gr. *hoi polîtai autoû* cu aceeași valoare reciprocă de *polítēs*[1]. Cele trei traduceri vechi ale *Evangheliilor* au reprodus expresia: în gotică, *baurgjans is*; în armeană, *k'ałak'ac'ik'n nora*, iar în slavă v. *graždane ego*. Chiar acolo unde originalul grec al *NT* îl dă pe *sympolítes* pentru «concetățean», *Vulgata* va evita *concivis*, menținându-l pe *civis*. Prin urmare *cives sanctorum* «concetățeni ai sfinților» (*Eph.* II 19); însă celelalte versiuni imită derivatul grec: got. *gabaurgja*, arm. *k'ałak'akic'*, sl. v. *sožitelĭ*.

Astfel definit în utilizările sale contextuale, *civis* mai poate fi definit și prin relația sa paradigmatică, în care se opune lui *hostis*. Perechea *civis/hostis* este complementară în această reprezentare în care valoarea se afirmă întotdeauna prin reciproca ei. Pentru a o pune în evidență, Plaut o formulează explicit. Ampelisc, slujitor al templului Venerei, îi cere un ulcior cu apă vecinului său Scerpanion, care îi adresează, în schimb, o altă rugăminte (*Rud.* 438-440):

Cur tu aquam gravere, amabo, quam hostis hosti commodat?
- Cur tu operam gravare mihi quam civis civi commodat?

«De ce te îndupleci atât de greu, rogu-te, pentru apa care nu se refuză unui străin?

---

[1] Sens puțin frecvent în greacă. Nu vom da valoare idiomatică utilizării unice a lui *polítēs* pentru «aproapele (său)» într-un pasaj din *Epistola către evrei* 8, 11, citat din *Ieremia* 31, 34: *hékastos tòn polítēn autoû*, *Vulg. unusquisquam proximum suum* «nici unul (nu-și va mai anunța) aproapele»; aici gr. *polítēs* este un evreism.

- De ce te îndupleci atât de greu pentru o amabilitate care nu se refuză unui compatriot?»

Un *hostis* are în față un *hostis*; un *civis* are această calitate pentru un alt *civis*. Întrebarea va fi întotdeauna *hostisne an civis* (*Trin.* 102). Sunt doi termeni polari, reciproci: *Ego* este *hostis* față de un *hostis*; va fi *civis* față de un *civis*. Așadar nu există *civis* în afara acestei interdependențe. Cineva este *civis* al unui alt *civis* înainte de a fi *civis* al unui oraș oarecare. În *civis Romanus*, adjectivul adaugă numai o indicație localizantă, nu o definiție de statut.

Acum este posibil și ușor de stabilit un raport lingvistic între *civis* și *civitas*. În calitate de formațiune abstractă, *civitas* va desemna, propriu-zis, «ansamblul de *cives*». Aceasta este, de fapt, ideea pe care o aveau despre *civitas* cei mai buni scriitori. Plaut dă un exemplu la începutul prologului din *Rudens* (v. 1-2) în care Arcturus spune:

Qui gentes omnis mariaque et terras movet
eius sum civis civitate caelitum

«Zeului (Jupiter) care pune în mișcare toate popoarele, pământurile și mările, îi sunt *civis* în *civitas* a locuitorilor cerului». Este ilustrat aici un dublu raport: *civis eius sum* «îi sunt cetățean (și el îmi este mie)»; *civis civitate* «îi sunt cetățean în și prin *civitas* a celor de sus», adică în același timp în ansamblul de *cives* din cer și în virtutea calității de *civis*. Tot la *civitas* ca ansamblu și reciprocitate de *cives* trimite și Caesar, *B. Gall.* 7, 4, 1: *cuius pater... ab civitate erat interfectus* «tatăl său a fost ucis de concetățenii săi». Același Caesar lămurește legătura dintre *civis* și *civilis* atunci când scrie: *ne cives cum civibus armis decertarent* «(con)cetățenii să nu se bată între ei (= să nu se dedea războiului civil)» (*B. Civ.* III 19, 2, cf. 31, 4); *civilis* înseamnă mai întâi «care are loc între *cives*».

Un model complet diferit al aceleiași relații (spunem că este aceeași nu numai pentru că operează între termeni de același sens, ci pentru că nu poate varia decât prin inversiune: A → B sau B → A) este oferit de greacă. Termenii pe care trebuie să-i avem în vedere în greacă alcătuiesc binomul *pólis* «cetate»: *polítēs* «cetățean». De această dată, derivatul în *-itēs*[1] este determinat prin raport cu un termen de bază *pólis*, în măsura în care îl desemnează pe «cel care participă la

[1] A se vedea, cu privire la această formare, G. Redard, *Les noms grecs en -tēs, -tis* (Paris, 1949), p. 20 sq.

polis», cel care-și asumă îndatoririle și drepturile condiției sale[1]. Acest raport se prezintă, și în greacă, sub forma unei serii:

thíasos: thiasítēs (sau *-ôtēs*)
phulḗ: phulétēs
phrā́tra: phratrítās

În greacă se pleacă așadar de la numele instituției sau al grupării, pentru a-l forma pe cel de membru sau de participant. Demersul este invers față de cel pe care l-am putut observa în latină[2], și această particularitate pune în lumină diferența dintre cele două modele. Trebuie s-o definim în structura sa formală și în mișcarea conceptuală care o generează.

În latină, termenul de bază este un adjectiv care se raportează întotdeauna la un statut social de natură reciprocă: este cazul lui *civis*, care nu se poate defini decât în relație cu un alt *civis*. Pornind de la acest termen de bază, se construiește un derivat abstract care denumește, în același timp, condiția statutară și totalitatea celor care o posedă: *civis* → *civitas*.

Modelul este reluat, în latină, pentru unele relații tipice, caracterizând grupări vechi ale societății romane. Mai întâi:

socius/ societas. Un *socius* are această calitate în raport cu un alt *socius*, iar întregul cerc de *socii* se integrează într-o *societas*.

La fel și pentru confrerii:

sodalis/ sodalitas
sau pentru clase:
nobilis/ nobilitas.

Prin urmare, *civitas* romană este, înainte de toate, calitatea distinctivă pentru *cives* și totalitatea aditivă constituită de *cives*. Această «cetate» realizează o reciprocitate extinsă; nu există numai ca însumare. Regăsim acest model la grupările, vechi sau moderne, bazate pe un raport de reciprocitate între indivizii de aceeași apartenență, fie că ține de înrudire, de clasă, de profesie: confrerii, frății, corporații, sindicate; italianul *socio/ società*, germanul *Geselle/ Gesellschaft*; fr. v. *compain/ compagne* («compagnie») etc.

---

[1] Foarte rar, *polítēs* se referă la «concetățean». În mod normal, *polítēs* nu se construiește cu un pronume personal.

[2] Trebuie să deosebim foarte clar, în latină, relația *civis* / *civitas* de cea dintre *pagus* / *paganus, urbs* / *urbanus* care urmează clasa etniilor *Roma* / *Romanus*.

Cu totul invers, în modelul grec, datul inițial este o entitate, *polis*. Aceasta, corp abstract, Stat, sursă și centru al autorității, există prin ea însăși. Nu se întrupează nici într-un edificiu, nici într-o instituție, nici într-o adunare. Este independentă de oameni și singura sa ancoră materială este întinderea teritoriului care o întemeiază.

Pornind de la această noțiune de *polis*, se definește statutul lui *polítēs*: este *polítēs* cel care este membru în *polis*, cel care participă de drept, care primește însărcinări și privilegii. Acest statut de participant la o entitate primordială este specific, este în același timp referință la origine, loc de apartenență, titlu de naștere, constrângere de stat; totul pornește de la această legătură de dependență față de *polis*, necesară și suficientă pentru a-i defini pe *polítēs*. Nu există alt termen în afară de *polítēs* pentru a desemna statutul public al omului în propria-i cetate și este în mod necesar un statut de relație și de apartenență, deoarece *polis* se situează în mod necesar mai presus de *polítēs*. Ne confruntăm aici cu o situație inițială ale cărei implicații nu le putem dezvălui fără a fi nevoiți să extindem analiza la alte derivate, de felul adjectivului *politikós*, abstractul *politeía*, prezentul *politéuein*, strâns legate, și fiecare adăugând celorlalte propriile determinări. Un studiu complet al acestor derivate ar pune și mai bine în evidență specificitatea acestei noțiuni de *polis*. Să ne amintim că Aristotel considera *polis* ca fiind anterioară oricărei alte grupări omenești, situând-o în rândul lucrurilor care există de la natură și sunt legate de esența umanității și de acest privilegiu al omului, limbajul (*Politica* 1253 a).

Putem rezuma această confruntare a celor două tipuri de relație în următoarea schemă:

MODELUL LATIN	MODELUL GREC
civitas	*pólis*
↑	↓
civis	*polítēs*

În cazul modelului latin, termenul primar este cel care-l califică pe om în cadrul unei relații reciproce, *civis*. El a generat derivatul abstract *civitas*, nume de colectivitate.

În cazul modelului grec, termenul primar este cel de entitate abstractă *pólis*. El a generat derivatul *polítēs*, desemnând participantul uman.

Cele două noțiuni, *civitas* și *polis*, atât de apropiate, asemănătoare și, ca să spunem așa, intersanjabile în reprezentarea pe care le-o dă

umanismul tradițional, se construiesc, în realitate, fiecare invers față de cealaltă. Această concluzie, rod al unei analize interne, ar trebui să reprezinte punctul de plecare într-un nou studiu comparat al instituțiilor.

În prezent, în vocabularul politic al limbilor occidentale și al celor care aparțin aceluiași domeniu, regăsim de cele mai multe ori modelul grec. El a generat:

fr.	*cité/ citoyen*
engl.	*city/ citizen*
germ.	*burg/ bürger*
rusă	*gorod/ graždanin*
irlandeză	*cathir/ cathrar*

A reușit să elimine modelul latin datorită faptului că vechiul derivat secund, *civitas*, a devenit, în limbile romanice, termen primar: fr. *cité*, it. *città*, sp. *ciudad*, de la care s-a format un derivat nou fr. *citoyen*, ital. *cittadino*, sp. *ciudadano*. Un nou binom *cité / citoyen* a urmat binomului invers latin *civis / civitas*. Ar merita să cercetăm în detaliu dacă această re-creare a fost prilejuită de cauze mecanice: reducerea fonetică a lui *civitas* în limbile romanice și eliminarea lui *civis*, sau dacă a avut un model (așa cum se întâmplă în cazul slavei v. *graždaninŭ*, imitație a grecului *polítēs*). Întreaga istorie lexicală și conceptuală a gândirii politice urmează abia să fie descoperită.

INDEX

à (de legătură), 146, 148 sq.
activ, 158 sq.
adjective, 96 sq., (în *-eur*), 136, 137, 214
altaice, 115
(a)mentuiser, 223, 235
antonim, 171 sq., 180
antropologie, 31
aorist, 64, 110
(arabă), 133
arbitrariu, 42, 43, 124, 193
argument, 153
armeană, 208, 212, 228, 238
artă(e), 22, 23, 48 sq.
aserțiune, 71
asumpție (modalizante de -), 164
auxiliant, 153 sq.
  cvasi-, 165
  super-, 165
auxiliar, 151 sq.
auxiliaritate, 151 sq.
auxiliat, 160
  super-, 151 sq., 165
auxiliere, 107 sq., 151 sq., 159, 162, 195
  - de diateză, 151, 158 sq., 162, 165
  - de modalitate, 151, 160 sq.
  - de temporalitate, 151 sq., 160 sq.
  super-, 157, 161 sq., 165
avestică, 113, 129, 131, 134
avoir, 154 sq.
aztecă, 31 sq., 115
bahuvrīhi, 132 sq., 135
binaritate, 192
blasfemie, 219 sq.
categorii, 107 sq.
cetate, 235
chinook, 64
-compunere, 123 sq., 138 sq., 145 sq.
compus(și) , 87 sq., 123 sq.
  - conglomerați, 145 sq.
  - exocentrici, 132
  - savanți, 138
  - de dependență, 126
  - posesiv, 132
comunicare, 73, 86, 195
comuniune fatică, 73, 74
concept, 213 sq.
conceptualizare, 213
condiție (directivă, mensurativă, stativă), 60
conexiune, 146
conglomerați (compuși), 145
coordonare, 125
corpus, 15, 25
cultură, 17 sq., 23, 52, 76, 77, 79 sq., 204, 235
culturologie, 21
cuvânt, 54, 69, 193 sq., 197 sq.
cvasi-auxiliant, 165
dalmată, 208
de (de legătură), 146
demonstrative, 58
dependență (compuși de -), 126
desemnare, 70
desemnare semnificantă, 187
devoir, 161, 163, 164, 165
diacronic, 27
diacronie, 39, 165, 234
dialog, 72, 73, 74
diateză (auxiliere de -), 153, 158 sq., 162, 165
directivă (condiție -), 60
discurs, 49, 51, 52, 56, 57, 58, 62 sq., 65, 66, 68 sq., 72, 73, 74, 83, 172, 186,

193, 194, 196, 198, 201, 202, 203
dvandva, 125
economie, 85
engleză, 91, 95, 106, 124, 126, 128, 131, 135, 197, 210, 235, 242
enunț, 58, 68, 73, 130 sq., 160, 175, 180, 181, 193, 195, 197 sq.
enunțare, 52, 53, 54, 55, 67 sq., 83, 84
epistemologie, 31, 32
être, 151, 154 sq.
eufemie, 219 sq.
exclamație, 221
exocentric (compus -), 132
extensiune, 187
filologie, 24
filosofie analitică, 197
flexiune, 192
fonem(e), 13, 14, 190, 191
fonetică, 25, 182, 190
formă, 26, 64, 107, 123, 152 sq., 156 sq., 162, 176, 182 sq., 185 sq.
franceză, 87 sq., 94 sq., 108, 118, 128, 132, 138 sq., 149, (- din Noua Caledonie), 207, (- modernă), 209, (- veche), 210, 214 sq., 223 sq., 232, (- modernă), 235
frază, 192 sq., 197 sq.
frazeologie, 72, 74, 219
funcție, 86, 88, 107 sq., 123 sq., 151 sq., 153, 155, 162, 164, 165, 175, 176, 179 sq., 184, 187, 190 sq., 202, 214 sq.
generare (relație de -), 52
geografie lingvistică, 11
georgiană, 212
germană, 91, 93, 106, 116 sq., 124, 135, 210, 214, 240, 242
glosematică, 49
gotică, 91, 210, 211, 237, 238
gramatică, 24, 201, 203, -comparată, 10, 18, -generativă, 26, 203, -transformațională, 69
greacă, 89, 113, 124 sq., 138, 141, 172, 207 sq., 216, 217, 227 sq., 230, 234, 237
imagini, 38
imperativ, 171, 175
index, 38
indicativ, 174, 175
indo-europeană, 10, 28, 89, 91, 131
indo-iraniană, 129
inducție, 192
infinitiv, 161 sq.
injurie, 219 sq.
interogație, 71
interpretanță (relație de-), 52
iraniană, 131
irlandeză, 133, 242
italiană, 91, 117, 144, 240, 242
împrumut, 207
jurământ, 220
latină, 108 sq., 116, 128, 129, 132, 135, 144, 172, 190, 207 sq., 215 sq., 224 sq., 236 sq.
limbaj, 40, 64, 66, 74, 75, 77, 86, 87, 185 sq., 197, 201, 220, 241, -al albinelor, 27, 28, -poetic, 28, 186, 187, -artistic, 51
limbă, 13, 40, 48, 50, 52, 64, 66, 68 sq., 73, 75 sq., 118, 136, 137, 172, 187 sq., 200, 201, 235
lingvistică, 10, 19, (- știință pilot), 24, 39, 40
maghiară, 135
maintenir, 88
mensurativă (condiție -), 60, 61
mentalism, 15, 25
menuisier, 223, 230 sq.
metalimbaj(e), 29, 82, 154
metamorfism, 136
miceniană, 227, 229
microb, 139 sq.
modalitate, 153, 160 sq.
modalizant(i), 161, 163, -de asumpție, 164, -de funcție, 164
modalizare, 163
super-, 163
modalizat, 161
moduri, 72, 174, 176 sq.
monolog, 72
morfem, 152, 156

morfologie, 123, 136
mudras (skr.), 55
mutație, 156
muzică, 47 sq., 50
nahuatl, 93
negație, 71, 181, 190
nomenclatură tehnică, 146, 147
non-persoană, 82
non-redundanță, 45
norvegiană (veche), 210
nume de agent în *-eur*, 96 sq.
nume propriu, 171, 172
obiect direct, 174, 175
obiect indirect, 174, 175
omologie (relație de -), 52
oralitate, 73
orarium, 207 sq.
ordin, 176, 180, 213
otarie, 142 sq.
paiută, 91, 94, 132
paradigmă, 27, 47, 48, 58, 67, 151, 160, 180
paradigmatic, 48, 59, 85, 148, 157, 192, 238
pasiv, 158 sq., 162, 165
perfect, 64, 108 sq., 153 sq.
perifrază, 108 sq.
persana veche, 128, 129, 131, 132
polisemie, 16, 83, 197
portugheză, 114
posesiv, 132, 182
pouvoir, 154, 162, 163, 165
pragmativ, 199
predicat, 187
predicație, 137 sq.
preterit, 64, 153
prezent, 62 sq., 70, 71, 110, 130 sq., 155, 156, 159, 164
pronume, 35, 58, 70, 71, 83, 169 sq.
propoziție, 132, 135 sq., 192, 193
- atributivă, 132, 133
- predicativă, 132, 133, 135
- relativă, 133
provensală, 89
referent, 194
referință, 194
relație, 213 sq., 223, 224, 235, 239, 240
retorică, 29
rusă, 128, 208, 212, 214, 242
sanscrită, 90, 126, 128, 133, 135, 138, 238
sârbo-croată, 14
schimb, 85
semantem, 137, 152, 156, 161, 163
semantică, 17, 18, 41, 54 sq., 82 sq., 186, 193 sq., 197 sq.
semantizare, 68
semio-categoreme, 191
semio-foneme, 191
semio-lexeme, 190
semiologie, 16, 27, 28, 37 sq., 40 sq., 48 sq., 56, 81, 189, 191
semiotică, 17, 37, 44 sq., 52 sq., 81, 189 sq., 197 sq.
semitică (arabă), 133
semn(e), 12, 26, 37 sq., 40 sq., 67, 69, 71, 75, 82, 107, 108, 124 sq., 188 sq., 198, 201 sq., 221, 222, 233, 234
semnificant, 54, 64, 86, 189 sq.
semnificanță, 29, 64, 86, 189 sq.
semnificat, 29, 54, 86, 189 sq., 191, 192, 194, 223
sens, 16 sq., 44, 49, 69, 82, 84, 156, 157, 185 sq., 201
shoshon, 93
simboluri, 38
simbolizare, 20
sinapsie, 145 sq.
sinaptic, 146 sq.
sincronic, 27, 223
sincronie, 39, 165, 224
sinonimie, 45, 187
sintagmă, 27, 48, 88, 100 sq., 111 sq., 126, 128, 145, 148, 156, 157, 160, 162, 180, 193, 195, 199, 203
sintagmatic, 48, 82, 85, 136, 153, 156, 172 sq., 194, 203
sintaxă, 123 sq., 198 sq., 203
siriacă (asiriană), 208, 211
sistem, 39, 189, 192, 195, 197, 202

situație, 194 sq.
slavă (veche), 208, 210, 238
societate, 75 sq., 193, 204, 235, 236
sogdiană, 113, 211
somație, 71
spaniolă, 91, 99, 144, 242
stativă (condiție-), 60
structură, 27, 190 sq., 193, 196, 201, 235
structuralism, 9 sq., 15, 27, 28
sub-semne, 191
subducție, 151
subductivitate, 151
substanță, 26
substituție, 193
sudarium, 207 sq.
sunete, 12, 13, 26, 46, 48, 50, 68, 69, 186, 189
superauxiliant, 158, 165
superauxiliat, 158, 163
superauxiliere, 158, 161 sq.
supermodalizare, 163
știință, 213 sq.
științific, 213 sq.
tabu, 219
temporalitate, 70, 153 sq., 157 sq., 164
- prospectivă, 64
- retrospectivă, 64
teoria informației, 194
timp, 57, 59 sq., 152, 153, 156, 160, 162
- cronic, 59, 62, 65
- lingvistic, 62, 63, 65, 70
- fizic, 59, 62
tipologie, 87
transformaționiști, 16
transformare, 107 sq., 136, 137
- conservantă, 108
- inovantă, 107
transpunere, 96
trecut, 63, 64, 160
tübatulabal, 93
tunica, 114
turcă (veche), 115, 133, 212
unitate, 49, 79
uto-aztecă, 91
valoare, 85
vedică, 124, 127, 131, 132, 133, 134, 137
verb, 151 sq., 171, 175, 176, 181
viitor, 64, 65, 108 sq.
vocabular, 82, 84, 235
vor, 116 sq.

TABLĂ DE MATERII

CUVÂNT ÎNAINTE 5

I. TRANSFORMĂRI ALE LINGVISTICII

I. *Structuralism și lingvistică* 9
II. *Acest limbaj care face istoria* 24

II. COMUNICAREA

III. *Semiologia limbii* 35
IV. *Limbajul și experiența umană* 57
V. *Aparatul formal al enunțării* 67

III. STRUCTURI ȘI ANALIZE

VI. *Structura limbii și structura societății* 75
VII. *Convergențe tipologice* 87
VIII. *Mecanisme de transpunere* 96
IX. *Transformări ale categoriilor lingvistice* 107
X. *Pentru o semantică a prepoziției germane* vor 116

IV. FUNCȚII SINTACTICE

XI. *Fundamente sintactice ale compunerii nominale* 123
XII. *Noi forme ale compunerii nominale* 138
XIII. *Structura relațiilor de auxiliaritate* 151

V. OMUL ÎN LIMBĂ

XIV. *Antonimul și pronumele în franceza modernă* 169
XV. *Forma și sensul în limbaj* 185

V. LEXIC ȘI CULTURĂ

XVI. *Răspândirea unui termen de cultură: latinescul* orarium 207
XVII. *Geneza termenului* științific 213
XVIII. *Blasfemia și eufemia* 219
XIX. *Cum s-a ajuns la o diferențiere lexicală în franceză* 223
XX. *Două modele lingvistice ale* cetății 235

INDEX 243

Interesul enorm de care s-au bucurat *Problemele de lingvistică generală*, traduse în scurt timp în engleză, italiană și spaniolă, i-a făcut pe mulți prieteni și discipoli să dorească continuarea demersului și apariția unui nou volum. Atunci când îngrijitorul ediției, împreună cu M. Lejeune, i-a adus la cunoștință această dorință, Émile Benveniste a fost imediat de acord și le-a permis să facă o selecție din articolele publicate între 1965 și 1972. Au reunit așadar în volumul de față douăzeci de studii (dintre care primele două în formă de interviu), alese și clasificate în șase părți principale, aceleași cu cele din primul volum, sub atenta îndrumare a lui Émile Benveniste însuși.

ISBN 973-20-0435-5

Editura **Teora**

UMA PROBLEME DE LINGVISTICA 2

Cod: 0435

Lei 75000

9 789732